

FONS

(Forráskutatás és Történelmi Segéd tudományok)

XX. évfolyam

2013. 2. szám

E számunk szerzői

Csík Tamás (ELTE BTK, PhD hallgató),
Dévényi Anna (PTE BTK, tanársegéd),
Gőzsy Zoltán (PTE BTK, PhD egyetemi adjunktus),
Merényi-Metzger Gábor (PhD, történész, Gyula),
Perzsel Olivér (BFL, levéltáros)

BFL = Budapest Főváros Levéltára; BTK = Bölcsészettudományi Kar;
ELTE = Eötvös Loránd Tudományegyetem
PTE = Pécsi Tudományegyetem

*

Lapunkat támogatták:
Budapest Főváros Levéltára

Nemzeti Kulturális Alap

*

A címlapon

Jack Rennert–Henri Veyrier: *Cent affiches de Buffalo Bill's Wild West*. 28. p.
(Réti Károly tulajdona)

*

Felelős kiadó: Szentpétery Imre Történettudományi Alapítvány
Nyomta DIAVÁR Kft
ISSN 1217-8020

F O N S

(Forráskutatás és Történeti Segédtudományok)

XX. évfolyam

2013. 3. szám

Fons (Forráskutatás és Történeti Segéd tudományok)
Lapinformációk

Alapítás: A folyóiratot 1993-ban alapította a Levéltáros Hallgatók Egyesülete és a Szentpétery Imre Tudományos Diákkör (Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar, Történelem Segéd tudományai Tanszék).

Első évfolyam: 1994

Megjelenés: Évente négy alkalommal (összesen 32 ív).

Publikációs kör: A történelem segéd tudományai, forrásfeldolgozások, forrásközlések, illetve ezekben a témákban módszertani kérdések, könyvismertetések, műhelybeszámoló.

Cél: A történeti segéd tudományok, a Magyarország történetére vonatkozó források feldolgozása, ismertetése és népszerűsítése a széles olvasóközönség számára, valamint a szakterület kutatói részére.

Kiadó: Szentpétery Imre Történettudományi Alapítvány, 1139 Budapest, Teve utca 3–5.
Az Alapítvány Kuratóriumának elnöke: OBORNI TERÉZ, titkára: POLONKAI ÉVA.

Szerkesztőség: KENYERES ISTVÁN főszerkesztő. DRESKA GÁBOR, OROSS ANDRÁS, SARUSI KISS BÉLA, SIPOS ANDRÁS szerkesztők, POLONKAI ÉVA szerkesztőségi titkár.

Székhely: Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar, Történelem Segéd tudományai Tanszék.

Postacím: Fons Szerkesztőség, 1139 Budapest, Teve utca 3–5.

E-mail: kenyeresi@bparchiv.hu, dreska@vipmail.hu
siposa@bparchiv.hu, sarusikb@bparchiv.hu
ross.andras@mol.gov.hu, polonkai@bparchiv.hu

Recenziók: A publikációs körbe tartozó kiadványok recenziós példányait a szerkesztőség címén várjuk (ismertetési kötelezettség nélkül).

Kéziratok: A folyóirat számára készített kéziratokat e-mailen a Windows valamely változatában kérjük benyújtani. A kéziratok formai követelményeit a hátsó borítón, a jegyzetelés szabályait a Fons, 2. (1995) 2. sz. 259–267. oldalain foglaltuk össze, kérjük szerzőinket, hogy az ott leírtakat alkalmazzák.

A megjelent cikkek tartalmáért a szerzők felelnek, címük a szerkesztőségben. A Fons másodközlésre nem vállalkozik. Újrakiadás csak a szerkesztőség engedélyével történhet. Kéziratokat és lemezeket nem őrzünk meg és nem küldünk vissza.

Különlenyomat: A szerzők 20 különlenyomatot kapnak.

Korábbi számok: Korlátozott számban beszerezhetők a terjesztő címén.

Terjeszti: Budapest Főváros Levéltára, 1139 Budapest, Teve utca 3–5. tel.: 298-7517

PERCZEL OLIVÉR

BUFFALO BILL MAGYARORSZÁGON

1906. június 16–július 22.

A *Buffalo Bill* név világszerte ismert. A név hallatán mindenki az amerikai Vadnyugatra gondol, és nem véletlenül. De, hogy ki volt ő valójában: kiemelkedő vadnyugati vadász, színész, az indiánok kizsákmányolója, esetleg amerikai Robin Hood, avagy cirkuszos mutatványos és üzleti vállalkozó? Egy kicsit mindegyik egy személyben. Alakját a legendák köde borítja, amihez hozzájárultak a róla írt ponyvák¹, szépirodalmi művek², az életéről forgatott filmek³, és a képregények⁴ is. A legendáknak gyakran van némi történeti magjuk, miként ebben az esetben is. Az alábbiakban Buffalo Bill életének eddig nem vizsgált szakaszát mutatjuk be, a történeti Magyarországon tett turnéját elevenítjük fel.⁵

Buffalo Bill

Nem célunk az egész életét részletesen bemutató életrajzot közölni Buffalo Billről,⁶ mégis vázlatosan meg kell ismerkednünk vele. *William Frederick Cody* 1846. február 26-án született Iowában. Apja Isaac Cody születése után nem sokkal Kansas államba vándorolt, ahol a határ menti háborúk áldozata lett. William

1 Több mint egy tucatnyi író mintegy 1700 ponyvaregényt írt képzelt kalandjairól. *Hahner*, 2011. 265. p.

2 *Thomas Berger*: Kis nagy ember visszatér. Budapest, 2010.

3 Az első filmet még életében forgatták róla 1911-ben, amelyben Cody önmagát játszotta. Ezt napjainkig 28 film követte.

4 *Lucky Luke*: Circus Western kalandjának alapját vélhetően Buffalo Bill cirkusza adta.

5 Munkámat minden barátom, kollégám érdeklődve figyelte, akiktől nagyon sok tanácsot, segítséget kaptam. E helyen is megköszönöm támogatását Á. Varga Lászlónak, Herédi Attilának, Hlbocsányi Norbertnek, Horváth J. Andrásnak, Lugosi Andrásnak, Nagy Sándornak, Rácz Attilának, Sipos Andrásnak, Timkó Zsoltnak, Török Péternek. De leginkább feleségemnek Zsuzsinak vagyok hálás, hiszen az ő türelme vezetett el ideig, mivel az utóbbi időben Buffalo Bill bizony beköltözött családjunk közé, az egész társulatával együtt!

6 Habár magyar nyelven ilyen még nem jelent meg. Életrajzáról csak egy-két cikk és néhány rövid fejezet szól a vadnyugattal foglalkozó munkákban.

tizenegy évesen dolgozni kezdett, a Russel, Majors and Waddel-féle szállítmányozási cég szolgálatába állt afféle lovas küldöncként. Egy év után megpróbálkozott az aranymosással, de a szerencse nem köszöntött rá. 1860-ban új vállalkozásban, a Pony Expressben lett lovas futár. E híres vállalkozásban (amely csak egy éven át tartott, mivel a távíró elterjedése feleslegessé tette) naponta 250 mérföldet kellett lovagolni völgyeken-hegyeken át, veszélyes terepen, akár banditákkal is megküzdve. A küldeményt minden körülmények között meg kellett védeni, dacolva a szélsőséges időjárással. Cody — ekkor még csak tizenegy évesen — egy alkalommal állítólag 500 mérföldet tett meg. A polgárháború kezdetekor beállt a rabszolgák felszabadításáért küzdő Chandler és Bill Tuff vezetésével működő csapatba. Ekkor és később az indián háborúk során is nyomkeresőként segítette a hadsereget. Az indiánoktól megtanulta a bölényvadászat fortélyait, és ezt a tudást kamatoztatva, vadásznak állt a nagy kelet–nyugati vasútvonal építésénél. A Kansas Pacific vasútépítő vállalat megbízása napi tizenkét bölény elejtésére vonatkozott, amit Cody nem egyszer túl is teljesített. Állítólag 1867–1868-ban 4280 bölényt ejtett el. Bölényvadászként elért sikerei miatt ragadt rá a neve is: Buffalo (Bölény) Bill.⁷ A név ekkora már foglalt volt, ezért, hogy valóban ő legyen a legjobb bölényvadász, egy párviadalban le kellett győznie vetélytársát Billy Comstockot. A nagy látványosságnak örvendő vadászaton Cody 69:46-ra nyert,⁸ és ténylegesen kiérdemelte a legnagyobb bölényvadász címet. Miután a vasút két vége összeért, Bill a felderítők vezetőjeként szolgált a kansasi Hays erődben állomásozó 5. lovasezredben. Részt vett tizenhat csatában az indiánok elleni hadjáratokban, és feladatát oly kitűnően látta el, hogy a hadügyminiszter 100 dollár jutalomban részesítette.⁹

Időközben híre ment vakmerőségének, bátorságának, és egy író, Edward Zane Caroll Judson (írói nevén: Ned Buntline) fantáziát látott benne. Buntline az akkoriban népszerű ponyvaregények írójaként a határvidéken keresett új élményanyagot. Bill kitűnő forrásnak bizonyult, háromheti közös időtöltés, anekdotázás alatt az író szorgosan jegyzetelt, majd miután visszatért New Yorkba, írni kezdte a kalandos történeteket. Az első story 1869-ben jelent meg a New York Weekly című lapban, utána sorra jött a többi is, fokozatosan hosszé varázsolva Codyt. Népszerűségét bizonyítja, hogy amikor befolyásos külföldiek látogattak Amerikába

7 *Dee Brown*, 1980. 79–80. p.

8 *Kovács*, 2004. 60. p.

9 Ami akkoriban tekintélyes összegnek számított. *Hahner*, 2011. 264. p.

felkérték, hogy legyen a kísérőjük.¹⁰ Az egyik ponyvából Fred Meader drámát írt: „Buffalo Bill, a végvidék királya” címmel, amelyet hatalmas sikerrel játszottak a színházakban.¹¹ 1872-ben meghívták Chicagóba a róla készült színdarab bemutatójára, ahol felkérték, hogy legyen színész és alakítsa önmagát. Ekkor kezdődött Buffalo Bill színpadi karrierje, ami végigkísérte útján. Habár nem volt jó színész, de jó humorú előadó, igazi show-man volt, és a közönség szerette. 1872-től egy évtizeden át ősztől-tavaszig színházakban játszott, nyáron pedig idegenvezető volt, és a hadsereget is segítette nyomkeresői tehetségével. Átélt kalandjait azután Ned Buntline leírta, színre vitte, majd Cody újra eljátszotta azt, a közönség nagy meglepedésére.

1882. július 4-én a szórakoztatás újabb formájával próbálkozott: ez volt a nyílt színi lovas bemutató, valódi bölényekkel, céllövészettel. A közönség imádtá, és útjára indult egy új műfaj, a western-revü vagy western cirkusz „Buffalo Bill’s Wild West” címmel. Szereplői valódi indiánok, valódi cowboyok, igazi állatok voltak. A show látványos elemeket vonultatott fel: látható volt a rodeó fő eleme, a vad csikó betörése, a nézők átélhettek postakocsi támadást, a lovasság támadását, a harci színekkel kifestett indiánok rikoltozását és még sok különféle izgalmas lovasbemutató követte egymást a kétórás műsorban. Igaz, hogy a cowboyok tiszta ruhákban léptek fel, az indiánok kifestve, hatalmas tolldísszel a fejükön mutatkoztak (a jelenet tehát nem volt hiteles), mégis a közönség egyfajta etnográfiai bemutatóként értékelte a show-t, és ujjongva fogadták mindenhol. Az 1885-ös évad leghíresebb vendégszereplője Ülő Bika nagyfőnök volt, akivel Cody olyan jó barátságba került, hogy az évad végén egy szürke lovat, és egy fehér kalapot adott neki ajándékba, amelyet a főnök, nagy becsben tartva élete végéig megőrzött.¹² A főnök mellett emelte a műsor fényét Kis Annie Oakley, aki oly biztosan lőtt, hogy kilőtte a cigarettát férje szájából, vagy bárkiéből, aki alávetette magát a mutatványának.

1887-ben Viktória királynő uralkodásának 50. évfordulójára Londonba látogattak, ahol a királynő mellett a produkciót megszemlélte a görög, dán, szász és a belga király is.¹³ Az európai turné során a Vatikánban is felléptek, ahol a pápa áldását adta a produkcióra. Az 1893-as chicagói világiállításra Bill különleges programmal készült: a cirkusz műsorát kibővítette afrikai beduinokkal, cári ko-

10 A leghíresebb vendége II. Sándor orosz cár harmadik fia, Alekszej nagyherceg volt.

11 Vadnyugati, 1985. 13. p.

12 Utley, 2004. 319. p.

13 Hahner, 2011. 266. p.

zakkokkal, német ulánusokkal és angol dzsidásokkal, a show címe pedig Buffalo Bill's Wild West and Congress of Rough Riders of the World (Buffalo Bill vadnyugata és a világ vad lovasainak találkozója) lett. Tündöklésének legfényesebb időszaka ezzel a műsorral kezdődött, ezután ezzel a produkcióval járták Amerikát, és 1902–1906 között újabb európai turnét is tettek.

Ekkor látogattak el Magyarországra, útjuk állomásait az 1. táblázatban részletezzük. Teljesen egyet kell értenünk Berkes Ildikó gondolataival, amikor így ír: „*A film megjelenése előtt Buffalo Bill vadnyugati cirkusza teremtette meg az amerikai nyugat leglátványosabb és egyben leghitelesebbnek ható audiovizuális illúzióját.*”¹⁴ 1894-ben Edison asszisztense fél perces rövidfilmjének témájául Cody cirkuszát választotta. Így tehát a westernfilmek történetének kezdete is Billhez kötődik.¹⁵ Később szintén sok dokumentumfilm készült róla, de ironikus módon a film okozta népszerűségének hanyatlását is, hiszen a filmek elterjedése miatt ment csödbe a vállalkozása 1913-ban. Életét szegényen és magányosan fejezte be 1917-ben, hírneve azonban fennmaradt, az általa alapított Cody nevű város révén is, ahol napjainkban egy igen népszerű múzeumban¹⁶ tekinthetők meg relikviái.

Budapest (1906. június 16–24.)

*„Midőn beáll a nyári hő,
Az indiánus Pestre jő,
És bevonul a Tattersallba,
Melyet egy hétig tart megszállva.*

*Fején hatalmas tarka toll,
Naponta kétszer lovagol,
Délután annak aki gyermek,
Este viszont a felnőtteknek.*”¹⁷

14 Berkes, 1986. 154. p.

15 Berkes, 1986. 40. p.

16 Buffalo Bill Historical Center, Cody, Wyoming, USA (www.bbhc.org)

17 Pesti Hírlap, XXVIII. évf. 171. sz. 5. p. 1906. június 23. A vers szerzője Elta, vagyis Heltai Jenő volt. A további versszakok kifigurázzák az indiánokat a fővárosi verekedéseik miatt (lásd később). Az írónak úgy látszik, egyáltalán nem tetszett az amerikai produkció, június 22-én megjelent írásában (Pesti Hírlap, XXVIII. évf. 170. sz. 9–10. p.) egyenesen csalással vádolta Bill-t. Azt sugallta, hogy az indiánok, csak beöltözött statiszták, nem valódiak. Sajnos ez a

A Buffalo Bill Wild West vállalat második európai körútja Angliában kezdődött 1902 telén, és ott léptek fel három éven át. 1905 tavaszán hajóztak át az öreg kontinensre Franciaországba, majd egy egész évadnyi szereplés után az 1906-os évet Olaszországban folytatták. Az itáliai területek után következtek az Osztrák-Magyar Monarchia nagyobb városai, majd Németország és Belgium zárta a sort. Budapestre Bécsből futottak be a vállalat vonatai, de az érkezést megelőzték a hivatalos teendők. A Buffalo Bill Wild West nevű vállalat magyarországi ügyeivel megbízott ügyvéd dr. Pekár Imre volt, aki pontosan intézte a társulat minden hivatalos dolgát. A budapesti lóversenytér, a Tattersall¹⁸ igazgatóságától már az év elején, 1906. január 27-én megkérték a területfoglalási engedélyt¹⁹. A Tattersall titkára közölte velük, hogy a területet csak május. 30 után adják bérbe, 10 napnál rövidebb időszakra 2000 koronáért, ezután minden napért újabb 200 koronát kellett volna fizetnie az amerikai cégnek. A területet sík, ép állapotában adják át, és annak megőrzése érdekében még 1000 koronát kellett a lóversenypálya igazgatóságának befizetni kaució gyanánt. A titkár ellátta az ügyvédet további teendőkkel is: játékgengedélyt kellett kérni a Székesfővárosi Tanácstól, külön engedély kellett a vízhasználatra, és még maximum 30 darab legjobb helyekre szóló ingyenjegyet is kértek maguknak. A Budapesti Tattersall Részvénytársaság vezetése 1907. év januárban tartott közgyűlésén értékelte az előző év eredményeit. Az évértékelés szerint: „1906. évi zárszámadásaink oly eredményt tárnak tisztelt részvényes társaink elé, melyhez még megközelítőt sem volt alkalmunk a lefolyt 28 üzletév alatt elérnünk.” Ehhez a pozitív mérleghez járult hozzá a 2000 koronás bérösszeg is.²⁰

A jótanácsok után az ügyvéd megkérte a játékgengedélyt Budapest Székesfőváros Tanácsától 1906. május 23-án, pontosan 10 napra, június 15–24 közötti időszakra.²¹ Elküldték a Tanács részére a Tattersall-lal kötött szerződésük másolatát, egyben vízhasználati engedélyt és a fogyasztandó víz mérésére egy külön vízóra felállítását kérték. Továbbá kérvényezték a szállítmányozási adó összegének általában történő megállapítását, és külön kiemelték, hogy ez az adó kisebb összegű legyen, mint a velük üzleti kapcsolatban álló ám jóval nagyobb Barnum and

valótlan állítás ragadós volt, a turné egyéb helyszínein megjelenő lapokban rosszindulatú újságírók tollából e vád többször előkerül.

18 A híres angol lókereskedő, Tattersall után elnevezett részvénytársaság által működtetett lóväsártér, ügetópálya és lovarda nagy kiterjedésű területe a Központi-Keleti pályaudvar mellett a Külső Kerepesi út és a Kerepesi temető között helyezkedett el.

19 BFL IV.1407.b. IX. 1922/1900., Lásd Függelék 1. dokumentum.

20 BFL VII. 2. e. Budapesti Tattersall Rt. régi Cg. 1877/363, Cg. 47, Okm. 162. 559. d.

21 BFL IV.1407.b. IX. 1922/1900., Lásd Függelék 2. dokumentum.

Bailey cirkuszé.²² Ehhez kapcsolódóan kértek információt a szegényalapba befizetendő összegről is. A tanács június 7-én tartott ülésén figyelembe vette a vállalat kérését, ezért a cég szállítmányai után a városi vámot 1628 korona 85 fillérben állapította meg.²³ Aznap tárgyalták a szegényalap kérdését is, a kirovandó összeget 1400 koronában határozták meg. A játékkengedély kiadására a rendőrfőkapitány volt az illetékes. A mutatóványok ellen nem volt kifogásuk, csupán aggodalmukat fejezték ki az iránt, hogy az átlag 4 koronával számolt, és így 500.000 koronát meghaladó bevétel ki fog vándorolni Magyarországról. Intézkedett a tanács a vízhasználatról, kérte a vízvezetéki igazgatóságot, hogy saját hatáskörükben intézkedjenek a cirkusz vízellátását mérő óra felállításáról, és a vízdíj kivetéséről.²⁴

Mivel a nézőtér építményéről nem voltak adataik, azt még az előadások előtt megvizsgáltatták a színházvizsgáló bizottság kiküldött tagjaival. A bizottság, miután megvizsgálta a nézőtérül szolgáló faemelvényt, jegyzőkönyvet vett fel észrevételeiről. A jelentésben leírtakat Boda Dezső rendőrfőkapitány mind figyelembe vette, és ennek alapján adta ki az engedélyt,²⁵ amelyben fontos kikötések voltak. Mivel a főkapitány felelt a rendért és a biztonságért, kikötései között az emberi élet megóvására vonatkozó intézkedések szerepeltek. Megkövetelte, hogy a nézősereg szabadon járhasson le-fel az ülőhelyek között, ennek érdekében az alsó és a legfelső széksorokat lezáratta. Szabad utat biztosított a Külső-Kerepesi út felé, elkerülendő a tömeg összetorlódását, és megtiltotta a dohányzást, illetve rendelkezett víztartók elhelyezéséről is. Kitért a világításra is, határozata szerint különösen a főbejáratot kellett megvilágítani erős lámpákkal. Magyar nyelvű útba igazító táblák kihelyezését rendelte el, és megfelelő számú magyarul beszélő irányító személyzet munkáját írta elő. A főkapitány komolyan biztosította a helyszínt, lovas rendőrök, gyalogosok, és a tömegben elvegyülő detektívek munkáját is elrendelte. A vállalatot kötelezték arra is, hogy a mentőegyesülettel vegye fel

22 James Baileyt „a show business kis Napoleonja”-ként is nevezték. 1880-ban hozták létre a reklámhadjáratáról hírhedté vált Phineas Barnummal közös üzletüket, amely Barnum and Bailey néven működött, és önmagát a „világ legnagyobb cirkusza”-ként reklámozta (az is volt, 12.000 néző fért el a sátruk alatt). Budapesten 1901 áprilisában léptek fel, majd magyarországi körutakat tettek. Barnum and Bailey cirkuszában az előadások három manézsban, két színpadon és egy az egészet körülvevő ellipszis alakú pályán gyakran egy időben zajlottak. Sokban hasonlított erre a Wild West kialakítása. A két nagyvállalat üzleti kapcsolatban állt egymással, és a pénzügyi támogatás mellett Bailey győzte meg Buffalo Billt, hogy egész napos show-t csináljon.

23 BFL IV.1407.b. VI. 813/1901, Lásd Függelék 4. dokumentum.

24 BFL IV.1407.b. IX. 1922/1900, Lásd Függelék 3. dokumentum.

25 BFL IV.1407.b. IX. 1922/1900., Lásd Függelék 5. dokumentum.

a kapcsolatot, és így gondoskodik az esetlegesen előforduló balesetek megelőzéséről.

A különféle engedélyekért a vállalat összesen 2163 korona befizetésével tartozott. A lovas mutatványokért 1704, a lovas show utáni varieté-ért 243, végül a mellék-mutatványos sátor működtetéséért 216 korona volt a tarifa. Tehát az állam és a város kasszájába összesen 7247 korona 50 fillért (területfoglalási díj, vám, szegényalap, engedélyek) kellett befizetnie az amerikai vállalatnak, ami nem is nagy összeg, figyelembe véve, hogy valószínűleg már az első előadás után megtérült számukra. A hivatalos teendők még ezek után sem zárultak le, ugyanis az állatokat is meg kellett vizsgáltatniuk a helyi állatorvosokkal.²⁶

Miközben a cirkusz ügyvédje a hivatali teendőket intézte, a fővárosban már hetekkel korábban komoly reklámtevékenységet fejtettek ki a társaság munkatársai. Minden hirdetőoszlopra színes plakátokat ragasztottak, emellett a sajtó is élénken foglalkozott jövetelükkel. Az újságok rövid hírekben számoltak be arról, hogy *„Buffalo Bill látványossága jövő héten érkezik Budapestre és 16-án kezdi meg érdekes előadásait a Tattersallban szabad ég alatt, de fedett nézőtérrel.”*²⁷ Ugyanezen a napon jelent meg a lapok hasábjain a várost is elárasztó plakátok kicsinyített mása: *„Érkezik csak 9 napra! Naponta két előadás, délután 2 1/2 órákor, este 8 1/2 órákor. Az esti előadás semmiben sem különbözik a délutánitól. Minden ülés vízmentes vászonnal van védve.”* A hirdetmények kiemelték a show különlegességét és egyedülálló voltát: *„A világ legmerészebb lovasai. Cody W. F. ezredes, Buffalo Bill személyes vezetése és előadása alatt.”* *„Eredeti kiállítás melynek utánpótlása lehetetlen. Egyetlen a világon. Egyesítés amilyent eddig még nem lehetett látni, még a világ egyetlen lovassági iskolája által sem, ami a bátorságot és a merészséget illeti.”* Felsorolták a jelentősebb produkciókat: *„Amerikai zuavok, az Egyesült Államok civil katonasága, arabok, beduinok, orosz kozákok, amerikai cowboysok, egy csoport japán samurai, 100 bátor vörösbőrű.”* A plakátok szövege a vállalkozás profi színvonalára, a nézők kényelmes szórakozására is céloz: *„Különleges villamos világítás által nagyszerűen kivilágítva. Az előadás minden időjárásnál tartatik meg.”* Szokatlanul nagy méreteit már a hirdetmények szövege is kiemeli: *„Három külön vonat 800 ember 500 ló.”*²⁸

26 BFL IV.1479.a. 724. kötet iktatókönyv 10734. bejegyzés. A vizsgálatot a bejegyzés szerint Anger Sándor kerületi állatorvos végezte, a vonatkozó iratot azonban 1931-ben kiselejtezték.

27 Pesti Hírlap, XXVIII. évf. 156. sz. 14. p. 1906. június 8.

28 Itt némi csúsztatást fedezhetünk fel, hiszen a vállalatnak 486 alkalmazottja volt, akik közül 150 személy szerepelt a műsorban, a többiek különféle munkákat láttak el. A lovak száma 183 volt, nem pedig 500. Ld. Függelék 2. dokumentum.

Erkezik csak 9 napra!
 Budapest, június hó 16-tól, június hó 24-ig a Tattersallban.
 Naponta két előadás, délután 2¹/₂ órakor, este 8¹/₂ órakor.
 Hónapont délután 1 órától, este 7 órától kezdve.
 Az esti előadás semmiben sem különbözik a délutánitól. — Minden ülés vízes-
 mentes vászonnal van védve.

**BUFFALO BILL'S
 WILD WEST**

A Congress of Rough Riders of the World
 (a világ legmerészebb lovasai)
GODY W. F. ezredes, „Buffalo Bill“
 személyes vezetése és előadása alatt.

Semmi üzleti fogás, igazán az utolsó körutazás.

Soha vissza nem jönnek! Minden halasztás lehetetlen! Nézzék meg ezen kiállítást.

Három különvonal.
800 ember. — 500 ló.

Eredeti kiállítás
 melynek utazása lehetetlen.

Egyetlen a világon.

Első egyetlen és univerzális
 egyesítés
 amilyent eddig még nem lehetett látni, még a világ egyetlen lovasági iskolája által sem, ami a bátorságot és — merészséget illet. —

Amerikai zuavok,
 az Egyesült Államok civil katonasága.
 Arabok. — hehéruok. — Rifors. — Rifpiratok. — Orosz kozákok. — Rooseveltnek Rough Ridersel. Amerikai cowboysok.

„Buffalo Bill“
 a lovas lovászok mestere, az ősi lovas lovagok korát idéző vadászati lovon.

Az előadások mindig és mindenhol egész terjedelmükben, teljes alakban, minden rövidítés nélkül tartatnak meg a legnagyszerűbb arénában.

Különleges villamos világítás által nagyszerűen kivilágítva.

Az előadás minden időjárásnál tartatik meg:

Egyetlenegy belépti jogy fejjogosít, az összes hirdetett látványosságok megtekintésére.

„BUFFALO BILL“ helyárni!
 Első hely 2 korona; szánoszott hely 4 korona; fenntartott hely 5 korona; páholy-ülés 8 korona. Egész páholy (6 személy részére) 46 korona.
 Gyermekek 10 éven alul félárakat fizetnek.

Jegyek előre válthatók a 1, 5 és 8 koronás helyekre,
 június hó 15-től kezdve naponta 9-4 óráig **Bárd Ferenc és Testvére-
 néi, Andrássy-ut 2. sz.** — Előjegyzéseket a 4, 5 és 8 koronás helyekre, valamint páholyokra, **Bárd Ferenc és Testvére, Kosuth Lelepos-utca 4. szám,**
 már most fogad el minden egyes előadásra.

Amerika
 az első utazókidejében.
A deadwoodi gyorsposta
 támadó rablók által bevették.
Egy kivándorló csapat
 támadása.
A híres cowboys és cowgirl.
Egy gyarmatos tanya
 elvége.
Egy csoport japán
 „Samurai“ antik és modern hadi gyakorlatokkal.
Mexikói parasztek és vaquerosok.
Dél-Amerikai gauchos.
 Kubáni hazafak.
100 hator vörösőrök.
 A vad háború legmeghatóbb jelenete.
A
 „Little Big Horn csata“ vagy „Custer utolsó menekvése“.

A műsor hirdetése a lapokban
 (Budapesti Hírlap
 1906.június 14.)

A plakátok közepén különféle érdekes, a figyelmet felkeltő, vagy éppen izgalmas jelenetek ábrája volt látható: tolldíszes indián alak kezében tollas lándzsájával, indián asszony, hátán csecsemőjével, Buffalo Bill ahogy éppen lovát ugratja, kezében célzásra tartott pisztoly, orosz, kozák, arab lovas stb. A plakát alján voltak olvashatók a helyárák: „*első hely 2 korona, számozott hely 4 korona, fenntartott hely 5 korona, páholy ülés 8 korona. Egész páholy (6 személy részére) 48 korona. Gyermekek 10 éven alul félárat fizetnek.*”

A sátor alatt 7500 (!) ülést helyeztek el, amelyek közül a legtöbb a két koronás hely volt. Ahogy a plakátok reklámozták, a programban több nemzet képviseltette magát. Felléptek cowboyok, kozákok, mexikóiak, arabok, dél-amerikai indiánok, bemutatva nemzetük jellegzetes lovaglási módjait. A közönség láthatott még céllovászatot, postakocsi támadást, angol és amerikai katonai lovassági bemutatót, de japán akrobatákat is. A show-nak maga a tábor is része volt: a közönség megbámulhatta, hogy az indiánok tényleg tipikben (a jól ismert csúcsos sátor) laknak, hogy étküket tábortűznél főzik, a csecsemőiket hátukra kötve hordják. Az aréna mellett itt volt a mellék-mutatványos sátor is, és az előadások után varieté előadásait tartottak. A tábor körül pedig mindenféle elárúsító helyeken költhette pénzét a látogató. Vásárolhattak 50 fillérért 6 db képes levelező lapot, amelyek a műsor egy-egy jellegzetes eseményét ábrázolták. Az aréna egyik végében az előadás kezdetéig a fűvőzenekar friss angol dallamokkal szórakoztatta az embereket.²⁹

A Budapesti Hírlap június 10-én közölt cikkében azt állította, hogy a műsorban fellépő szereplők valódi katonák, ők az 1861 óta lezajlott minden nagy háborúban tényleg harcoltak. „*Soha egy és ugyanazon időben és arénában nem lehetett még annyi embert egyesítve látni, akik annyi hadjáratban részt vettek volna.*”³⁰ Ezzel a kétségre vonható, de igen hatásos hírrel is igyekeztek fokozni a lakosság izgalmét és gyarapítani a majdani nézők számát. A lapok hasábjain napról-napra fokozódott a hírverés: „*Buffalo Bill kiállításában a világ legmerészebb lovasai vannak. A vakérónak van a legfeltűnőbb ruhája, még ruháján és kalapján is sok az arany vagy ezüst dísz.*”³¹ Majd a mexikói és a „*kauboj*” nyergének összehasonlítása következett, ezekkel az információkkal is felhívva a lakosság figyelmét a másnap érkező cirkuszra. A társulat érkezését pár nappal megelőzve

29 A programot részletesen a 2. táblázatban közöljük, a mutatványos sátorban fellépőket pedig a 3. táblázat mutatja be.

30 Budapesti Hírlap, XXVI. évf. 157. sz. 12. p. 1906. június 10.

31 Budapesti Hírlap, XXVI. évf. 162. sz. 5. p. 1906. június 15.

érkezett Budapestre John M. Burke őrnagy, aki a reklámozási munkákat irányította a vállalatnál. Ekkor interjúkat is adott különféle lapoknak, még inkább fokozva a show körüli hírverést. Csodálkozva tapasztalta, hogy sokan azt hiszik, Buffalo Bill már járt Budapesten a Tattersallban a bicikli versenyek alkalmából. *„Határozottan tagad mindennemű összeköttetést és közösséget azzal az egyénnel ki e név alatt utazott. Buffalo Bill 65 éves, 6 lábnyi magas ember.”*³² A cikk első sora is már úgy kezdődik, hogy *„Buffalo Bill sohasem volt még Budapesten”*, és valóban, a korábbi Európai körútja során „csak” Bécsig jutott el.³³

A társulat három különvonata délután két óraker érkezett Bécsből Budapestre. Az időjárással nem volt szerencsénk, mivel éppen zuhogott az eső. Nem zavartatták magukat, pallókat fektettek le, hogy a nagy sárba ne hogy beleragadjanak súlyos szekereik. Az eső ellenére megjelent sokezres tömeg nagy csodálatát vívta ki a zökkenőmentes lepakolás. A nagy tömeg elkísérte a csapatot a lóversenyterre, ahol rövid idő alatt felállították a sátortáborukat, majd lepihentek az alkalmazottak. Az amerikaiak érkezését üdvözölték az újságok is: *„Megérkezett ma Buffalo Bill, a világhírű bivalyölő, s holnap már a cirkuszi porondon jelenik meg 400 főnyi táborával, hogy bámulatos produkciókban bemutassa mindazt, ami az ősnépek életében érdekes, kalandos és látványos.”*³⁴ Később a cikk az öreg Buffalo Bill-t, az indiánok vezetőjét (Iron Tail –Vasfarok), és a céllövő Barker-t dicséri, megelőlegezve a show fényét.

Az első előadásra másnap délután került sor, melynek élvezhetőségét beárnyékolta a még mindig szakadó eső. Habár a közönséget vízhatlan ponyva védte, a fellépők bőrig áztak, és ezen az előadáson — az időjárásnak köszönhetően — nem voltak olyan sokan. Az első nap utáni beszámoló nem is túl biztató: *„Az első előadás közönségének gyér volta mutatta, hogy aránylag kevesen lesznek Budapesten, akik a halódó indiánus faj néhány képviselőjét úgy látják ugrálni, mint Beketow lisztporos bohócait.”*³⁵

Az első előadást megnézte Rákosi Viktor is, aki Sipulusz álnéven írta humoros tárcáit bátyja Rákosi Jenő lapjába a Budapesti Hírlapba. Írását ezzel a mondattal kezdi: *„Tegnap este hosszú hegyes tört döftek ifjú szívembe.”* A folytatásban is csalódásának ad hangot. Az író az egyik kávéházban néhány indiánnal találkozott,

32 Pest Napló, LVII. évf. 160. sz. 12. p. 1906. június 13.

33 Did Buffalo Bill visit your town? A kiadvány felsorolja az összes helyet ahol Buffalo Bill valaha fellépett. http://www.buffalobill.org/PDFs/Buffalo_Bill_Visits.pdf

34 Budapesti Hírlap, XXVI. évf. 163. sz. 12. p. 1906. június 16.

35 Népszava, XXXIV. évf. 142. sz. 8. p. 1906. június 17.

akik nyugati ruhákban, iszogattak. Ez az élmény arra a felismerésre vezette, hogy ők is olyan civilizált emberek, mint mi. Gyermekkori olvasmányai alapján dédelgetett indián-képe porladt szét a valóság láttán, ezért írásának végkövetkeztetése így szólt: „*az egzotikus népek bemutatása ilyen keretben már lejárt a magát.*”³⁶

Nem minden lap szerzője fanyalgott a vadnyugat budapesti érkezését követően: „*A közönség a rossz időben is nagy számban jött el és nagy érdeklődéssel kíséerte Buffalo Bill igazán remek mutatványait. Megemlítésre érdemes még a társulat saját zenekara, mely fűvóhangszerekből van összeállítva és minden produkciót stilszerű zenével kísér, azonkívül gyönyörű szép, nálunk még nem hallott amerikai zeneszámokat ad elő igen élvezhető előadásban.*”³⁷ A cikk ezeket megelőzően leírja a produkciót, kiemelve azok különlegességeit. Azt hogy a látogatók kezdeti kevés számának csak a kedvezőtlen időjárás volt az oka, mutatja, hogy a hétfégre további előadásain már telt házzal működött a cirkusz: „*Buffalo Bill vasárnapi előadásai a Tattersallban rendkívüli látogatottságnak örvendtek a drága belépti díj ellenére is.*”³⁸ Nemcsak sokan voltak, de élvezték is az előadás minden számát, különösen Cody játékát és Baker céllövész mutatványát jutalmazták zajos tapssal. Nagy tetszésnek örvendhettek a japán és arab akrobaták, de a cowboyok és az orosz kozákok lovas bemutatói is. A hétfégén az arisztokrácia több tagja is kilátogatott, például gróf Pejacevich Tivadar horvát bán a családjával együtt jelent meg.³⁹

A szórakozni vágyó fővárosiak kényelmét igyekeztek biztosítani, amikor az előadásokhoz igazodva külön omnibuszjáratokat indítottak. Ezek az előadások előtt az Andrassy útról a Tattersallhoz, este pedig vissza az Andrassy útra és onnan Budára közlekedtek. A cirkusz legnevesebb vendége József főherceg volt, aki 19-én délután tekintette meg a mutatványokat családjával és egész udvartartásával együtt.⁴⁰ A hét közepén, 21-én szerdán Cody ezredes meghívta a Budapestben dolgozó konzulokat, akik a legjobb helyekről, a kényelmesebb páholyokból élvezhették az előadást. Az idegen hatalmak képviselői állítólag el voltak ragadtatva. A meghívást Chester amerikai főkonzul közvetítette.⁴¹ A lapok továbbra is reklámozták a cirkuszt, megírták, hogy Cody ezredest már csak pár napig lehet

36 Budapesti Hírlap, XXVI. évf. 164. sz. 2–3. p. 1906. június 17.

37 Budapesti Napló, XI. évf. 165. sz. 9. p. 1906. június 17.

38 Népszava, XXXIV. évf. 144. sz. 8. p. 1906. június 19.

39 Budapesti Hírlap, XXVI. évf. 166. sz. 12. p. 1906. június 19.

40 Pesti Napló, LVII. évf. 167. sz. 13. p. 1906. június 20

41 Budapesti Napló, XI. évf. 169. sz. 10. p. 1906. június 21.

látni, így is ösztönözték a lakosságot a belépők megvásárlására. Nem is hiába, mivel „*az összes eddigi előadásokon rendkívüli nagy közönség volt jelen.*”⁴²

A rendőrség alkalmazottain kívül a mentőknek is biztosítani kellett az előadásokat, és ők lelkiismeretesen ellátták feladatukat. „*Mozgóórségükkel*” minden előadás előtt kivonultak a Tattersall területére, az eset-napló szerint három vagy négy munkatárssal. A harmadik napi kiszálláson sajnos dolguk is akadt: „*Laurie Kane 31 éves New York-i kovácst, ló rúgta meg, és a bal lába eltört.*”⁴³ A beteget a Rókus kórházba szállították, ahol ellátták a sérüléseit. A következő baleset három nap múlva történt, Gerome Medeano 27 éves New York-i artista szenvedett zúzódásos sérülést, amikor leesett lováról. Az ő sérülése nem volt komoly, nem kellett kórházba szállítani, elég volt a helyszíni ellátás a „*bal X borda fölött diónyi*” zúzódáshoz.⁴⁴ A 22-én megtartott esti előadás közben is történt egy kisebb baleset, ekkor „*George Jean kowboy-t ló rúgta meg, a jobb pofacsonton egy kb. 3 cm hosszú horzsolás*”⁴⁵ keletkezett. Tizennyolc előadásból tehát három esetében történt kisebb baleset, a többi show-t a kivonuló (mindig más) mentősök nyugodtan végig tudták nézni, e napok után a naplóbejegyzések szerencsére csak ezek voltak: „*Baleset nem történt*”⁴⁶

A fővárosban vendégszereplő indiánok a magyar lakosság szórakoztatása után, a saját kikapcsolódásukkal is törődtek. Kimenőjükön meglátogatták az éjszakai élet fontos intézményeit, feloldódásuknak pedig sérüléssel járó következménye is lett, amiről „*Verekedő indiánusok*” címmel tudósított a másnapi lap. A sajtó értesülése szerint az indiánok, más a társasághoz tartozókkal együtt sorra járták a főváros „*kisebbrangú mulatóhelyeit*”, és a Kerepesi úton összeverekedtek hazafelé ballagó pincérekkel és zenészekkel. A verekedés eldurvult, kések is előkerültek, szerencsére a szurkálás eredménye csak két könnyebb sérült volt: „*Flock Károly pincér és egy Godreck nevű francia lovas, akinek sebeit a mentők kötötték be.*”⁴⁷ A mentők naplóbejegyzései rögzítik a száraz tényeket. Mint kiderül a mentősök hajnali 1 óra 2 perckor indultak a Kerepesi út 63. számhoz, ahol a bejelentés szerint „*egy embert megszúrtak*”. Ott találták Louis Godrecilt, egy 25 éves artistát, akinek a Poupart szalag (lágyéktájék) fölött 1/2 cm felül szúrt sebe

42 Budapesti Hírlap, XXVI. évf. 168. sz. 11. p. 1906. június 21.

43 BFL X.201.a. 58. kötet 1906. június 18. 20. bejegyzés.

44 BFL X.201.a. 58. kötet 1906. június 21. 29. bejegyzés

45 BFL X.201.a. 58. kötet 1906. június 22. 33. bejegyzés

46 BFL X.201.a. 58. kötet 1906. június 16–24.

47 Budapesti Napló, XI. évf. 170. sz. 10. p. 1906. június 22.

volt. A másik verekedő is megsérült, a 25 éves pincért „*fejbe verték, 2 cm feletti repesztett sebe*” keletkezett. Mindkettőjüket a helyszínen ellátták, kórházi ápolásra nem szorultak.⁴⁸

Úgy tűnik, hogy az indiánoknak nem volt elég a magyar tüzes vízből, három nap múlva újra elindultak az éjszakai élet kétes hírű helyeit felfedezni. Ennek a kimaradásuknak következményeiről „*A vad nyugat*” címmel számolt be a Népszava: „*Több indián és a társaság több tagja a Kerepesi úton összeverekedett és bicskával rontottak egymásra. A nagy verekedésben Storrei Jones állatszeliidítő sebesült meg súlyosan, akinek sérüléseit a mentők kötötték be. Több verekedőt a VII. kerületi kapitányságra vittek ahol megindították ellenük a kihágási eljárást.*”⁴⁹ A budapesti mentőegyesület eset-naplójában valóban olvasható ennek az esetnek a leírása is. A mentők hajnali 4⁴⁵-kor kapták a bejelentést, hogy „*egy embert megszúrtak*”, és öt perc múlva indultak a helyszínre. Mint kiderült a 38 éves állatszeliidítő arcát „*vágott seb: jobb szemöldökön végighaladó 5 cm széles csonthártyáig hatoló vágott seb*” csúfította el. A mentők ellátták, bekötötték a sérültet, és 5²⁵-kor már vissza is érkeztek állomáshelyükre.⁵⁰

Az indiánok az itt töltött nyolc nappól két éjszaka verekedésbe keveredtek, és ezt a negatív reklámot, mint kellemetlen bélyeget bizony hordozták magukkal a magyar turné során. Az utcai verekedések negatív hatása ellenére úgy tűnik, hogy nagy bevételt ért el a társulat. Így összegezte véleményét az egyik népszerű lap: „*Buffalo Bill előadásait rendkívül sokan látogatják. Az érdekes, színes látványosságok meg is érdemlik a közönség érdeklődését.*”⁵¹ Ezzel ellenkező, lesújtó véleményt közölt az országos lótenyésztők lapja. A cikk csak „*sajátságos vásári komédiának*” titulálja a show-t, és szerinte a „*sok hűhó mögött vajmi kevés látványos rejlik, és azt is már több éve ismerjük a cirkuszokból és az állatkertből.*”⁵² Egyedül a sátor és szekértábor nagyságát emeli ki pozitívumként, illetve azt, hogy a „*világ minden részéből összecsdített személyzetnek van etnográfiai jelentősége.*”⁵³

A fővárosi szereplések igen jövedelmezőnek bizonyultak, de a szerződés lejáratával a társulat távozott Budapestről. Charles Eldridge Griffin amerikai újságíró

48 BFL X.201.a. 58. kötet 1906. június 21. 5. és 7. bejegyzés.

49 Népszava, XXXIV. évf. 150. sz. 9. p. 1906. június 26.

50 BFL X.201.a. 58. kötet 1906. június 24. 11. bejegyzés

51 Ország Világ, XXVII. évf. 26. sz. 522. p. 1906. június 24.

52 Vadász és Versenylap, L. évf. 371. p. 1906. június 20.

53 Uo.

még 1903-ban csatlakozott Buffalo Bill csapatához, és a négy éves körutazáson átélt tapasztalatait egy könyvben adta közre.⁵⁴ Kötetében Magyarországra mindössze két oldalt szánt, de beszámolója szerint „nyolc nap nem volt elég Budapestre, sokan, akik messziről érkeztek, nem is nyerhettek bebocsátást.”⁵⁵ Leírása szerint tehát a magyar fővárosban tett látogatás sikeresnek értékelhető. Az utolsó esti előadás után a sátrat és az egész tábor — olyan gyorsan, ahogy összerakták — szétszedték, és felpakolták a vonataikra, majd a vállalat megkezdte magyarországi körútját. Éjszaka utaztak, és a kora reggeli órákban érkeztek meg az első vidéki állomáshelyükre, Miskolcra.

Miskolc (1906. június 25.)

A társulat három különvonatának érkezését a helyi lapok már két héttel korábban hirdették. Ahogy a budapesti lapok, úgy a miskolciak is várva-várt csodaként jövendölték a show-t. Reggel nyolc óra körül érkezett az első vonat a gömöri pályaudvarra, és rövid idő múlva befutott a másik két szerelvény is. A lakosság nagy zsongással vette körül a kipakolást, ami már önmagában bámulatot keltett. Azután a tömeg átkísérte a cirkusz vonulását a katonai gyakorlótérre, ahol a sátor-tábor felállítására került sor. Ebben a precíz munkában az alkalmazottak nagyon fegyelmezetten vettek részt, mindenki csak a saját részfeladatát végezve, és így a 7500 férőhelyes fedett nézőteret a kisebb sátrakkal együtt másfél-két óra alatt összerakták. Mire elkészültek a sátrak, mögöttük már az üstökben forrt az étel, míg a bejárat előtt egy kisebb dobogón különböző mutatványokkal szórakoztatták a népet. Szerepeltek itt kardnyelők, zsonglőrök, különböző érdekes ruhába bújt alakok, bohócok, stb. A háttérben pedig szólt a zene. A Wild West show-nak saját profi zenekara volt, amely igen magas szinten zenélt a közönségnek. Emberek hada tódult a sátrakhoz, szájtátva bámulták a különlegességeket, egyszóval már reggel megindult a show. A rendezvényt a rendőrök komoly erővel biztosították, a lapok szerint csaknem az egész legénység kivonult. Dolguk is akadt, a tolongásban két embert zsebeltek ki a tolvajok, az egyiküket elfogták, míg a másik elmenekült az eltulajdonított aranyláncos órával együtt.

Az Ellenzék (talán nevéhez hűen) a bemutató után fanyalogva tudósított az eseményről: „Cody ezredes tegnap városunkba érkezett társulatával. Jó! Elő-

54 Griffin, 2010.

55 Griffin, 2010. 111–113. p.

adást is tartott. *Nagyon Jó! Ma már tovább is áll a beszédett haszonnal. Hála istennek!*⁵⁶ Majd később ki is fejtik bírálatukat: „*az előadással nem is érdemes foglalkozni, a programpontok semmi kiválóan érdekeset nem nyújtottak. Akik látták egyhangúlag abban foglalták össze kritikájukat, hogy a belépti díjat akár sárba dobták volna.*”⁵⁷ Azért később elismeri, hogy Cody ezredes céllövészete volt a legérdekesebb. A másik lap szerint viszont a „*délutáni előadáson a program minden egyes számát tetszéssel fogadta és meg is tapsolta a közönség.*”⁵⁸ Ami bizonyosnak tűnik: a délutáni előadás telt házzal ment, az estin már kevesebben voltak, de a bevétel lapinformációk szerint így is 60.000 koronára tehető. A miskolci szereplésnek volt még egy jogi következménye is. A helyi levéltár iktatókönyveiből kitérünk, hogy a társaságnak 1000 korona helypénzt kellett fizetni a város pénztárába. Dick Péter miskolci vámbérlő helypénz megfizetésének elmulasztása címén perelte Buffalo Bill társulatát, melyet a budapesti dr. Pekár Imre képviselt az adott ügyben. A pereskedés még 1909-ben is zajlott, a vonatkozó iratok azonban nincsenek meg.⁵⁹

Kassa (1906. június 26.)

A harmadik állomás, az egyetlen felvidéki helyszín Kassa következett. Ennek a városnak a lapjaiban is már két héttel a vonatok érkezése előtt hirdették a társulat jövetelét. A lapok kiemelt fontosságot tulajdonítottak az amerikai cirkusznak, pl. ily módon reklámozták az ezredes műsorát: „*az évad legfőbb és legnevezetesebb látványossága közeleg, nem létezik népszerűbb látványosság, mely a közönségnek annyi érdekesítő látmivalót és állatokat képes felvonultatni, mint Buffalo Bill arénája.*”⁶⁰ A cikkeken kívül a sajtótermékek utolsó lapjain közölt plakátokon Cody ezredes lovát ugratva csalogatta az olvasókat.⁶¹ Némileg túlzásba vitték munkájukat a környék plakátozásáért felelős csoport tagjai. Hernádszadányban az egyik háztulajdonos ingatlanának falait (miután a tulaj megengedte nekik),

56 Ellenzék, V. évf. 73. sz. 3. p. 1906. június 26.

57 Uo.

58 Borsodmegyei Lapok, XXVI. évf. 143. sz. 3. p. 1906. június 26.

59 Köszönettel tartozom Kapusi Krisztiánnak, az MNL Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltára munkatársának munkájáért.

60 Felsőmagyarország, XXII. évf. 140. sz. 5. p. 1906. június 14.

61 Abaúj-Kassai Közlöny, XXXV. évf. 68. sz. 3. p. 1906. június 10.

oly mértékben teleragasztották, hogy az dolgáról visszatérve „*alig ismerte meg a házát. A reklámok teljesen betemették a falakat, a háztetőn, a kéményre is jutott belőlük. A dühös tulajdonos letépte a plakátokat, amire a cirkusz ügynöke bepepeltte őt plakát csonkítás miatt*”⁶² Nem tudjuk, hogy lett e valami a perből vagy csak üres fenyegetőzés volt, netán ügyes reklámfogás, annyi bizonyos, hogy a cikk a lakosság figyelmét újra a társulatra irányította.

A várakozás olyan szintű lett, hogy már az első, a kora reggel érkező különvonat érkezése előtt hatalmas tömeg toporgott türelmetlenül, és az indulatok megfékezéséhez szükség volt a rendőrség komoly fellépésére. Amikor egy-egy vonat megállt, akkor az emberek valósággal megrohanták a kocsikat, ami igazán felelőtlen magatartás volt. A lepakolást és a szállítást nagyméretű lovakkal hajtották végre, amelyek, könnyen eltíporhatták volna az óvatlan kíváncsiskodókat. Cody vasúti igazgatója, R. P. Murphy és Eisler György titkár magyarul, németül, angolul és francia nyelven is kijelentették, hogy nem vállalnak felelősséget a rakodás közben okozott sérülésekért. Ezután a rendőrök hátrébb nyomták a toladókat, és megkezdődött a kipakolás. A menetet is rengeteg kíváncsi lakos kísérte a vásártérre, ahol rövid idő alatt felépítették a sátorvárost, és azzal megindult a nép szórakoztatása. A helyszínt itt is nagy erővel biztosították a hatóságok, a rendőrök gyalogos és lovas egységei vigyázták a rendet.⁶³ A rendőrök munkája volt a tolvajlások elkerülése is, ezért a helyi zsebtolvajokat figyelmeztették, hogy a cirkusz közelébe sem mehetnek, mert ha ott találják őket, azonnal beviszik őket a kapitányságra. Ennek meg is lett az eredménye, sikerült elriasztani a városi zsebeseket, két esetről mégis beszámolt a sajtó. Az egyik tolvajt elfogták, a másik a zsákmányolt aranyláncos aranyórával elmenekült.⁶⁴

Az érdeklődés ellenére a kassai lapok eléggé lesújtó véleménnyel voltak a produkcióról, az előadást nem sokra tartották. Úgy vélték, hogy a műsor se nem gazdag, se nem szép, az újdonságot egyedül a sokféle néptörzs képviselői jelentették. Nem tudjuk, hogy a lakosság is így gondolta-e, mindenesetre úgy tűnik, hogy a délutáni előadáson telt ház volt, az estin viszont nem. Valószínűleg eltűnt a Felsőmagyarország zszurnalistájának véleménye, amikor így ír: „*Cody úr beszedett 100.000 koronát, ebből fizetett 3000 korona adót, vett 200 kiló húst,*

62 Napló, II. évf. 136. sz. 2. p. 1906. június 16. A cikk Buffalo Bill zsadányi pöre címmel jelent meg.

63 Felsőmagyarország, XXII. évf. 150. sz. 2–3. p. 1906. június 27.

64 Felsőmagyarország, XXII. évf. 151. sz. 4. p. 1906. június 28.

vagy 200 korona értékű takarmányt, s még kiadott itt vagy 600 koronát.”⁶⁵ Egy másik újság megjegyezte, hogy a nagy reklámnak felült vagy 15.000 lakos, és habár közismert, hogy Cody kitűnő céllövő volt, mégis később egyenesen csalást emlegettek: „*A két jó lövő mutatványa is enyhén szólva cirkuszi szemkápráztatás, mert olyan puskával söréttel löni, melynek csöve felfelé egyre szélesebb, nem vicc a tojásformákat eltalálni.*”⁶⁶

Ungvár (1906. június 27.)

Ahogy minden más városban, úgy Ungváron is beindult a reklámgépezet. A helyi lapok, már két héttel a show érkezése előtt dicshimnuszokat zengtek a társulatról, például így: „*A Wild West korántsem cirkusz, a Wild West több mint közönséges látványosság, ez valóságos tanulmány és érdemes ezen színjátékot a legnagyobb figyelemre méltatni. Mindenki szakítson magának egy napot, és adjon alkalmazottainak egy szabad napot.*”⁶⁷ A szerelvények reggel hat körül érkeztek meg a várakozó emberek nagy öröme, és a vásártéren felállított sátrak mögött már nyolc órakor rotyogott a bográcsok alatti a tűz. Dél előtt tíz órakor pedig már szedték az ötven filléret a közönség azon tagjaitól, akik az egész nap nyitva tartó mutatványos sátorban akartak nézelődni. A show-t a lap dicsérte, szerintük ennél szebb, hatásosabb és merészebb lovasjátékot nem is lehet produkálni. Ráadásul ezen mutatványokat idegenek végzik, inkább szerencsésnek kell magunkat éreznünk — mondja az újságíró —, a drága belépőjegyár miatt fanyalgókat pedig így teszi helyre: „*Buffalo Bill óriási forgalmat idéz elő abban a városban, ahova érkezik. Kereskedő, iparos, vendéglős, kávé, pék, cukrász, szállodás, de még a gyümölcselárusító kofa is nagy hasznát veszi az ily alkalommal összejövő közönségnek. Rég nem láttunk annyi vidéki fogatot, annyi idegen és mégis kedves arcot városunkban, mint f. hó 27.-én. Többet ért e nap az ungvári üzletembereknek, mint sok jó országos vásár.*”⁶⁸ Minden bizonnyal igaza volt, amellyel, hogy a bevétel 45.000 koronán felüli volt, és ennek a pénznek jó része Bill kasszáját gyarapította, mégis Ungvár is jókora hasznot húzott belőle. Jól járt a városi vezetőség, a helyi

65 Felsőmagyarország, XXII. évf. 151. sz. 1–2. p. 1906. június 27.

66 Abaúj-Kassai Közlöny, XXXV. évf. 75. sz. 3. p. 1906. június 29.

67 Ung, XLIV. évf. 27. sz. 3. p. 1906. június 25.

68 Ung, XLIV. évf. 28. sz. 1. p. 1906. július. 1.

vállalkozók, de az egyszerű emberek is, még ha csalódtak is a műsorban, olyan élménnyel gazdagodtak, amelyet sem azelőtt, sem azután nem éltek át.

Munkács (1906. június 28.)

Sajnos a munkácsi szereplésről nincsen túl sok információnk. Tudjuk, hogy a show-t ott is már két héttel korábban reklámozták, ott a katonai gyakorlótéren léptek fel. Egyetlen sajtótermék tudósított az eseményről, amelynek véleménye lesújtó, abból a tényleges az emberek fogadtatására nem következethetünk: „*A nagy reklámmal hirdetett előadást megtartották a városi és a beharangozott vidékről nagy számban összegyűlt közönség előtt. Nem vártunk csodákat Buffaloéktól, csak pénzünkért és a nagy hűhónak megfelelő élvezetet vagy szórakozást. Legjobban jellemezzük, ha egyáltalán nem írunk róluk. A városban az a hír járta, hogy meglopták a pénztárt ismeretlen tettesek és elemelték a napi bevételt.*”⁶⁹ Természetesen ez egy ember, az újságíró véleményét tükrözi, de azt, hogy az újságíró bal lábbal kelt-e fel aznap, vagy bármi egyéb baja volt, illetve tényleg ennyire csapnivaló lett volna az ottani előadás, ma már nem tudjuk megállapítani.

Nyíregyháza (1906. június 29.)

Nyíregyházán is már két héttel korábban megjelentek a plakátok, és a lapok itt is beharangozták a várható eseményt. Tudjuk, hogy társaság ebben a városban 144 koronát tartozott fizetni a városnak.⁷⁰ Feltételezhetően itt is sokan kíváncsiak voltak a látványos produkciókra, azt azonban, hogy milyen fogadtatásban részesültek mégsem tudhatjuk meg, mivel a műsor után a lapok nem írtak az eseményről.⁷¹ Vajon a nyíregyházi lakosoknak nem tetszett volna az amerikai vadnyugat? Esetleg csak az újságíróknak, a szerkesztőknek voltak ellenérzéseik? Száz év távlatából ma már nem tudjuk megállapítani, hogy mi történt.

69 Munkács, II. évf. 26. sz. 4. p. 1906. július 1.

70 A bejegyzés Nyíregyháza rendezett tanácsú város Polgármesteri iratainak mutatójában található. Az információért köszönöm fejezem ki Bánszki Hajnalkának az MNL Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Levéltára munkatársának.

71 Sem a Nyírvidék, sem a Szabolcs című lap nem közölt véleményt a cirkusz fogadtatásáról.

Debrecen (1906. június 30–július 1.)

Debrecen városának tanácsához az előadás előtt több mint két hónappal, április 23-án érkezett a cirkusz kérvénye helyfoglalásért. A „*Buffalo Bill Wild West Limited kérvénye az 1906. június 23-24-én tartandó cirkuszi előadásokhoz hely kijelölése és az összes illetmények megállapítására*”⁷² vonatkozott. A helyet természetesen megkapták a vásártéren, de végül a kért időpontok elcsúsztak egy héttel későbbre, majd az illetményeket befizették a város pénztárába.

Ma már megállapíthatatlan, hogy miért, de tény, hogy a „Civis városban” nem úgy alakultak a dolgok, ahogy a többi településen. Pedig a plakátozás itt is megtörtént, mint rendesen, két héttel a cirkusz érkezése előtt. A lapok viszont nem reklámozták a vállalkozást, az első tudósítást négy nappal korábban közölték, amely cikk szabályos támadás volt Buffalo Bill ellen. Tulajdonképpen csak roszszat említenek az amerikai társasággal kapcsolatban. Az írás szerint az ülések rendkívül kényelmetlenek, azokon csak „*összeszugorodva fér el egy ember*”, tűzrendészeti szempontból való beosztásuk is tűrhetetlen. A négy koronás helyekről nem lehet látni, csak az öt koronásokról, be lehet váltani a négy koronásokat, de több korona felár ellenében, vagyis a közönséget becsapják – figyelmeztet a lap. A lovasokat két évvel korábban fogadták fel Aradon, és vannak indiánok is, állítja a cikk. Nyilvánvaló a támadó szándék, a rágalmaknak semmi valóságalapja nem volt, azokat a többi város lapjainak beszámolóí a legkevésbé sem támasztják alá. A rágalmak özöne után az író felszólítja a lakókat, hogy védekezzenek a zsarolások ellen, ne menjenek el az előadásokra.⁷³ A másik helyi sajtótermék ugyanezzel a támadó vehemenciával közölte a véleményét a cirkusszal kapcsolatban. Már az indítás is kritikus: „*a 4-5 éve Magyarországon járt Barnum and Bailey cirkusz és ez ugyanaz a cég, és akkor a közönség vajmi kevés élvezetet kapott.*” Majd következnek a rágalmak szép sorjában: „*Buffalo Bill előadásai a legsilányabak, semmi látnivalót nem nyújtanak, mert a szem képtelen az óriási területen, ugyanazon időben egymásután bemutatott felvonulásokat áttekinteni.*” Ezután itt is olvasható a sátor veszélyes volta, a jegyek horribilis ára, az a kifogás, hogy az ingyenjegyek rossz helyre szólnak, és aki panaszt tesz, azt a szervezők kivezetik. A budapesti utcai verekedésre a debreceni lapok is felhívták a figyelmet: „*A fő-*

72 HBML IV.B.1405/b 490. kötet 5343/1906. Sajnos maga az irat nem maradt ránk, csak a fent idézett iktatókönyvi bejegyzés. Köszönetem fejezem ki Tóth Ágnesnek és Katona Péternek az MNL Hajdú-Bihar Megyei Levéltára munkatársainak.

73 Debrecen, XXXVIII. évf. 144. sz. 4. p. 1906. június 26.

városi lapok megírták, hogy az indiánus banda hallatlan verekedést rögtönzött Budapesten. Erre itt is kilátás van, mert a vad nép mindenkit megtámad.” Vagyis, — következik a felszólítás — az cselekszik helyesen „aki leveszi a család plakátjait”.⁷⁴

Másnap is folytatódott a show befekettítése, újabb rágalmakat fogalmaztak meg, ezúttal ezeket: „Buffalo Bill társasága ellen nagy a felháborodás a fővárosi közönség körében, melynek hatása alatt Rákossy Viktor (Sipulus) tárcát is írt a B. H.⁷⁵ egyik számában. Megtörtént ugyanis, hogy egyik előadás alatt vihar tört ki és a társulat rövidesen le is darálta számain. A közönség egy része a kifeszített ponyvák dacára is megázott.”⁷⁶ Ahogy fentebb látható volt, a fővárosi bevonulást és az első előadásokat eső zavarta, de a közönség panaszáról nem érkezett tudósítás, épp ellenkezőleg. A támadásokat folytatták a lapok, úgy tűnik, meggyőződésüké vált, hogy jó ügyet szolgálnak, mivel a hatóság nem védi meg a lakosokat a csaló amerikaitól, akkor majd ők megteszik. Kijelentették, hogy amelyik kereskedő kirakja Buffalo plakátját, rossz ügyet szolgál, és különben is a két kapott ingyenhelyről nem lehet látni semmit. „Az egész előadás szemfényvesztés, amerikai szédelés. Le kell venni a reklámplakátokat! A debreceni közönség, amely fenntartja a kereskedőket, elvárhatja joggal tőlük, hogy érdeke ellen azok nem fognak cselekedni, és nem járulnak hozzá becsapatusukhoz.”⁷⁷ A sárdobálás célt ért, mivel a kereskedők közül sokan levették a plakátokat, és így itt a vállalkozás érkezését nem várta olyan izgatott tömeg, mint másutt. Ezek után nem is csodálkozhatunk rajta, hogy a show Debrecenben megbukott, amiről a vezető debreceni lap „Buffalo Bill kudarca”⁷⁸ címmel közölt cikket az olvasóknak. „Cody úr dühös a debreceniekre” — szól az alcím, majd számszerűsítik is az anyagi bukást, szerintük 18.000 korona veszteség érte az amerikai vállalkozót. Buffalo Bill kellemetlen érzésekkel hagyta el a Hajdúság fővárosát.

74 Debreczeni Független Újság, IV. évf. 173. sz. 4. p. 1906. június 27.

75 Sipulus valóban tollat ragadott a műsor hatására, de véleménye korántsem olyannyira elítélő, mint ahogy itt állítják. Lásd a 39. jegyzetet.

76 Debreczeni Független Újság, IV. évf. 174. sz. 5. p. 1906. június 28.

77 Debreczen, XXXVIII. évf. 147. sz. 5. p. 1906. június 29. A cikk címe: Az amerikai szélhámos-ság

78 Debreczeni Független Újság, IV. évf. 1906. július. 2.

Békéscsaba (1906. július 2.)

A Wild West a békéscsabai fellépésére az engedélyt már fél évvel korábban, január 16-án megkérte a csabai járás főszolgabírájától,⁷⁹ amit természetesen meg is kaptak. A hivatali ügyintézését követően, ahogy mindenhol, itt is két héttel korábban elkezdődött a hírverés, („*megtekintése önmagunk iránti kötelesség*”)⁸⁰ amit a show érkezése előtt négy nappal utazó John M. Burke örnagy interjúkkal igyekezett fokozni. Majd a hajnali órákban (itt 3 és 5 óra között), befutott a három különvonat is. Bill rögtön megérkezése után szállodába vonult, még egy pár órát pihent, és 10 óra után kereste fel a vásártéren addigra már felépült sátorvárosát. Az egyik helyi lap így írja le a kipakolás szervezettségét: „*A kelleket külön-külön csoportokba osztották, mikor pedig a szétosztással készen voltak, a felszerelések kellekeit a munkások egyetlen jelre megrohanták, s hangya szorgalommal, másfél óra alatt felépítették a sátrakat.*”⁸¹

Mondani sem kell, hogy a bevonulásnak és a kipakolásnak, illetve az építkezésnek is rengeteg csodálója volt. Egész napon át tengernyi sok ember hullámzott a vásártér felé, a külföldiek pedig felélénkítették a helyi eladók üzleteit, „*az indiánusok a vásárban is jártak és sok cifraságot vásároltak.*”⁸² Mindhárom vizsgált sajtótermék egyöntetűen úgy nyilatkozik, hogy a délutáni előadást „*óriási publikum nézte végig, gyönyörködve a villámgyorsaságú jeleneteken, az indiánusok harci riadóján.*”⁸³ A két előadás közötti szünetben megható perceknek lehettek tanúi az emberek, ugyanis a Wild West testületileg a temetőbe vonult, ahol a saját zenekaruk játszotta gyászinduló áhítatával megkoszorúzták Henry Clark sírját, aki az öt évvel korábban itt járt Barnum cirkusz alkalmazottja volt, és itt hunyt el „*agyszélhűdés*”-ben.⁸⁴ A cirkuszt kísérő író, Griffin is megemlíti a békéscsabai főhajtást: „*A cirkusz meglátogatta Henry Clark sírját, beszédeket*

79 Erről a Békés Megyei Levéltár által őrzött Békéscsaba nagyközség iktatókönyvében található bejegyzés. Jelzete: V. 302.c./127. kötet. 470. sz. bejegyzés. Sajnos a vonatkozó dokumentum nem maradt az utókorra. Köszönöm a segítséget Bíró Györgynének, az MNL Békés Megyei Levéltára munkatársának.

80 Békésmegyei Híradó, IV. évf. 130. sz. 4. p. 1906. június 22.

81 Békésmegyei Függetlenség, II. évf. 76. sz. 1-2 p. 1906. július 2.

82 Békésmegyei Híradó, IV. évf. 138. sz. 3. p. 1906. július 3.

83 Uo.

84 A kórisma az elhunyt halotti anyakönyvén olvasható, amelyet az MNL Békés Megyei Levéltára munkatársa Litauszky Györgyné küldött el nekem. Ezúton is nagyon köszönöm fáradozását.

*mondtak és a Prof. Sweeney's Cowboy Band illő válogatást adott elő.*⁸⁵ A Békésmegyei Közlöny szerint ekkora idegenforgalmat eddig csak a Barnum cirkusz látogatása hozott a város történetében. Itt volt egész Békéscsaba és egész Békés vármegye is, valódi búcsújárat idézett elő a külföldi társaság. A lap értesülései szerint a cirkusz napi rezsije 17.000 koronát tett ki. De a helyi vállalkozók kasszáját gyarapította a nekik eladott 500 liter tej és más élelmiszercikkekért kapott busás bevétel. A vendéglők, kávéházak és a kocsmák állítólag még éjjel is zsúfoltak voltak. Hatalmas hasznot könyvelhettek el a bérkocsisok is, szüntelenül szállítva a népet a vásártér felé. A jól értesült zszurnaliszta még arról is beszámol, hogy Buffalo titkára elárulta, eddigi magyarországi szereplésük Budapest és Munkács kivételével ráfizetéses volt, és Munkács is csak 2000 korona plusz jövedelmet adott. Az összepakolás is hasonló precizitással és gyorsasággal történt, mint reggel, este 11 után pedig indultak tovább a vonatok Szentes felé.

Szentes (1906. július 3.)

Ahogy a többi helyszínen, úgy Szentesen is komoly reklámhadjárat előzte meg a fellépést. A helyi levéltárban őrzött dokumentum arról tanúskodik, hogy a cirkusz egyik munkatársa az itteni Buday János ácsmesterrel szerződésben állapodott meg három hirdetőtábla elkészítéséről. A három tábla méretei tekintélyt parancsolóak: *„ezen hirdetési tábla hossza egy-egy darabé lesz 25 mtr hoszu 3 mtr magas.”*⁸⁶ Ezen hatalmas hirdetési eszközök felállítására kérte az engedélyt a helyi mester június 12-én, mivel munkájával június 17-re kész kellett lennie. Az engedély kiadását a szavazás után *„egyhangulag”*⁸⁷ megajánlotta a város tanácsa, így a vállalkozó elhelyezhette a monumentális táblákat a város három forgalmas pontján. Nem tudunk arról, hogy minden más helyszínen is ilyen hatalmas táblákat helyeztek volna ki, de a Kurca parti városban igazán nem bíztak semmit a véletlenre. A táblák plakátozási joga a helyi Alföldi Ellenzék Könyvnyomda vállalatnak volt biztosítva, a lap nyomdájával pedig szerződésben állt az amerikai vállalat. Valami átmeneti probléma adódhatott (talán nem lettek időben készen a hirdetőtáblák),

85 Griffin, 2010. 113. p.

86 CSMLSzL V.177.c. 141/1906. Itt fejezem ki köszönetemet az MNL Csongrád Megyei Levéltára Szentesi Fióklevéltára munkatársainak: Labádi Lajosnak, Szeri Lászlónak és Táncczos Rolandnak.

87 CSMLSzL V.177.a. 30. kötet 1906.

mivel dr. Pekár Imre táviratot küldött dr. Mátéfy Ferenc polgármester részére. A sürgönyt június 21-én indította, és abban érdeklődött a szentesi problémáról: *„Kérem, méltóztassák engem sürgönyileg felvilágosítani az iránt, hogy a vállalat hirdetéseivel kapcsolatban milyen akadály merült fel, illetve mi czímen mily összegek fizetése kívánatik.*”⁸⁸A zavart gyorsan elhárították, és két héttel a cirkusz megérkezése előtt a plakátokat elhelyezték a városban, és nem csak ott, hanem annak harminc kilométeres körzetében is. Az előadás előtt pár nappal megérkezett John M. Burke őrnagy, a reklámozásért felelős igazgató, aki elintézte a formásokat és a hivatalos teendőket, majd ellátogatott a helyi lapok szerkesztőségeibe. A lapok ezután részletes cikket közöltek a várható csodás mutatványokról, aminek köszönhetően az előadásokat itt is nagy várakozás előzte meg.

A társulat három különvonata hajnalban érkezett Szentesre, az első szerelvény 3 óra 19 perckor, a második 4 óra 42 perckor, a harmadik pedig 5 óra 35 perckor futott be. A kipakolásnak a korai időpontok ellenére már nagyszámú nézője volt, majd különleges gyorsasággal felállították a sátrat a marhavásártéren, a villanytelep mellett. Hatalmas érdeklődés kísérte az előadást az egész környékről, Kunszentmártonból egy külön vonat hozta az érdeklődőket, de Csongrádról, Orosházáról, Szegvárról, Mindszentről is nagyon sokan érkeztek a városba.⁸⁹ Az egyik helyi lap tudósítása szerint is rengetegen jöttek Szentesre: *„Annyi idegen arcot ritkán lehet látni, mint amennyit Buffalo előadása idecsábított. Már kora hajnali órákban feketélett az embertömeg.*”⁹⁰ Buffalo Bill szentesi előadása nagy anyagi sikert hozott a vállalatnak. A két előadáson hozzávetőlegesen 9000 néző jelent meg, vagyis, ha a legolcsóbb 2 koronás belépőjegyet vesszük alapul, akkor 18.000 koronás bevétellel zártak az alföldi városban. Szép összeg maradt a városban is, mivel *„csak tejet százhatvan litert fogyasztott el a társaság reggelire. A városi pénztár 1000 koronát kapott, közelevámot 528 koronát szedett be a vasút, a helypénz pedig 200 korona volt.*”⁹¹ Ezekon kívül a vámsorompóknál is felugrott a forgalom, a kunszentmártoni vonatok is zsúfoltak voltak egész nap, amely összegek is gyarapították a város kasszáját. Az orosházi vasútvonalon pedig 1700 koronát fizettek az amerikaiak.⁹² De a városi piacon a kereskedők is szokatlanul

88 CSMLSzL V.177.c. 141/1906. Távirat

89 Alföldi Ellenzék, VI. évf. 130. szám. 2. p. 1906. július 3.

90 Alföldi Ellenzék, VI. évf. 131. szám. 3. p. 1906. július 4.

91 Szentesi Lap, XXXVI. évf. 72. szám. 3. p. 1906. július 6.

92 Alföldi Ellenzék, VI. évf. 131. szám. 3. p. 1906. július 4.

élénk forgalmat bonyolítottak le a zsúfolt nap során. A sikeres fellépés után összehajtották, majd a vonatok Szeged felé vették az irányt.

Szeged (1906. július 4.)

Szeged város tekintetes tanácsához kérvényt juttatott el Cesar A. Guilietti, a cirkusz egyik igazgatója. A kérvényben a „*megtartandó előadás alkalmával cirkuszi alkalmazottaim és a cirkuszi előadáshoz szükséges állatok részére a városi vízvezetékéből egy kijelölendő helyen magamnak saját lajtjaimba vizet szerezhettek be.*”⁹³ A városi tanács az ügy megtárgyalása után 30 koronában állapította meg a víz használatának díját, amit be is fizettek a város pénztárába. A hivatali ügymenettel egy időben a cikkíró fantáziája szabadon szárnyalva reklámozta az amerikai show érkezését, ilyenformán: „*Buffalo Bill fellépéseit korántsem szabad mint valami érdekes cirkuszi látványosságot megítélni, hanem sokkal inkább mint valami iskolát, melyben a látogatók rövid két óra alatt megismerik az ókori és modern lovaglási művészetet és a legkülönbözőbb emberfajokat szórakozásuk és munkájuk közben figyelhetik meg.*”⁹⁴

A szegedi nép is kíváncsi volt a különlegességekre, sok ezer ember várta a hajnalban érkező vonatokat, bámulta a kipakolást, kísérte a menetet a lóversenyterre, ahol a cirkusz helyet kapott. Délután a legkülönfélébb szállítóeszközökön (fogat, bérkocsi, automobil, szekér, kerékpár, omnibusz) indult meg a nép a lóversenyter felé. Rengetegen kényszerültek gyalogolni a rekkenő hőségben és nyelni a sok jármű által felvert port. A sátor tábor körül bőven volt csodálnivaló (és pénzköltekezésre való) mutatvány. Külön sátorban volt a szellős férföltöző, az alföldi szemnek szokatlan tarka uniformisokkal, külön sátrakban különlegességekből összeállított gyűjteményt nézhetek meg a helyiek, természetesen 50 fillér ellenében. Ernyő alatt a helyszínen készülő Buffalo Bill-cukorkát, míg egy másik állványon a társaság érdekességeit ábrázoló képeslapokat árultak. Egy emelvényen „*egy-két üvöltöző, karddal-pajzzsal hadakozó reklámindiánus*”⁹⁵ fejtett ki igyekezetet, hogy aki csak bámeszkodni jött, vegyen belépőjegyet a másorra, amelyeket mozgó kocsikon árúsítottak. A hömpölygő tömegben szokatlanul sok

93 CSML IV.B.1406.b. 7643/1906. A kérvényt 1906. június 26-án írták. Köszönöm a segítségét Bagi Zoltánnak az MNL Csongrád Megyei Levéltára főlevéltárosának.

94 Szegedi Híradó, XLIX. évf. 148. sz. 6. p. 1906. június 28.

95 Szegedi Híradó, XLIX. évf. 153. sz. 6. p. 1906. július 5.

zsebmetsző dolgozott, de a rendőrök szerencsére nagyon jól vizsgáztak. Délelőtt és délután 11 zsebmetszőt tartóztattak le, közülük három helyi lakost. Egyikük csak aznap szabadult, de délután már elfogták, amikor egy vidéki gazda zsebében kotorászott. *„A letartóztatott zsebelők között olyan is van, aki tegnap Szentesen fellopódzkodott Buffaloék különvonatára, s azon tette meg az utat Szegedig.”*⁹⁶

A másik helyi sajtóorgánum is beszámolt a szegedi zsebmetszőkről, akik közül *„két kifogástalan eleganciával öltözött alakról a cirkusz személyzete azt mondta, hogy városról-városra követik őket.”*⁹⁷

Más dolga is akadt a rendőröknek az amerikaiakkal kapcsolatban. Egy bécsi vendéglős, Schmidt János jelentkezett aznap a kapitányságon, aki panaszt tett Buffalo Bill egyik alkalmazottja ellen. Még a bécsi vendégszereplés ideje alatt a vendéglős *„buffetet rendezett be a telepen. Este aztán mikor összepakolóztak, megdöbbenve tapasztalta, hogy 200 db. Ezüstpoharat és temérdek asztalkendőjét ellopták. A lopást szerinte nem követhette el más, mint Cody ezredes egyik alkalmazottja.”*⁹⁸ Utána eredt a csapatnak, és itt Szegeden érte be őket, remélve, hogy visszakapja az értékeit. A rendőrkapitány a károsulttal kiment a sátortáborhoz, és ott megindította a vizsgálatot, de hogy mi lett az eljárás vége, azt azonban ma már nem tudjuk.

„Aki ma kivándorolt Buffalo Bill cirkuszába, csalódottan, káromkodva távozott”, írta a Friss Újság, és még azt is megjegyzi, hogy a *„szélmáoskirály napi 50.000 koronát húz a népen”*. Szerencsére a mi közönségünk nem töltötte meg színültig a *„szédelgések templomát”* jegyzi meg a zsurnaliszta kárörvendően, majd: *„Miért nem a szegedi színjátszást támogatja a nép?”* — teszi fel a kérdést. Vele szemben a Híradó beszámolója teljesen pozitív véleményt tükröz, részletesen leírja és dicséri a műsort. Talán a lapok egymással is rivalizáltak, ki tudja, mindenesetre biztosra vehető, hogy a Tisza parti nagyvárosban is nagy anyagi sikert ért el a vállalkozás. A társulatot ezen a napon nem a sok elfogott zsebtolvaj érdekelte, az amerikai szívek e napon ünnepeltek. Aznap volt a számukra oly fontos július negyedik, az amerikai függetlenség napjának ünnepe. Az ünnep miatt a show homlokzati részét művészien vörösre, fehérre és kékre dekorálták. A társulat élmezője, Ballard pedig ünnepi vacsorát készített az alkalomra, míg a

96 Szegedi Híradó, XLIX. évf. 153. sz. 4. p. 1906. július 5.

97 Szegedi Friss Újság, VII. évf. 157. sz. 2. p. 1906. július 6.

98 Szegedi Híradó, XLIX. évf. 153. sz. 5. p. 1906. július 5.

zenekar amerikai dalaival igyekezett otthoni légkört varázsolni a messzire került művészeknek.⁹⁹

Nagykikinda (1906. július 5.)

„Valami új, valami különös, valami nagyszerű. A párizsi *Petit Journal* kijelenti, hogy aki megnézi a *Buffalo Bill Wild West showt* az világ körüli utat tesz meg. Ő nem cirkuszerűen mutatja be lovait, hanem etnográfiai előadást nyújt.”¹⁰⁰Ilyen szavakkal harangozták be az amerikaiak érkezését, és a reklám el is érte célját. Óriási közönség érkezett a városból és a környékről is, habár itt nem telt meg teljesen a nézőtér, délután egész népvándorlás indult meg a vásártér felé: „*magánfogatok, bérkocsik, omnibuszok, kerékpárosok, szekerek vitték a közönséget, óriási néptömeg tette meg az utat gyalog,*”¹⁰¹ és a helyi sörből is jócskán fogyasztottak, mivel igen meleg volt aznap — tudósított a lap később. Az előadástól a kikindai nép többet várt, ügyes reklámfogásnak, agyondicsért humbugnak tartották azt, legalábbis a cikk írója szerint. Sajnos több információval nem rendelkezünk a cirkusz kikindai fellépéséről.

Nagybecskerek (1906. július 6.)

A nagybecskereki fellépést is már két héttel korábban megjelenő hírverő cikkek, plakátok előzték meg, három nappal a vonatok érkezése előtt pedig John M. Burke őrnagy érkezett a városba. Elintézte a társaság hivatali ügyeit, és interjúkat adott. A kérdésre, miszerint nem költséges-e ide hozatni 800 embert és 500 lovat, az őrnagy így felelt: „*Nem, mert jobb így egyben tartani a társaságot, mintha szét-szélednének. Mindenki meggyőződhetik a vasúttársaságnál, hogy nekünk a társasággal szerződésünk van, mely a teljes 4 teljes vonatnak 59 vagonból szállítására vonatkozik, emberekkel, állatokkal, sátrakkal együtt.*”¹⁰² Az utókorra maradt egy fénykép, amelyen a bevonuló csapat látható, amint lovagolnak a nagybecskereki

99 Griffin, 2010. 113. p.

100 Torontáli Közlöny, XXIV. évf. 47. sz. 2. p. 1906. július 1.

101 Torontáli Közlöny, XXIV. évf. 49. sz. 2. p. 1906. július 8.

102 Torontál, XXXV. évf. 149. sz. 2. p. 1906. július 3. Az őrnagy által említett szerződés ma már sajnos nem található meg, sem az Országos Levéltárban, sem a MÁV irattárban.

Indiánok Nagybecskerek főutcáján

főutcán. A fénykép¹⁰³ előterében négy hölgyet láthatunk, mögöttük széles tollkoronás indiánok következnek, a kép szélén bémésködő helyiek tűnnek fel. Így nézett hát ki a bevonulás, amelyet a leírások szerint rengetegen néztek meg, dacára a hajnali óráknak, pedig a vonatok négy és hat óra között érkeztek a pályaudvarra. A rekkenő hőség, és az erős szél ellenére — ami bántóan kavarta a port — a helyi és a környékbeli nép több ezer főre duzzadt tömege ment ki a vásártéren felállított sátorhoz szórakozni. Az esti előadáson még kevesebben voltak, de biztosra vehető, hogy ebben a városban is hatalmas sikert ért el a show. A másnapi lapban az újságíró vicc költésére is ihlette a vadnyugati műsor: „*Buffalo Bill és a politika címmel*” jelent meg tréfásnak szánt rövidhír, amelyben az indiánok hangos rikoltzását vetik össze a választások idején zajló itteni kiabálással.¹⁰⁴

103 A fényképért köszönettel tartozom Bálint Arankának a Nagybecskereki Levéltár főkönyvtárosának.

104 Torontál, XXXV. évf. 153. sz. 2. p. 1906. július 7.

Pancsova (1906. július 7.)

Pancsova állomására is hajnalba futottak be a vonatok, és (köszönhetően a jól működő reklámnak) itt is széles tömegek várták a különleges látnivalókat. A bevonulást és a sátorállítást száz meg száz ember nézte végig. Az itteni lap szerint *„Amerika beköltözött egy napra Pancsovára, és a két előadásnak is rengeteg nézője akadt. A délutáni előadás 6-7, este pedig 7–7500 nézőt vonzottak a vadnyugat megnézésére. A tudnivágyó pancsovaiak nem kisebb összeggel, mint 45–48.000 koronával hizlalták Buffalo Bill tárcáját.”*¹⁰⁵ Pancsova városa egy új munkatárssal is gazdagította a Wild West show-t. Matuz Sándor filisi községi írnokot ugyanis 2000 korona éves fizetéssel és teljes ellátással szerződtették indián lovasnak (!)¹⁰⁶. *„Matuz a minap vette át útlevelét Temes vármegye alispánjától, mert ki fog menni Amerikába”* – folytatódik az érdekes híradás — nejét és gyermekét itthon hagyja, de ellátásukról már kellően gondoskodott.¹⁰⁷

Versec (1906. július 8.)

Versec város tanácsának közgyűlése 1906 júniusában tárgyalta a cirkusz helyi fellépéséről. Amikor a város június havi jelentését vették napirendre, az egyik képviselő felszólalt, és kevesellte az amerikai vállalatától beszedett 200 koronát. Úgy gondolta, hogy annyi nem lesz elég a terület rendezésére sem, mivel az állatvásárteret körülvevő korlátokat le kell bontani és vissza is kell majd építeni. Elmondta még, hogy tudomása szerint Temesváron 1000 koronát fizetett a Vadnyugat, ezért arra kérte a polgármestert, vizsgálja meg a dolgot. A polgármester válaszában megnyugtatta a tanácsnokot, hogy utánajár az ügynek, és felszólította a rendőrkapitányt, írjon részletes jelentést.¹⁰⁸

105 Határőr, XV. évf. 28. sz. 3. p. 1906. július 15.

106 Más városi lapokban is megjelenik az indiánok eredetiségének megkérdőjelezése, a család emlegetése. Valószínűleg a Sipulus-féle tárca hatásáról van szó.

107 Határőr, XV. évf. 29. sz. 3. p. 1906. július 22.

108 Sajnos (mivel az iratok nincsenek meg), ma már a jelentést nem ismerhetjük meg, így nem deríthető ki, hogy végül mennyit fizettek a városnak. A verseci tanácsülési jegyzőkönyvekért Fodor Istvánnak a zentai levéltár igazgatójának mondok köszönetet.

A helyi lap itt is már két héttel előbb hirdette a produkciót. Az újságban közzétett plakátról kiderül, hogy a műsort a verseci „*marha-és lóvásártéren*” tartották meg, azt azonban, hogy milyen volt a fogadtatás, nem tudjuk bemutatni.¹⁰⁹

Temesvár (1906. július 9.)

Temesváron a show hatalmas sikert aratott, erről győz meg minket a produkciókról beszámoló mindkét újság. Ahogy mindenhol, ott is „*már magának az utazóvárosnak megérkezése és a rengeteg embernek és állatnak a három különvonatból való kivonulása is látványosság számba ment, hát még az első délutáni előadás.*”¹¹⁰ A bevonulásnak volt kárvallottja is, mivel a nagy csődületet a tolvajok kihasználták arra, hogy „*A. D. pénztárcáját ellopják, a benne lévő 60 koronával együtt, amelyből pedig adót akart fizetni.*” Több kellemetlen esetről nem érkezett hír, annál inkább dicsérték a mutatványokat. „*Az ember szeme valósággal káprázott a merészebbnél-merészebb és nyaktörő mutatványokon, és a legtarkább folyton üvöltő indiánusok sokaságán. De a többi látnivalók is elismerést érdemelnek.*”¹¹¹ Olyannyira tetszett a műsor a helyieknek, hogy másnap is visszatértek a témára egy vicc erejéig, mely körülbelül így hangzott: Sok látogatója volt — a többi között — Buffalo Bill tolmácsának, a rengeteg nyelvet beszélő angolnak is, aki az adoma szerint, a világ összes nyelvén kívül még a cipője nyelvén is tudott pár szót.¹¹²

Arad (1906. július 10–11.)

Aradon két napig tartózkodott a cirkusz, három előadást tartottak, és egy kicsit meg is pihentek a művészek a városban. A második nap két oldalra terjedő írás látott napvilágot a Wild West show előadásairól, „Sok hühó semmiért” alcímmel. Az alcímmel ellentétben a cikk sok pozitívumot is leírt a műsorról. Részletesen

109 Az OSZK-ban a vizsgált Délvidék című lap sajnos hiányos, és éppen a kérdéses időszakban nincsenek meg a lapok.

110 Temesvári Hírlap, IV. évf. 154. sz. 4. p. 1906. július 10.

111 Uo.

112 Temesvári Hírlap, IV. évf. 155. sz. 4. p. 1906. július 11. A cikk „Buffalo tolmácsa” címmel jelent meg.

ismertette a mutatványokat, és az aradi szerző különösen figyelemre méltónak találta a következő produkciókat: „*egy kilenctagú partesse-akrobata csoport szép és elegáns kivitelű embergúllákkal. Egy japán lábművész és két pózszakúszó ekvilibrista*”¹¹³ *tetszett. Gyönyörű volt egy tizenöt tagból álló gyalogos csapatnak szadzagyakorlata. Cody ezredes vágató lovon lőtt le feldobott golyócskákat, Baker a híres céllövő pedig mindenféle testállásból, végül tótágast állva lőtte le a feldobott célpontokat.*”¹¹⁴ Negatívumként a drága jegyeket emelte ki, és hogy mindenért külön kellett fizetni, ezek pedig nem voltak benne a reklámban. További hátrányként emelte ki, hogy a székek kényelmetlenek voltak, szűkek, olyannyira, hogy azokon egy felnőtt ember el sem fért. A délutáni előadáson csak kb. 2500-an voltak, a sátrat egyharmad részéig töltötték meg, az estin viszont 10.000 emberről szól a tudósítás (a sátor 7500 férőhelyes volt), így a telt ház valószínűsíthető. A vásártéren megtartott előadások anyagi szempontból nagy sikerrel végződtek, hiszen még a rosszindulatú tudósítás is elismeri, hogy a három előadás „*nettó 90.000 koronát jövedelmezett. Ebből nem maradt Aradon 5000 korona sem.*”¹¹⁵ Talán az irigység vezérelte a cikk íróját, hogy ily címmel kezdje ismertetőjét a show-ról: „*A balek nemzet: Aradot is meghódította az amerikai kókler király.*”¹¹⁶ Sajnálatos tragédia érte a társulatot, a délutáni előadás vége felé az indiánok elleni lovasroham-támadásban az egyik lovas olyan szerencsétlenül esett le lováról, hogy bokája felett eltörte a lábát. A sérült lovas, Arri Lumast a helyi kórházban hónapokig kezelték, így ő elesett a további szerepléstől, gyógyulása után bizonyára követte a csapatot. A másik vizsgált helyi lap, az Aradi Híradó nem kommentálta a cirkuszt. Pedig e lapban is már két héttel korábban jelentek meg a vadnyugati műsorról hírverő cikkek, plakátjukat az újság hátulján közölték, de a fellépések után, mégsem találunk róla egy sort sem. A „szóra sem érdemes” minősítéssel látták el, vagy valami más történt, nem tudjuk.

Gyulafehérvár (1906. július. 12.)

Gyulafehérváron is már két héttel korábban megjelentek a plakátok, a lapok írtak a várható eseményről. Mégsem tudhatjuk meg, hogy milyen fogadtatásban

113 Cirkuszi egyensúlyozó művész, kötélátancos.

114 Arad és Vidéke, XXVI. évf. 158. sz. 7-8. p. 1906. július 11.

115 Arad és Vidéke, XXVI. évf. 159. sz. 3-4. p. 1906. július 12.

116 Uo.

részesültek, mivel a műsor után a lapok már nem írnak az eseményről.¹¹⁷ Száz év távlatából sajnos nem tudjuk, hogy miért.

Nagyszeben (1906. július 13.)

Nagyszeben városát is két héttel a cirkusz érkezése előtt ellepték az óriási plakátok és a külön erre a célra állított deszkafalakon kifüggesztett színes képek. Majdnem minden üzlet kirakatában ott díszlelegtek a hirdetések, a hely biztosításának ellenértékeként a boltosnak ingyenjegyet juttatott a vállalat. A szász város katonai gyakorlóterén két teltházas előadást tartott a lovas show. A nagy sikerről érdemes idéznünk a helyi lap beszámolóját: *„Az előadások iránt nem csekély mértékben felizgatott kíváncsiság óriási mértékben nyilatkozott meg az egész pénteki nap folyamán, s úgy a délutáni, mint az esteli előadást nagy közönség nézte végig, mely nem tudott betelni a hatalmas felvonulások, élethű izgalmas csatajelenetek, csodálatosan merész lovasgyakorlatok Cody Vilmos Frigyes ezr. hihetlennel határos mesterlövéseinek szokatlan varázsával. Különösen nagy hatást ért el a postakocsi megtámadásának és kirablásának pompás és frappáns realiztikus bemutatása, de a többi látványosság sem maradt el érdekesség tekintetében az előbbi mögött, úgyhogy Buffalo Bill előadásain nyert benyomásokat mindenképpen csakis a legjobbknak nevezhetjük.”*¹¹⁸ A következő számban egy rövid hír az amerikai tanulékonyságára világít rá, ugyanis arról tájékoztat, hogy az egyik idegenvezető magyarul is tudott (legalábbis pár szót). Míg a melléksátokban dolgozó egyik kígyóbüvölő franciául tanult meg a vándorlás ideje alatt. Olyan nagy tetszést aratott a műsor ebben a városban, hogy távozásuk után egy héttel is vissza-visszatérő témát adtak a lap hasábjain.

Brassó (1906. július 14–15.)

Brassó városának hirdetőoszlopait július 1-én ragasztotta teli a reklámok kifüggesztéséért felelős csapat, amiről azonnal be is számolt a helyi lap: *„Élénk feltűnést keltettek ma városunkban a Buffalo Bill-féle mutatvány-cirkusz megje-*

117 Sem a Gyulafehérvári Hírlap, sem a Közművelődés nem közölt semmiféle reakciót a show távozása után.

118 Nagyszebeni Újság, III. évf. 28. sz. 3. p. 1906. július 15.

lent hirdeményei.”¹¹⁹ A plakátokkal még a szomszédos székely megyét, Háromszéket is elárasztották, erről két nap múlva tudósított a lap, hozzátéve, hogy már „*alig lehet olyan embert találni, aki arról nem beszélne, hogy Brassóba jön, hogy a cirkuszt megnézze.*”¹²⁰ John M. Burke őrnagy, a társulat adminisztratív vezetője négy nappal korábban érkezett, és elintézte az elszállásolással kapcsolatos hivatali teendőket, illetve interjút is adott a lapnak. Brassóba a vonatok az eddigi érkezésekhez képest később, délelőtt kilenc, fél tíz és tíz órakor futottak be, amit már nyolc órától kezdve várt a kíváncsi tömeg. A kipakolás látványos zűrzavarát külön emelte maga „*Buffalo Bill, ki pazar kiállítású négylovas fogatán a várost tekintette meg, s kit többször élénken megéljenzett a lelkesülő közönség.*”¹²¹ A közúti vasúttársaság különjáratok indításával igyekezett kielégíteni a lakosság igényeit. Járatokat indítottak a főtérről ki a baromvásártérre az előadások előtt és után. A nyári szélvihar sok lakót megijesztett, százával menekültek haza a műsor előtt, mert attól tartottak, hogy a sátor összedől, de aki bátran kitarott, szerencsés volt, mivel a szél elvitte a vihart, és elkezdődhetett a produkció. A híradás szerint a városban az esti előadáson többen voltak, mint a délutánin, állítólag 10.000 ember nézte végig a show-t. Az általános vélemény szerint a műsor pompás volt, különösen az arab és a japán akrobata lovasok, a kötél-táncos egyensúlyozó művész aratott nagyobb sikert a városban. Az időjárással is szerencséje volt a társulatnak, az eső várt egészen másnapig, az előadások alatt nem, de az összepakolás közben már zuhogott. Az összefoglaló kommentár így hangzik: „*A legegédetlenebb látogatónak is be kell vallania, hogy Buffalo Billt egyszer meg lehetett nézni. Buffalo Bill előadása kiérdemelte Brassó lakóinak tetszését.*”¹²²

Segesvár (1906. július 16.)

Sajnos a segesvári fellépésről sem maradt sok információnk. Ahogy mindenhol, ott is két héttel az érkezés előtt a lapok „*beharangozták*” az amerikai társulat jövetelét. A segesvári lakosság is kíváncsi volt az addig soha nem látott mutatványokra, ezért szép számmal elmentek megnézni a produkciót a marhavásártérre. Az ottani lapban megjelent cikk kritikusként így fogalmaz: „*lezajlottak a Buffalo Bill -féle mozgá-*

119 Brassói Lapok, XII. évf. 147. sz. 4. p. 1906. július 1.

120 Brassói Lapok, XII. évf. 148. sz. 4. p. 1906. július 3.

121 Brassói Lapok, XII. évf. 159. sz. 4. p. 1906. július 15.

122 Brassói Lapok, XII. évf. 160. sz. 4. p. 1906. július 17.

*mas napok. Segesvár és vidéke a reklámnak felülve 40.000 koronát adott Buffalo Billnak 2 órányi élvezetért?*¹²³

Marosvásárhely (1906. július 17.)

Marosvásárhelyre is pár nappal korábban érkezett John M. Burke „magyarul jól beszélő titkár, ki szintén egyik igazgatója a társulatnak. A titkár bemutatta a bámulatos cirkusz fotográfiális látképét s egyúttal kijelentette, hogy a látványosság meg fog teljesen felelni a kiplakátozott várakozásoknak.”¹²⁴ A három különvonat reggel 7, 8 és 9 óra körül zakatolt be a pályaudvarra, megérkezésüket itt is hatalmas tömeg várta. Kisebb csodaként aposztrofálták már a kipakolás mozzanatait is, ilyenformán: „36 óriási málhakocsit vonszoltak le a rettenetesen bámuló amerikai telivér lovak, hol 4, 6 és 8 ló húzta a dübörgő kocsikat. Majd 25 egyéb műszaki kocsi és ágyú felszerelést szállítottak ki az alacsony kerekű amerikai szerkezetekkel ellátott vasúti kocsikról. Az egész lepakolódzásnál különösen meglepő volt az a szép rend, mellyel még a lovak is mintegy karikacsapásra tudták szerepüket.”¹²⁵ Cody utoljára szállt ki a vonatból, akit a több ezres tömeg hangos éljenzéssel fogadott. Azután a tömeg elindult a délutáni előadásra, de a tolongásban sajnálatos balesetek is történtek. A katonai gyakorlótérre vezető út túl szűk lehetett, mindenestre tele volt fogatokkal, kocsikkal, mellettük-közöttük gyalogló emberekkel. Három gázolás is történt az úton, szerencsére egyik sérülés sem volt súlyos. Mindkét előadáson hatalmas volt a nézőszám, elmondható tehát, hogy Buffalo ebben a városban is sikerrel működött. Az újság véleménye szerint a közönség nagy része csalódottan távozott, becsapva érezték magukat. De hát „vajon becsapta-e közönséget Buffalo Bill vagy nem” — teszi fel a kérdést a lap- és megadják rögtön a feleletet is: „Határozottan kimondjuk: nem! Óriási reklámjával felültette, de be nem csapta. A közönség abban csalódott, hogy sokat várt, többet.”¹²⁶ A közönség csalódásának önmaga az oka, mivel felült a reklámnak, amelyet az „amerikai nagyobb arányban művelt”, folytatódik az értékelés. Ezek után leírják a kiemelkedőnek tartott lovas mutatványokat, melyek közül külön látványosnak ítélték a felvonulásokat, a szép katonai gyakorlatokat, illetve a törökök kardfogatását.

123 Nagy Küküllő, VIII. évf. 29. sz. 4. p. 1906. július 22.

124 Székely Lapok, XXXVI. évf. 157. sz. 3. p. 1906. július 12.

125 Székely Lapok, XXXVI. évf. 162. sz. 3. p. 1906. július 18.

126 Székely Lapok, XXXVI. évf. 163. sz. 2–3. p. 1906. július 19.

Igaz, hogy a mutatványok nagy részét az emberek már láthatták más cirkuszoknál kicsiben, de így együtt és nagyban nem, és éppen ez ennek a cirkusznak a sajátossága, így aztán mégiscsak megérte megnézni, szól a konklúzió.

A társulat távozása után annak piaci árakra gyakorolt hatásáról adtak hírt, vagyis: „*Buffalo lovai sáskajárást idéztek elő. A zab és a széna ára tetemesen felszökött, s így kétféle adóval fizettük a híres amerikaiit, a pénz és ételadóval.*”¹²⁷ A másik marosvásárhelyi lap szerint is becsapták a közönséget, sőt „*működnek a zsebtolvajok is, Cody úrral utazik pár nemzetközi zsebmetsző is.*”¹²⁸ Kínos kalandot élt át Cody egyik alkalmazottja, a tréfás cikk szerint az történt ugyanis, hogy beleszeretett egy helybéli leányba. Olyannyira, hogy feleségül is kérte a leányt, aki igent is mondott. A szöke műlovar felruházta feleségét, vett neki ruhát, tollas kalapot. Hanem az „*elkapatott leány megszökött az angol oldaláról. Az angol egy kis kurta házban találta meg választottját, fiatalemberek társaságában. Verekedés után, nagy nehezen visszaszerezte a ruhákat.*”¹²⁹ A kellemetlen kitérő után, csalódottan vonatra szállt, majd Kolozsváron érte utol csapatát. Valószínűbbnek látszik, hogy a pakolás közben elfogyasztott erős sör hatásától bódult állapotban az egyik könnyűvérű hölgy hálójába került az angol lovászfű.

Kolozsvár (1906. július 18–19.)

A kolozsvári látogatást is a hivatali ügyintézés előzte meg. A cirkusz vízhasználatra kért engedélyt, mégpedig 20 m³ vízfogyasztást irányoztak maguknak elő a két napi ott tartózkodás alatt. A városi Vívezetéki Igazgatóság vezetője „*felügyeleti díj címén 20 korona lefizetése ellenében méltóztassék a kért vízhasználatot engedélyezni.*”¹³⁰ véleménynyel továbbította levelét a városi tanácsnokoknak. A város vezetősége megfogadva Hubert vízvezetéki igazgató véleményét, és „*engedélyt adott a baromvásártéren felállítandó cirkusz részére 20 korona előzetes befizetése után a város házipénztárába.*” Erről július 3-án döntöttek.

127 Székely Lapok, XXXVI. évf. 164. sz. 2. p. 1906. július 20.

128 Szabadság, II. évf. 162. sz. 2. p. 1906. július 18.

129 Szabadság, II. évf. 163. sz. 2–3. p. 1906. július 19.

130 Román Nemzeti Levéltár Kolozs Megyei Igazgatósága, Tanácsi iratok, 10768/1906. Az iratok rendelkezésre bocsátásáért köszönetemet fejezem ki Ioan Dragan-nak a Román Nemzeti Levéltár igazgatójának.

*Buffalo Bill magyar csikósok társaságában
(Réti Károly tulajdona)*

A kolozsvári Ellenzék zsrnalisztáját különösen felbosszantotta a cirkusz érkezése. Július negyedike után, miután a plakátozó csoport telerakta német–magyar nyelvű reklámokkal az egész várost, az összes kirakatot, hirdető oszlopot, olyannyira felháborodott, hogy mindjárt egy két oldalas cikket írt Buffalo Bill társulata ellen. Sérelmet látott abban, hogy a show műsora „*kilátásba helyezi a nagyérdemű közönségnek, hogy különlegességei sorában bemutatja a különböző vad népeket, azok szokásait, életmódját. Részük lesz a látogatóknak a kozákok, arabok, beduinok, mexikóiak elővezetésében, és a vad népek sorában be fogja mutatni a magyarokat is.*”¹³¹ Ezen annyira megsértődött a cikkíró, hogy szitkokat

131 Ellenzék, XXVII. évf. 150. sz. 3–4. p. 1906. július 5. A nyomtaték kedvéért az eredeti cikkben is dőlt és vastagított betűkkel szedték a kiemelt szavakat.

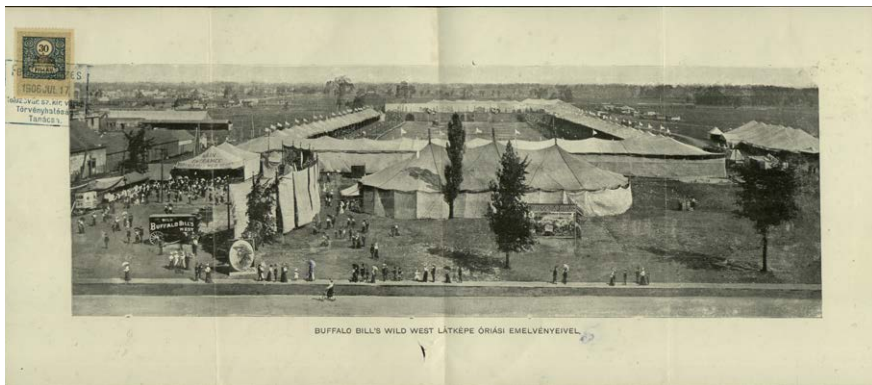
szórt a budapesti újságírókra is, miért nem vették észre, és miért nem kérték ki maguknak mások is e „rágalmakat”. Ha Budapest Magyarország fővárosa nem volt elég magyar, majd Kolozsvár Erdély fővárosa lesz az, és kikéri magának ezt a „*lekicsinylő tudatlanságot*”, majd számárnak nevezi Buffalo Billt. Túlságosan önérzetes írásában kijelenti, hogy a magyarok igenis nem vadak, és, hogy mi igenis tartozunk a magunk büszkeségének azzal, hogy tiltakozunk. A német nyelvű plakátok miatt pedig úgy vélte, hogy Buffalo Bill Ausztriát egybemossa Magyarországgal, fel kell őt világosítani a valós helyzetéről. Holott pusztá félreértésről lehetett csupán szó, a népek felsorolásában előfordult a cirkuszban korábban fellépő magyar Csikós is. A kirohanó cikknek azonban volt hatása. Petró László fodrász beküldte a szerkesztőségbe a kirakatába függesztett plakátot és a kapott szabadjegyet, mondván, hogy „*azokra ő nem reflektál, az utalványt sem misítsük meg*”.¹³² Két nap múlva követője akadt a fodrásznak, újabb összetépett „*potyajegyet*” küldtek be a szerkesztőségbe.

A cirkusz működésének megfelelően pár nappal korábban megérkezett a városba John M. Burke őrnagy, aki azonnal felkereste a lapok szerkesztőseit. Megdöbbenve tapasztalta a városban kialakult ellenséges légkört, igyekezett is eloszlatni a félreértés ködét. Ekképpen mentegetődzött: „*Csodálkozással tapasztalta, hogy a Buffalo Bill társaság legjobb szándéka ellenére helytelen információ következtében kellemetlenül lepte meg a kolozsváriakat a magyar–német szövegű reklámokkal. Semmi sem állott oly távol a társaság szándékától — mondta —, mint a nemzeti önérzet megbántása, de természetesen nem beszélve a magyar nyelvet, idegen információkra volt a társaság utalva. A társaság célja szórakoztatni tanulságos előadásaival, csakis és semmi más.*”¹³³ Miután lefizette a szerkesztőségek pénztáraiba a megállapított reklámozási díjat, az őrnagynak más kellemetlen elintéznivalója is akadt a városban. A hirdetési vállalat olyan hatalmas összeget kért a cirkusztól amennyit ők nem voltak hajlandók fizetni. A hirdető vállalat, mivel nem fizettek neki, elkobozta a plakátok egy részét, a főkapitány pedig feljelentette a vándorcirkuszt. Az őrnagy kiegyezett 400 korona átalányösszegben, majd este nekiálltak az „*óriási plakátok kiragasztásához, gondosan ügyelve, hogy minden felirat magyar legyen. Reggelre az oszlopokról Cody ezr. néz le ránk, s az indiánok rohamában gyönyörködhet a járó-kelő.*”¹³⁴ Így már rendeződött a félreértés, megszülettek a megállapodások, és a lakók ezután már izgatottan várták a

132 Ellenzék, XXVII. évf. 152. sz. 5. p. 1906. július 7.

133 Kolozsvári Friss Újság, VII. évf. 191. sz. 3. p. 1906. július 13.

134 Kolozsvári Friss Újság, VII. évf. 193. sz. 3. p. 1906. július 15.

A wild west távlati képe

„Vadnyugat” bevonulását városukba. A vándorcirkusz a vízhasználaton kívül a sátor felállítására is kénytelen volt engedélyt kérni: *„Tisztelettel kérjük, méltóztassék megengedni, hogy a cirkuszunkat az itteni baromvásártéren kijelölendő helyen felállíthassuk. Terveket nem csatolunk, de már nagyon sok helyen voltunk, és semmi veszély elő nem fordult. A kiszállási kocsidíjra 2 koronát csatolunk.”*¹³⁵ Így szólt Charles B. Meredith-nek, a vállalat képviselőjének a július 17-én írott kérvénye.

A vonatok 18-án reggel 5, 6 és 7 óra körül futottak be, a kipakolást a tömeg szájtátva követte, majd a lovasok átügettek a baromvásártérre. *„Ekszcenrikus öltözékükkel és kimázolt arcú indiánjaikkal a korán kelő nép érdeklődését meglehetősen felkeltették.”*¹³⁶ A kipakolást megzavarta egy apró incidens, ugyanis egy amatőr fényképész a sürgő-forgó indiánok között fényképfelvételeket akart csinálni. Az egyik bennszülött valahogy ráijesztett, mire Indig úr, a fényképész elejtette és összetörte masináját. A fotós bejelentette kárát a kapitányságon, ahol másnap már le is tárgyalták az ügyet. A kapitány nem találta bűnösnek a rézbőrűt, mivel nem lehetett bizonyítani, hogy ő törte össze a gépet. Buffalo megbízottja felajánlott a panaszosnak 50 koronát, amit az el is fogadott. Indig úr később

135 Román Nemzeti Levéltár Kolozs Megyei Igazgatósága, Tanácsi iratok, 13063/1906. A levéltárban őrzött aktában csatoltak egy rendkívül beszédes fényképet a cirkuszról. Nagyon jól érzékelteti a sátor méreteit, megfigyelhető a reklámplakátok hatalmas mérete, a melléksátor, a főbejárat előtt gyülekező tömeg, az andalgó napernyős hölgyek stb.

136 Kolozsvári Friss Újság, VII. évf. 196. sz. 1–2. p. 1906. július 19.

úgy nyilatkozott, hogy még ő fizet rá, gépe használhatatlanná vált, az 50 korából ő nem húz hasznot.¹³⁷ Pedig a hobbi-fotósnak inkább örülnie kellett volna Buffalo viselkedésén, aki nyilvánvalóan nem akart konfliktusba keveredni a helyi hatóságokkal, inkább nagylelkűen fizetett. A tömeggel együtt délelőtt 10 órakor a helyszínre vonult a „*cirkuszépület megvizsgálására alakult bizottság*”, a városi mérnök, a rendőrfőkapitány, a tűzoltó főparancsnok-helyettes, és egy városházi fogalmazó. Mivel a bizottság — a vállalat és a lakosság szerencséjére — „*a sátrat a követelményeknek megfelelőnek találta*” a városi előljárók „*az engedélyt az előadások megtartására a szokásos fenntartások mellett ezennel megadja*.”¹³⁸

Dél körül kezdődött az igazi népvándorlás, a legkülönbözőbb járművek: magánfogatok, bérkocsik, autók, kerékpárok, szekerek indultak a sátor felé. Az érkezés napjának minden mozzanatát élénken követte a sajtó: „*Nagy tömeg hullámzik a cirkusz körül és bámulják az amerikaiakat, kik már de. 10 órakor megnyitották egyes látványosságukat a közönség előtt*.”¹³⁹ A társulat érkezése municiót adott a sajtó képviselőinek a tekintetben is, hogy a város vezetését kritizálják a szemét és a por elviselhetetlen mértéke miatt. Nem lehet kitenni a közönséget annak, hogy a látványosság kedvéért magába szívjon egy csomó port, és az egészségét is veszélyeztesse, szól a bíráló.

Másnap azután elolvashatták az első beszámolókat azok, akik valamilyen oknál fogva nem mentek el az előadásokra. Eszerint az esti műsoron „*4-5 ezer ember szorongott a kényelmetlen székeken. A társaságban különben sok ügyes lovas és ügyes tornász van, azonban az unalmasságig ismétlődnek. A közönséget várakozásában csalódás érte*.”¹⁴⁰ Így értékelte tehát az Ellenzék a show-t, míg a másik lap tudósítójának véleménye teljesen ellentmond az előbbinek. A beszámoló szerint az előadás minden várakozást felülmúlt, részletesen leírta a show egyes elemeit, és kiemelte, hogy a „*legeslegszebb mutatvány a Custer generális utolsó harca című látványosság, melynek keretében Cody ezredes truppja bemutatja a sioux indiánusok nemzeti táncait, szokásait*.”¹⁴¹ Mindkét előadáson nagyszámú közönség volt jelen, különösen az estin volt több ezres tömeg, vagyis kijelenthetjük, hogy anyagilag mindenképpen sikerrel zárult a kolozsvári látogatás. A város sem járt rosszul, mivel a vadnyugati láz fellendítette az idegenforgalmat. A

137 Ellenzék, XXVII. évf. 163. sz. 4. p. 1906. július 20.

138 Román Nemzeti Levéltár Kolozs Megyei Igazgatósága, Tanácsi iratok, 13063/1906.

139 Ellenzék, XXVII. évf. 161. sz. 4. p. 1906. július 18.

140 Ellenzék, XXVII. évf. 162. sz. 4. p. 1906. július 19.

141 Kolozsvári Friss Újság, VII. évf. 196. sz. 1–2. p. 1906. július 19.

környékről mindenhonnan érkeztek kíváncsiak, a vendéglők, kávéházak forgalma megélénkült. Mozdalmas napja volt Erdély fővárosának.

Nagyvárad (1906. július 20.)

A „Körös menti Párizs” életét is felbolygatta a vadnyugat érkezése. A társaság jöveteléről már a hónap első napján beszámolt a Nagyvárad című lap, ugyanakkor a várost és a környéket itt is elárasztották a színes plakátok és a vad csatajelenségeket ábrázoló képek. Ezeknek köszönhetően a lakosság várakozása olyannyira felfokozódott, hogy az egyik cikk szerint a „közönség máris lázas érdeklődéssel várja a prairieiek lovasait, mindenki Cody ezredes vad harcosairól beszél a Körös partján.”¹⁴² A város készült az amerikai vállalkozás fogadására, tisztában voltak vele, hogy mekkora felfordulást fog okozni mindez, ezért a közlekedési helyzetet próbálták javítani. Nagyvárad és a környező községek között külön vonatokat indítottak a tumultus elkerülése végett. A kipakolás, és az attrakciónak helyszínül szolgáló vásártérre tartó menet azonban nem a megszokott módon ment végbe a városban. Nagyvárad főutcáját ugyanis éppen ekkor aszfaltolták le, és a város vezetői aggódtak, hogy a cirkusz nehéz szekerei, vagy a lovak patái esetleg tönkreteszik a város legújabb büszkeségét. Komoly vitára került sor a városháza tanácsstermében július 19-én. Ott járt a városi főkapitány, a főjegyző, a városi mérnök, valamint John M. Burke. Az őrnagy azért érkezett, hogy lefizesse a különböző illetékeket, annyit, amennyit a város megállapított működésükért. Elmondta a város megjelent vezetőinek, hogy másnap előreláthatólag kora reggel 5.25-kor érkezik az első vonatuk, utána sorban a többi, és a bevonulást a főutcán keresztül kívánják végrehajtani. Ekkor kellemetlen meglepetéssel szembesült, mivel a főkapitány azt követelte, hogy a váradvelencei állomáson pakoljanak ki, és nem engedélyezte számukra a főutcai bevonulást. Végül kompromisszumos megoldás született: a főpályaudvaron történt a kirakodás, de az új aszfaltra nem hajthattak rá a szekerek, és 2000 korona kauciót is be kellett fizetni a város pénztárába, az esetleges károk okozásáért.¹⁴³

A lakosság — a hivatali hercehurcáról mit sem tudva — több ezres tömegben tolongott a főpályaudvaron már órákkal a vonatok érkezése előtt. A főkapitány

142 Nagyvárad, XXXVI. évf. 158. sz. 6. p. 1906. július 7.

143 Nagyvárad, XXXVI. évf. 168. sz. 2–3. p. 1906. július 19. „Buffalo és a nagyváradai aszfalt. Amit kifejtettek a szerződésből. A főkapitány, mint aszfaltszakértő” címmel megjelenve.

komoly előkészületeket tett a rend fenntartásának érdekében, mintegy 50 gyalogos rendőr vett részt a rend biztosításában. Az első vonatok hozták a sátorvárost darabjaira szétszedve, és mire a harmadik vonat is megérkezett, a vásártéren már állt a sátor, és főtt az ebéd. A megállapodásnak megfelelően kerülővel, párhuzamos mellékutcákon vonultak az állatvásártérre. A vonulást így is rengetegen kísérték, egy helyen még az új aszfaltra is ráhajtottak, és így az új aszfalt is jól vizsgázott, mivel semmi baja sem lett. Az emberek délben indultak ki a városszéli táborhoz, zsúfolva voltak a villamosok és a járdák is, nagyon sok vidékről érkezett lehetett látni a helyieken kívül.

Az előadásokat is hatalmas tömeg nézte végig, reakcióikról így számolt be a sajtó: *„Általában az előadást nagy tetszéssel fogadta a közönség, különösen nagy ovációban részesítették Cody ezredest. A csatározók közül a vad indiánusokon kívül a vakmerő kozákok tetszettek, kik meglepő ügyességet tanúsítottak. Nagy lelkesedéssel fogadta a közönség az amerikai rezesbandától a Rákóczi indulót. Egy-egy előadást 10 ezer ember nézett végig.”*¹⁴⁴ Ha a tízezres nézőszám nem is állja meg a helyét, mivel a sátor 7500 férőhellyel rendelkezett, úgy tűnik, hogy telt házas közönség előtt szerepeltek az amerikai művészek. Ezt támasztja alá egy másik helyi lap tudósítása is: *„Mind a két előadásra megtelt közönséggel az óriás aréna. Az óriás aréna maga csodálni való, a lámpasorokkal, a reflektorokkal és a sok ezernyi főtől tarka nézőtérrel. Ha egyebet nem látnánk, mint azt a festői felvonulást, mikor a különböző fajok, nemzetek lovascsapatai fősorakoznak, ez már maga betölthetné az előadás programját. Óriási közönség nézte végig az amerikaiak ma esti bemutatkozását s minden szám vagy mutatvány után az elismerés zúgó moraja viharzott az arénában.”*¹⁴⁵

A lapok szerint a két előadáson 25.000 korona bevétel jött össze, míg a napi kiadásuk 19.000 koronára rúgott. Így tehát 6000 korona tiszta haszonnal járt a váradi szereplés, de a lap azt is tudni vélte, hogy Kolozsváron és Debrecenben is deficités volt a fellépés. Kolozsváron 10.000, Debrecenben 12.000 korona veszteséget könyveltek el ottlétük után. Közel 2000 korona a vállalat napi étkezési költsége, amely összeg mindig az adott város kereskedőit gazdagította, mert a napi ellátásukról helyben gondoskodtak friss árukból. Állítólag a szereplőknek havi 120 koronás fizetést biztosít az öreg ezredes, amelyből a művészek igen jól

144 Nagyvárad, XXXVI. évf. 169. sz. 4–5. p. 1906. július 21.

145 Nagyvárad Napló, IX. évf. 169. sz. 6. p. 1906. július 21.

éltek.¹⁴⁶ Vagyis nyugodtan kijelenthetjük, hogy Buffalo Bill vállalata haszonnal zárt, miközben a város és a környék lakói remekül szórakoztak.

Nem mindenkinek ment zökkenőmentesen a bepakolás. Másnap ugyanis nem mindennapi jelenetnek lehettek tanúi a helyi rendőrök. Két idegen támolygott be a kapitányságra, akiket itt „felejtett” a cirkusz. Az idősebb férfi istállómaster volt a lovak mellett, és olasz-horvát-német keveréknyelven elmotyogta, hogy *„péntek este kissé megízlelte a nagyváradit bort. Künn az állomásnál elszenderedett, s mire felébredt megdöbbenve látta, hogy magára maradt. Ő pedig üres zsebekkel maradt itt, alvás közben ugyanis valaki kifosztotta.”*¹⁴⁷ A másnapos istállómaster annyira nekikeseredett, hogy nem kívánta követni a társulatot, arra kérte a hatóságokat, segítsenek neki hazautazni Triesztbe. A másik kolléga nem az italtól, hanem betegségtől elgyötörtén mesélte történetét. Ő még Kolozsváron kapott el valami kórt, és olyannyira legyengült, hogy nem tud most tovább dolgozni. Az angol lovászfőnök a váradit orvos pihenést javasolt, a társulat pedig nem visz magával betegeket, ezért hagyták itt a városban. A két külföldi további sorsáról nem rendelkezünk több információval.

Szatmárnémeti (1906. július 21.)

A reklám itt is megmozgatta a helyi és a környékbeli lakosokat, ezért Szatmárnémetiben is nagy tömeg várta a cirkusz érkezését. A tömeg egész délelőtt körülvette a sátrakat, ahová a helyi közlekedési vállalat sűrűbb járatokat indított. Sőt külön vonatot is szerveztek a szatmárhegyi és erdődi látogatók számára, amely az esti előadás után (körülbelül fél 11) órakor indult vásártérről. A város komolyan készült tehát a külföldiek látogatására, és meg is lett az eredménye, mivel a délutáni előadásra csaknem az összes hely elkel. A két előadás között varieté koncertet láthatott a közönség 50 fillér belépti díj ellenében. Állítólag ezt is több ezren nézték végig, ahogy a kisebb sátrakban lévő mutatványok a *„mellék-komédia, majom-színház, csodaemberek”* is biztosan százakat vonzottak. Kétségtelen, hogy nagy sikert (a lap szerint 63.000 koronára tehető bevételt) ért el tehát a vállalkozás a városban. A helyi piac is igen jól járt: *„sok marhahúst, aprómarhát, főzeléknek valót, a lovaknak szénát, zabot stb. vásároltak össze, s az egyes szálló-*

146 Nagyváradit Napló, IX. évf. 170. sz. 6. p. 1906. július 22.

147 Nagyváradit Friss Újság, VII. évf. 201. sz. 2. p. 1906. július 22. A cikk „Akiket Buffalo itt hagyott” címmel jelent meg.

dák, vendéglősök, kávéházak népesek voltak.”¹⁴⁸A helyi vállalkozások nyereségére-e szavakból is következtethetünk: „*Buffalo Bill emberei többek közt 1000 pár virslit fogyasztottak el szombaton. Az esti vasúti fölrakodáskor 3 óra lefolyása alatt 26 hordó sört ittak meg Buffaloék a vasúti vendéglőben.*”¹⁴⁹Jó hangulatban indult útnak a csapat Máramarossziget felé.

Máramarossziget (1906. július 22.)

Máramarossziget volt a turné utolsó magyarországi állomása. A reklámozó gépezet itt is jól működött, a helyi lapban például így: „*A londoni Olympia arénában való szereplése után Cody ezredes egy 28 hetes angol körutat tett, azután télre hazatért mindenki. Tavaly Franciaországban voltak, a párizsi Mars mezőn 2 hónapot töltöttek. Mostani útjában Ausztria-Magyarország és Németország sok városát fogja meglátogatni. Kijelentette, hogy többé nem jön Európába.*”¹⁵⁰A különvonatok a hajnali órákban zakatoltak be a városba, 4 óra és 6.30 között. Úgy tűnik, hogy ebben a városban is nagy sikert arattak az idegenek, a lap erről így ír: „*Úgy a bevonulásnak, mint a sátrak felállításának nagy nézőközönsége volt, s ebéd utántól késő estig a különféle járművek szakadatlan sora vonult a vásártér felé, ahol a sátorváros bámulatos gyorsasággal felépült.*”¹⁵¹A produkciók érzékletes leírása után pedig így folytatódik a tudósítás: „*Úgy a délutáni, mint az esti előadáson óriási közönség volt jelen, amely erősen megélt a deli megjelenésű ősz ezredest és sokat tapsolt a bravúros mutatványoknak is. Az amerikai élelmességre jellemző különben, hogy még a sátrak szétszedése közben is — külön díj mellett — varieté előadást tartottak, amelynek szintén sok nézője akadt.*”¹⁵²Az előbbi méltató szavaknak teljesen ellentmond a másik máramarosi lap cikke, amelyet e címen közöltek: „*A Buffalo-svindli. Becsapott közönség. Nagy hűhó semmiért*” A tudósítás szerint Máramarost is meghódította az amerikai „*kókler király*”. Azt azért elismeri, hogy „*egész Máramaros izgatottan várta a Buffalo csapatát. Nemcsak a városból, de a megye legtávolabb eső községéből is láttunk nagyszámú érdeklődőt. A legnagyobb csalódottság érzésével és felhá-*

148 Szatmár-Németi, X. évf. 59. sz. 2. p. 1906. július 25.

149 Szatmár-Németi, X. évf. 60. sz. 3. p. 1906. július 29.

150 Máramarosi Lapok, XXI. évf. 28. sz. 5. p. 1906. július 12.

151 Máramarosi Lapok, XXI. évf. 30. sz. 6. p. 1906. július 26.

152 Uo.

borodással referáltak az előadásról.”¹⁵³ Lentebb pedig azt sérelmezi az újságíró, hogy az innen elvitt 30.000 korona bevételből nem maradt a városnak 2000 sem. A terménykereskedők biztosan jól kerestek a külföldi cirkusz érkezésével, hiszen lapértésülések szerint „*az állatok egy napi ellátására 28 métermázsa szénát, 21 métermázsa zabot és 30 métermázsa szalmát rendeltek.*”¹⁵⁴ Az utolsó városban tehát minden a tervek szerint alakult, Buffalo Bill jó bevétellel, elégedetten távozhattott a magyar területekről. A három különvonat a Galícia területén található város Kolomea (ma Kolomya, Ukrajna) felé robogott tovább. De ez már egy következő történet...

Összegzés

A forrásokból megállapítható, hogy milyen hatalmas utazó társaság volt Buffalo Bill vállalkozása: 486 alkalmazottat foglalkoztatott, 14 igazgatót, 150 fellépőszínezt, a többiek különféle munkások (rakodók, állatokat ellátó személyzet, hirdetési alkalmazottak, szakácsok stb.). Az embereken kívül 183 ló, és 8 öszvér „tagja” volt a vállalatnak. A társulat vonattal közlekedett, csak a mozdonyokat kellett bérelniük, saját 50 vagonból álló „járműparkkal” rendelkeztek. Míg az 1887-es londoni utazásuk során egy vonat¹⁵⁵ szállította a cirkuszt, 1906-ban már három. A három hosszú vonat istálló-kocsikból, nyitott-szerkocsikból, poggyász kocsikból állt.¹⁵⁶

A magyarok mindenhol ott vannak — szól a közhely, és valóban, Buffalo Bill társulatában két magyarral is találkozhattak a nézők. A társulatban szerepelt egy magyar legény, „*valami Csikós nevezetű, aki ezelőtt öt évvel Párizsban került a cirkuszhoz. Iparoslegény volt és származására nézve aradi. Csikós nagyon megtetszett Codynak és a nevéől eszébe jutván, 12 tagú csikóscsapatot is szervezett, amely a hadipostát őrizte. A magyar legények azonban a világhóborlásban elhaltak, lovaik elhullottak, csak Csikós maradt meg, aki mind kedveltebbé tette magát a nyugotik előtt. Úgy Cody ezredes mint Borker úgy találják lövésnél legbiztosabban a fehér golyókat, ha azokat Csikós dobálja a levegőbe. Az indusok pedig akik elvonultan élnek a többi fajtól, egyedül őt tűrik meg maguk között és valósággal*

153 Világosság, II. évf. 30. sz. 1–2. p. 1906. július 29.

154 Világosság, II. évf. 29. sz. 2. p. 1906. július 22.

155 Hahner, 2012. 312. p.

156 Részletes leírását lásd a Függelékben közölt 4. dokumentumban.

istenítik, semennyiért nem túrve, hogy valaki csak meg is sértse a magyar fiút.”¹⁵⁷ Ezek a sorok valószínűleg túlzóak, de tény, hogy a magyar csikós kalapos-bajuszos arca megjelent egy 1899-es naptáron is.¹⁵⁸

A fentiekből jól láthatuk, hogyan működött a társulat. Már a téli pihenésük ideje alatt elkezdődött a következő évad szervezése. Ezért kértek januárban helyhatósági és rendőrhatósági engedélyeket a fellépések helyszíneinek hatóságaitól. Gondosan megtervezték az útvonalat, szerződést kötöttek a vasúttal, megkérték a turné útvonalába eső városok vezetőségétől a szükséges területfoglalási, vízhasználati, plakátozási engedélyeket. Minden alkalommal éjszaka utaztak, és a kora reggeli órákban érkeztek meg vidéki állomáshelyükre. A lapok már két héttel az érkezésük előtt cikkeztek róluk, és egyöntetűen nagy várakozásról számoltak be. A beharangozásnak mindenhol meg is lett az eredménye, a pályaudvarokon, a korai órák ellenére, hatalmas tömegek várták a vonatok érkezését.

A megérkezés után következett a vonulás, amely szintén a show részét képezte: a társaság különleges tarka ruháiban átvonult a városok főutcáin a sátorvárosuk felállítására megkapott városzéli vásárterekig. A vidéki lakosság kísérte a nem mindennapi látványosságot, és megcsodálták a tábor villámgyors felépítését. Délután a legkülönbélebb szállítóeszközökön (fogat, bérkocsi, automobil, szekér, kerékpár, omnibusz és gyalog) indult meg a nép a vásárterek felé, majd izgatottan foglalták el helyeiket. Mindent amerikai precizitással intéztek, és éppen ez a profizmus az, amire felfigyelhetünk a társasággal kapcsolatban. Az összes munkásnak egy adott feladata volt, azt végezte óramű pontossággal, és lehető leggyorsabban. Így épült fel, (és tűnt el) szemképráztaóan gyorsan a sátorváros.

Hasonlóan modern és professzionális volt a reklámozás. A reklámhadjárat bázisául a vándorcirkusz három vonatából egy egész kocsi volt berendezve. Az itt dolgozó negyvenöt (!) személy kizárólag a népszerűsítéssel foglalkozott. *„Három csoportot alkottak, az első tizenöt munkás bérelt autón a környéket járta, a látogatott város 30 kilométeres körzetében található falvakban ott plakátokat helyezett ki. Minden szabad helyen, kerítésen, istállón felragasztják az illusztrált falragaszokat. A második csapat a városi hirdetőoszlopokat fedte be a plakátokkal, a harmadik pedig a kereskedőket járta be, és kirakataikban — ingyenjegyet adva a helyért — lógatják ki a plakátokat. Házról-házra is járnak még, illusztrált*

157 Békésmegyei Közlöny, XXIII. évf. 57. sz. 2. p. 1906. július 5.

158 *Jack Rennert–Henri Veyrier*: Cent affiches de Buffalo Bill’s Wild West. A kötet egy plakátgyűjtemény, a 28. a The Cody Calendar, 1899-ből, ahol Bill fejét 12 fontos alak veszi körül, egyikük a magyar csikós. Ezúton is köszönetemet fejezem ki a kötet rendelkezésemre bocsátásért Réti Károlynak.

*prospektusokat osztogatva. Naponta 15–20.000 nyomtatványt ragasztanak ki.*¹⁵⁹ Ezeket egészítette ki igazgatójuk John M. Burke 3–4 nappal korábbi érkezése, ami szintén a népszerűsítés részét képezte. Vagy a (kényelmetlenséggel néhol bírált) ülőhelyek helyzete is a jól szervezettséget bizonyítja: *„A jegyek váltásánál a legkisebb zavar nélkül történik minden. Minden jegytulajdonosnak megvan a maga határozott helye, mert csak annyi adatik ki, mint amennyi az ülések száma. Az ajtónállók nagy serege mindenkit helyére vezet.*”¹⁶⁰

A korabeli sajtó vizsgálata után az is látható, hogy 17 város esetében volt pozitív a fogadtatás, három helysége (Kassa, Munkács, Debrecen) csak negatív véleménnyel találkoztunk, míg öt város (Nyíregyháza, Nagyikinda, Versec, Gyulafehérvár, Segesvár) esetében sajnos nem rendelkezünk információkkal. Ahol több lap is megjelent, ott megfigyelhető, hogy az újságírók egymásnak is ellentmondanak, ezért a sajtóreakció ezekben a városokban vegyes. Amely város viszont készült a „Vadnyugat” látogatására rendőri biztosítással és a helyi közlekedés kibővítésével (Budapest, Szentes, Brassó, Nagyvárad, Szatmárnémeti), ott mindenhol zökkenőmentes és sikeres volt a fellépés, és a komoly nézőszám valószínűsíthető.

Budapesten 18 alkalommal léptek fel, háromszor a debreceni, aradi, brassói és a kolozsvári állomásokon, a többi városokban két előadást tartottak. A fővárosban akkoriban 800.000-en laktak, és (legtöbbször a teltházat valószínűsítve) megnézték a show-t körülbelül 120–150.000-en. Vidéken átlagosan 10–12.000-en mentek el a műsorokra, vagyis az ottani lakosság negyede látta az amerikai western-show-t. (Természetesen mindenütt sok volt a vidéki látogató.) Az újságok szerint Buffalo Bill városonként 25.000–100.000 korona bevételre tett szert, ami biztosan túlzás, de ha a legolcsóbb két koronás jeggyel számolunk, akkor 20–25.000 koronás bevételük lehetett egy-egy helyen. Habár a társulattal utazó író véleménye szerint: *„sajnos azt kell, hogy mondjam, hogy a bevételeink nem hozták a megszokottat. Magyarország csupán mezőgazdasági ország, kezdetleges betakarítási módszerekkel, és a lakosság nagy része, nők és férfiak egyaránt, végig a földeken voltak, míg ott jártunk.*”¹⁶¹ Mi azonban biztosra vesszük, hogy a vállalkozás sikeresen dolgozott Magyarországon (és valószínűleg a többi európai országban is).

159 Ellenzék, XXVII. évf. 145. sz. 4. p. 1906. június 28.

160 Szatmár-Németi, X. évf. 56. sz. 3. p. 1906. július 15.

161 Griffin, 2010. 113. p.

Az azonban kijelenthető, hogy a vidéki szállodások, kocsmárosok, kereskedők üzletének jól tett a műsor érkezése, mivel a lakosság fogyasztása mellett a vállalat napi étkezési költsége közel 2000 koronára rúgott, amely összeg mindig az adott város kereskedőit gazdagította, mert a napi ellátásukról helyben gondoskodtak friss árukból.

A korabeli vendéglősök anyagi haszna mellett, másféle hagyatékot, egyfajta szellemi örökséget is hagyott itt Buffalo Bill. A budapesti előadást többször is megnézte Baktay Ervin.¹⁶² Az akkor 16 éves kamasz fiú lelkében mély nyomot hagyott a Vadnyugat. Önéletírásában¹⁶³ így ír erről: „*Buffalo Bill megérdemelte hírnevét, és többet nyújtott, mint amennyit remélni mertünk volna. A Wild West előadás valóban feledhetetlen élmény volt. Még ma is eleven emlék bennem minden mozzanata.*” Baktay önéletírásában igen részletesen, és nagyon érzékletesen írja le élményeit az előadással kapcsolatban. Olvashatjuk, hogy mily izgalommal várta a show-t, az iskolában is állandó beszédtema volt a gyerekek között, amióta a plakátok megjelentek az utcákon. Ezután a műsor részletes, minden számra kiterjedő bemutatása következik, sűrűn dicsérve a mutatványokat. Ír még a fentebb szintén említett műsorfűzetről, amelynek rosszul fordított, magyartalan nyelvezete sok derűtséget okozott neki és barátainak. Összegzésként így fogalmaz: „*Buffalo Bill pesti szereplése nekem mindent felülmúló élmény volt. Fantáziám, a kalandosság, a lendületes gesztusok, a jellemző kosztümök iránti régi vonzódásom sohasem kapott még ennyi táplálékot, és sohasem elégült ki ennyire. S egyúttal történelmi, néprajzi ismereteim is gyarapodtak. Minden részletet megfigyeltem, tanulmányoztam és megjegyeztem. És megfogant bennem a dicső elhatározás: Harasztin majd én is megszervezek és bemutatok egy Wild West előadást!*”

Baktay Ervin nem beszélt a levegőbe! 1925-ben valóban létrehozta saját vadnyugati városát, Loaferstownt, amelyben ő lett sheriff. A western játékot az évente megrendezett „Wild West Zree Meeting”-ekben valósította meg.¹⁶⁴ A találkozókön mindenkinek vadnyugati neve volt, a megjelenés alapfeltétele volt a korhű ruha

162 Baktay Ervin (1890–1963) festőművész, művészettörténész, orientalista, író, műfordító. 1926–1929 között Indiában tanulmányozta az indiai vallásokat és kultúrát, 1928-ban felkutatta Körösi Csoma Sándor egykori tartózkodási helyeit. 1930–1944 között a Földgömb című lap szerkesztője volt, 1946–1958 években a Hopp Ferenc Kelet-ázsiai Művészeti Múzeum muzeológusa.

163 *Baktay Ervin: Homo ludens. Emlékeim nyomában.* Hopp Ferenc Kelet-ázsiai Művészeti Múzeum, Budapest, 2013. (Megjelenés előtt.) A kéziratba való betekintésért köszönetemet fejezem ki a kötet szerkesztőjének, Kelényi Bélának.

164 *Hegymegi Kiss Áron: Baktay és a Wild West Zree Meetingek.* In: Homo ludens. Emlékeim nyomában. Hopp Ferenc Kelet-ázsiai Művészeti Múzeum, Budapest, 2013. (megjelenés előtt)

és felszerelési tárgyak. A vadnyugati hangulat a találkozó idejére elárasztotta a helyszínt, folytak a pókereseták, a párbajok, amerikai dalokat énekeltek, táncoltak. A cowboy-játék mellé, megszülettek az indián táborok is, amelyeket 1931-től kezdve a nyári időszakban rendeztek meg. Baktay egészen 1953-ig vezette a társaságot, relikviái Dunaharaszti látványosságaként megtekinthetőek, bizonyoságául annak, hogy Buffalo Bill emléke ma is velünk van.

A vadnyugati show Budapest életét gyökeresen felforgatta, ahogy a vidéki lakosságnak is adott beszédtemát az amerikaiak megjelenése. Ha voltak is fanyalgók, valami olyan élménnyel gazdagodtak, amelyet sem azelőtt, sem azután nem éltek át, amelyet lehetett mesélni még az unokáknak is. A Vadnyugat egy hónapra beköltözött Magyarországra.

Függelék

1. táblázat. Buffalo Bill társulata magyarországi turnéjának helyszínei és a fellépések időpontjai

Helyszín	Időpont
Budapest	1906. június 16–24.
Miskolc	1906. június 25.
Kassa	1906. június 26.
Ungvár	1906. június 27.
Munkács	1906. június 28.
Nyíregyháza	1906. június 29.
Debrecen	1906. június 30–július 1.
Békéscsaba	1906. július 2
Szentes	1906. július 3
Szeged	1906. július 4
Nagykikinda	1906. július 5
Nagybecskerek	1906. július 6
Pancsova	1906. július 7
Versec	1906. július 8
Temesvár	1906. július 9
Arad	1906. július 10–11.
Gyulafehérvár	1906. július 12
Szeben	1906. július 13.
Brassó	1906. július 14–15.
Segesvár	1906. július 16.
Marosvásárhely	1906. július 17.
Kolozsvár	1906. július 18–19.
Nagyvárad	1906. július 20.
Szatmárnémeti	1906. július 21.
Máramarossziget	1906. július 22.

2. táblázat. *Buffalo Bill társulatának magyarországi műsora*¹⁶⁵

1.	A csillagos lobogó , amelyet a saját zenekar kísért.
2.	Díszfelvonulás , itt megmutatták magukat az összes lovasok.
3.	Lovas művészek előadásai: Cowboyok, kozákok, mexikóiak, arabok, dél-amerikai indiánok mutatják be nemzetük lovaglási módjait.
4.	Egy kivándorló csapat átkelése a síkságon . Far West mulatságai, a rézbőrűek támadása, amelyet a cowboyok visszavernek.
5.	Cody ezredes mutatványai : céllövész bemutató, feldobott tárgyakat talált el lóhátról.
6.	A Pony Express és lovasa : Érdekes bemutatása a csak egy évig fennálló Pony Express lovas posta szolgálatnak.
7.	Nagy tűzérgyakorlatok az Egyesült Államok katonái által bemutatva : A régi gyújtó zsinóros és a modern gyors tüzelésű ágyúk bemutatása.
8.	Az angol lovasság és a 10. sz. amerikai lovas hadtest műlovas mutatványai.
9.	Lótolvajok : Hogyan ítélték felettük?
10.	A Dead Wood Mail Coach megtámadása : A híres és jellegzetes postakocsi megtámadása indiánok által, amit a védekezők visszavernek.
11.	Arabok és japánok nemzeti játékainak bemutatója, akrobata mutatványok.
12.	Vakmerő lovas mutatványok.
13.	Mexikóiak bemutatója: A lasszóvetés tudományának szemléltetése, rohanó állatokra is.
14.	Johnny Baker a híres amerikai céllövő. Fejen állva, és háttal tükörből is célba talált.

165 Buffalo Bill show-jának hivatalos műsorfüzete az Országos Széchenyi könyvtárban található. A táblázatban összefoglalt műsorszámokat a füzetből vettük.

15.	Custer utolsó harca , avagy a Little Big Horne-i csata.
16.	Delvin Zuávok: Az Egyesült Államok honvédeinek katonai bemutatója: gyors alakzatba rendeződés, pontos fegyverhasználat, akrobata mutatványok.
17.	Cowboyok bemutatója: Sebes vágta közben tárgyakat vesznek fel a földről, lasszóvetés, vad lovak betörése.
18.	Az Egyesült Államok 6. lovas ezredének harcosai: Katonai bemutató.
19.	Fiatál indiánok lóversenye: Nyergeletlen lovakon zajlik a látványos küzdelem.
20.	Kaukázusi kozákok szenzációs ló mutatványai.
21.	Az élet Far Westben. Az indiánusok támadása egy telepítvény ellen.
22.	A „Rough Riders”-ek búcsúüdvözlete. Cody W. F. (Buffalo Bill) személyes vezetése alatt.

A hatalmas sátor mellett egy kisebb is szórakoztatta a betérő látogatókat. Ebben különféle érdekességeket bámulhattak a nézők száj tátva. A hivatalos műsorfüzet így reklámozta ezeket a mutatványokat: „*Nagy gyűjtemény emberi különlegességekből ezenkívül többféle különös és furcsa előadások. A maga nemében egyetlen mutatványok komikus trükkök, és ritka látványosságok, oly jelleműek, hogy mindenkit csodálkozásra és bámulatra kényszerítik.*”¹⁶⁶ A műsorfüzetben helyet adtak a reklámoknak is, hirdettek szállodát, vendéglőt, mulatót, de sérvkötőt is. Buffalo Bill nevével jelent meg a jellegzetes Stetson kalap reklámja, sőt a hős Buffalo Bill példaképül szolgálhatott a tehéntejet kedvelők számára is: „*Akarjátok, hogy gyermekeitek oly bátrak, megfélemlíthetetlenek, oly merészek, ügyesek és oly egészségesek legyenek, mint Buffalo Bill? Akkor már a babyt tápláljátok Székely-tejjel!*”¹⁶⁷ Az 50 fillérért árusított füzet részletezi a „kis” sátor fellépőit. Mivel ezek a produkciók is a show szerves részét képezték, részletes felsorolásuk a 3. táblázatban látható.

166 Buffalo Bill Wild West műsorfüzet, 32. p.

167 Buffalo Bill Wild West műsorfüzet, 77. p.

3. táblázat. A kisebb sátorban bemutatott kísérő show fellépői

Mille Octavie	kígyószelídítő
Hawa Nouma királyleány	a legkisebb nő
Moore Aron	afrikai óriás-néger
Walters Fred	tiszta kék testbőrű ember
Griffin tanár	szellemidéző és kardnyelő
Giovanni G. A.	idomított madarai- és majmaival
Sarckatto tanár	zeneértő nyulaival
Chinai csoport	akrobaták, kígyóemberek két kiváló szépségű leánnyal
Majom színház	komikus jelenetek majmok által előadva
Zelda	bűvésznő, kiszabadítja megkötözött kezeit erősen feszítő vasláncokból.

Forrásközlés

Az alábbi dokumentumok Budapest Főváros Levéltárában találhatóak, Budapest Székesfőváros Tanácsának iratai között (jelzetük: BFL IV.1407.b. IX-1922/1900. és BFL IV.1407.b VI- 813/1901). A dokumentumokat keletkezésük sorrendjében közöljük, megtartva az eredeti, korhű stílust.

Dokumentumok

1.

**A Tattersall Rt. levele Clarenc L. Dean-nek, a „Buffalo Bill’s Wild West” igazgatójának a Tattersall bérbeadásának feltételeiről
1906. január 28.**

Dr. Pekár Imre
Ügyvédi irodája
Budapest Dorottya utca 6.
Ügyszám 3212.-

Másolat.

T. Clarenc L. Dean úrnak
A „Buffalo Bill’s Wild West” igazgatójának

Budapesten.

F. hó 27-én kelt sorai megkereséseit illetőleg van szerencsénk a következőkben válaszolni. -

Amennyiben a „Budapest Székesfőváros Tanácsa” hozzájárul ahhoz, hogy a „Buffalo Bill’s Wild West” vállalat által mutatványok bemutatására az Ön által már ismert területünket a vállalatnak május hó végétől június hó közepéig terjedő időszakra albérletbe kiadhassuk, ebben az esetben feltételeink a következők:

A terület május 30-ika előtt el nem foglalható, ellenben annak elhagyását társulatunk részéről egész június végéig kiterjesztjük.

Amennyiben az előadások 10 napnál tovább nem tartatnak, úgy az egész idény átlagos béréül 2000 koronát követelünk, mely összeg már a terület elfoglalása előtt pénztárunknál készpénzben fizetendő. Ha az előadások 10 napnál több időre

terjednének, úgy a fenti bérátalányon felül még minden előadási nap után előre fizetve 200 koronát követelünk.

Társulatunk egy teljesen sík területet adna át, illetve jelölne ki a vállalat megbízottjának, melynek határán túl felszerelések le nem rakhatók, sem pedig azon kívül emberek vagy állatok nem tartózkodhatnak. Az átadandó térség részben salakos kocsijárat pályára, részben pedig begyepesített terület, amelyet a vállalatnak bármilyen módon feltúrni /árkolni-gödrölni/ vagy arra bármilyen feltöltési anyagot reáfordítani tilos. Amennyiben ezen tilalom ellen a vállalat mégis vétene, ennek biztosítására tartozik pénztárunkhoz nyugtánk ellenében még külön 1000 koronát előre deponálni, mely összeg fedezésével társulatunk 10 nap alatt a térséget régi mivoltához képest visszaállíttatná s a kiadásokat igazoló okmányokat a netán még a letétből fennmaradó pénzeszággal együtt a vállalat megnevezett képviselőjének kiszolgáltatná.

Miután a vállalatnak bérbeadandó területen a szeszes italok kimérési jogát a „Tattersall” mostani vendéglőse Spalt Mátyás bírja, ennél fogva, amennyiben a vállalat maga öhajtana azon szeszes italokat nyilvánosan kimérni, ennek engedély-joga elnyerése végett előzetesen Spalt Mátyással megállapodásra jutni tartozik. Ezt a megállapodást a vállalat társulatunk titkári irodájában előzetesen bemutatni méltóztatik.

A fővárosi vízvezeték vizét a vállalat csak úgy használhatja, ha erre a főváros vízvezetéki igazgatóságától engedélyt nyer s ez esetben erre a területre külön alkalmazott vízóra adatai szerint a kivetett vízdíjat közvetlen a főváros pénztárához befizeti. Egyébként pedig a társulatunk kútjaiból fogyasztott víz teljesen díjmentes.

Végül a vállalat tartozik társulatunk titkári hivatalának felszólítására bármelyik előadásra a meghatározandó számú legelső-rendű ülőhelyekre szabad-jegyeket kiadni, mely szabadjegyeknek összes száma azonban a 30 darabot meg nem haladhatja. -

Kelt Budapesten, 1906. év január hó 28-án.

BUDAPESTI TATTERSALL R.T.

BUDAPESTEN

Külső Kerepesi út 5.7.9 sz.

Gálkropf Béla s.k.

Titkár.

BFL IV.1407.b. IX-1922/1900.

2.

**A „Buffalo Bill’s Wild West” beadványa a Budapest Székesfőváros Tanácsához előadásaik engedélyezése ügyében
1906. május 23.**

A tekintetes Székesfővárosi Tanácshoz

Budapest.

Sürgős kérvénye

Cody W. F. and Bailey James A. new yorki cégnek, mint a „Buffalo Bill’s Wild West” című vállalat tulajdonosának képv. Dr. Pekár Imre ügyvéd/: Budapest, V. Dorottya-utca 6./

városi adó összegének megállapítása és játék engedély kiadása iránt. -

1 drb. melléklet. -

Dr. Pekár Imre

Ügyvédi irodája

Budapest Dorottya u utca 6.

Ügyszám 3212.-

Tekintetes Székesfővárosi Tanács!

Az alulírott cég, mint a „Buffalo Bill’s Wild West” című vállalat tulajdonosai a következő tiszteletteljes kérelmet van szerencsénk a tekintetes Székesfővárosi Tanács elé terjeszteni. F. é. Június. hó 15.-én este külön vonatainkkal a Keleti Pályaudvarra fogunk érkezni és f. é. Június hó 16-tól f. é. június hó 24-éig bezárólag a Budapest Tattersall Részvénytársaság által a Külső Kerepesi úton rendelkezésünkre bocsátandó területen naponként két előadást, mely előadások lovasmutatványok bemutatásából állanak, kívánunk tartani. Ezen előadásaink tárgyában a következő tiszteletteljes kérelmünket van szerencsénk a tekintetes Székesfővárosi Tanács elé terjeszteni.

1/. Ide mellékelve van szerencsénk a Tattersall Részvénytársasággal Budapesten 1906. évi január hó 28-án az előadások megtartásához szükségeltető terület biztosítása tárgyában kötött szerződést egyszerű másolatban bemutatni, kérvén, miszerint ezen szerződésünket jóváhagyólag tudomásul venni méltóztassék.

2/. Tisztelettel kérjük, miszerint a tartózkodásunkkal kapcsolatos vízszükségletünk fedezete céljából utasíttassék a székesfővárosi vízvezetéki igazgatóság

arra, hogy az általunk igénybeveendő vízmennyiség megállapítása céljából az általunk bérelt területen egy külön vízórát állítson fel, mely vízóra alapján mutatózó vízfogyasztás után esedékes díjat közvetlenül a székesfőváros pénztárába fogjuk befizetni.

3/. Tisztelettel kérjük, miszerint méltóztassék az általunk fizetendő városi szállítási adót egy átalányösszegben megállapítani és ennek megtörténtéről a Kelti Pályaudvar állomásfőnökségét táviratilag értesíteni. Ezen adó megállapítása céljából a következő adatokat van szerencsénk közölni. Vállalatunk összesen az előadások megtartásával kapcsolatban, illetve a vállalat egész vezetésével kapcsolatban 486 embert alkalmaz, kik közül 14 egyén a vállalat igazgatását látja el, 150 egyén a vállalat előadásaiban vesz részt és a többiek különféle feladatokkal bíró munkások. Vállalatunk továbbá 183 lovat és 8 öszvért hoz magával külön vonatain. Ami az előadásokat illeti, vállalatunk kilencz napon át naponként két előadást kíván tartani, úgyhogy a székesfővárosban leendő tartózkodása alatt összesen tizennyolcz előadást fog tartani. A Hyppodrom üléseinek számát illetőleg van szerencsénk jelenteni, miszerint abban összesen 7500 ülőhely fog felállítatni, mely ülőhelyek túlnyomó többsége K. 2.- árral fog bírni, kissebsége pedig K. 4. K. 5., és K. 8. összegben lesz megállapítva. Ezen városi adó megállapítása tárgyában még megjegyezzük, miszerint a velünk üzleti összeköttetésben álló és az 1901. év április havában Budapesten tartózkodott Barnum and Bailey-féle vállalat egyrészt lényegesen nagyobb terjedelmű vállalat, másrészt pedig több előadást tartott Budapesten, mint amily számú előadást jelen vállalatunk kíván tartani, és ennél fogva tisztelettel kérjük, miszerint a városi adó összege a Barnum and Bailey vállalat által fizetett városi adónál lényegesen kisebb összegben állapíttassék meg.

4/. Tisztelettel kérjük továbbá, miszerint fenti előadásaink megtartásához a játékedvélyt a f. é. június hó 16-án délelőtt megtartandó helyszíni bizottsági szemle alapján megadni méltóztassék és méltóztassék már ezúttal a szegényalap javára általunk fizetendő összeg nagyságát aránylagosan kisebb összegben, mint amily összeget a Barnum and Bailey vállalat e czímen fizetett, megállapítani és erről bennünket értesíteni.

Midőn fenti kérelmeink sürgős elintézését meghatalmazott ügyvédünk útján újólág kérnök, maradtunk

Kelt Budapest, 1906. Május hó 23-án.-

kiváló tisztelettel

Cody W. F. and Bailey James A.

BFL IV.1407.b. IX-1922/1900.

3.

**Budapest Székesfőváros Tanácsa ülésének jegyzőkönyve a „Buffalo Bill’s Wild West” előadásainak engedélyezése ügyében
1906. június 7.**

Budapest Székesfőváros Tanácsa.

1906. évi 104509. tan. Szám. IX. üo.

Előadói Ív.

1906. évi június hó 7. napján tartott tanácsülés.

Rózsavölgyi Gyula h. polgármester elnöklete alatt jelen voltak:

Viola Imre és Kun Gyula h. alpolgármesterek, dr. Bárczy István, Lung György, dr. Melly Béla, Piperkovits Bátor, dr. Vaszilievits János, Vosits Károly tanácsnokok és dr. Bódy Tivadar, gr. Festetich Géza, Rényi Dezső h. tanácsnokok.

Tárgyaltattott: Cody W. F. and Bailey James A. newyorcky czégnek mint a „Buffalo Bill’s Wild West” című vállalat tulajdonosának kérvénye a Tattersall területén rendezendő lovasmutatványok engedélyezése tárgyában.

Előterjesztés: (Sürgetik)

A t. tanácsi IX. ügyosztályhoz továbbítjuk azzal, hogy a főváros tulajdonát képező és a Budapesti Tattersall részv. Társaság által bérelt területnek a folyamodó vállalat által kívánt célra való használata ellen észrevételünk nincsen, csupán kikötendő volna, hogy a kérdéses vállalat a lóvásárok rendes megtartását nem akadályozhatja, illetve meg nem nehezítheti.

Megjegyezzük azonban, hogy megfontolandó volna, vajon általában kívánatos-e, hogy külföldi vállalatnak egyelőre 9 napra és 18 előadásra tervezett szereplése a helybeli színházak, czirkusz és egyéb mutatványosok érdekében való-e, és, hogy az ezen vállalat által beszédendő s a bejelentett helyek száma és középára (7500 ülőhely átlag 4 koronával számítva) szerint napi két előadást számítva, amint ezt a beadvány mondja az 500.000 koronát jóval meghaladó bevételi összeg a fővárosból és az országból ki fog vándorolni, annélkül, hogy akár a közönség valamely különleges, művészi becsú látványosságban részesítettetett volna, akár a vállalat itt tartózkodása révén a főváros kereskedelme, fogyasztási piacza vagy egyéb gazdasági iránya a jelzett összegű veszteséggel szemben csak némileg arányban álló ellenértéket nyerne, annál kevésbé, mivel a kérvény szerint is a

vállalat az összes személyzeti és egyéb szükségletét magával hozza, s 10 nap múlva mindenestül ismét eltávozik, sőt értesülésünk szerint a vállalat az ő alkalmazottjainak élelmezéséről is maga gondoskodik s a fegyelem szempontjából meg sem engedi, hogy alkalmazottjai a rövid itt tartózkodásuk alatt, amikor fizikailag amúgy is teljesen igénybe vannak véve, (naponkint két előadás) a költekezésre alkalmat keressenek.

Budapesten, 1906. évi május hó 31-én.

A tanácsi VIII. ügyosztály

2. 2. 2. H.

A Cody W. F. and Bailey James A. newyorky cég mint a „Buffalo Bill és a Wild West” című vállalatok tulajdonosa, a budapesti Tattersall területén 1906. évi június hó 16-ától június hó 24-éig bezárólag lovasmutatványokból álló előadásokat szándékozik tartani.

E célból folyamodó társas cég oly egyezsége lépett a budapesti Tattersall részvénytársaság igazgatóságával mely szerint a részvénytársaság igazgatósága hajlandó az előadások megtartásához szükséges területet folyamodó vállalatnak 10 napi időtartamra 2000 korona bérért bérbeadni.

A folyamodó vállalat által ezek alapján előterjesztett kérelemre, a tanács hozzájárul ahhoz, hogy folyamodó vállalat az 1906. évi június hó 16-ától június hó 24-éig bezárólag naponkint két vagyis 9 napon át, összesen tizenhét lovasmutatványokból álló előadást tartson, és jóváhagyólag tudomásul veszi a tanács folyamodónak a budapesti Tattersall részvénytársaság igazgatóságával a terület átengedésére vonatkozólag kötött egyezségét illetőleg kijelenti a tanács, hogy a maga részéről nincs észrevétele az ellen, hogy a budapesti részvénytársaság területe folyamodó vállalat által a jelzett célra használtassék, kiköti azonban a tanács, hogy a területnek használatra való átengedése a lóvadászok rendes megtartását nem akadályozhatja, illetve meg nem nehezítheti.

Felhívja egyúttal a tanács a vízvezetéki igazgatóságot, hogy a folyamodó vállalat által fogyasztandó vízmennyiség és az ez után fizetendő vízdíj megállapítása céljából a vállalat által bérelt területen, a vállalat budapesti tartózkodásának tartamára, a vállalat költségére külön vízóra felállítása és az esedékes vízdíjnak kivetése és előírása iránt saját hatáskörében intézkedjék.

A vállalat által a mutatványos előadások megtartására a játékkengedély megadása iránt előterjesztett kérelem ügyében a tanács nem lévén határozathozatalra illetékes, felhívja folyamodót, hogy a játékkengedély megadását a m. kir. államrendőrség főkapitányánál kérelmezze.

A vállalat által tervezett 18 mutatóval rendelkező előadás után a 393/889. kgy. sz. szabályrendelet III. és IX. pontjai alapján és értelmében a székesfővárosi szegényalapot megillető és a nyers bevétel 5%-ának megfelelő járuléknak átalányösszeggel leendő megváltása iránt előterjesztett kérelemre a tanács elfogadja a tan. IX. ügyosztálynak a vállalt képviselőjével folytatott tárgyalások alapján előterjesztett azon javaslatát, hogy a vállalat által tervezett és a jelzett napokon és számban tartandó előadások után a vállalat a szegényalapot megillető 5%-os járulék megváltása címén 1400 korona szóval Egyezernégyszáz koronát fizessen a székesfőváros központi pénztárába.

Felhívja ennél fogva a tanács folyamodó vállalatot, hogy ezt az összeget az előadások megkezdése előtt, legkésőbb folyó évi június hó 16-ának déli 12 órájáig a székesfőváros központi pénztárába, ezen határozatra való hivatkozással fizesse be.

Figyelemmel arra, hogy a vállalt beadványából a vállalat által az előadások megtartása céljából emelendő létesítményekről azok mineműségéről a tanács képet egyáltalán nem alkothat magának, és arra nézve, hogy a létesítmények a tűzrendészeti és életbiztonsági követelményeknek megfelelőleg állítatnak e fel, a beadványban elmondottak semmi támpontot nem nyújtanak, felhívja a tanács a tanácsi IX. ügyosztályt, hogy a vállalat által emelendő létesítményeken, azok használatba vétele előtt az állandó színházvizsgáló bizottság közbejöttével tartson helyszíni szemlét és felhatalmazza egyúttal a bizottság elnökét, hogy ezen bizottsági szemle alkalmával a felmerülő szükséghez képest a tanács nevében kötelező erejű rendelkezéseket tegyen.

Miről a tanács a tanácsi IX. ügyosztályt, a 10 ker. elöljáróságot, a számvevőséget, a vízvezetéki igazgatóságot, a Cody W. F. Bailey James A, newyorki céget képviselője dr. Pekár Imre budapesti ügyvéd útján a budapest Tattersall részvénytársaság igazgatóságát felzetten, a m. kir. államrendőrség főkapitányi hivatalát pedig átíratilag értesíti.

Budapesten, a székesfőváros tanácsának 1906. évi június hó 7-én tartott üléséből.

h. polgármester

BFL IV.1407.b. IX-1922/1900.

4. Dokumentum

**Budapest Székesfőváros Tanácsa ülésének jegyzőkönyve a „Buffalo Bill’s
Wild West” szállítmányainak városi vámja ügyében
és a vonatok összeállítása
1906. június 7.**

Budapest Székesfőváros Tanácsa.

1906 évi 115344 tan. ügyosztály szám.

Előadói Ív.

1906 év június hó 7. napján tartott tanácsülés.

Rózsavölgyi Gyula h. polgármester elnöklete alatt jelen voltak: Viola Imre, Kun Gyula, Lung György, Vosits Károly, dr. Vaszilievits János, Piperkovics Bátor, dr. Bárczy István és dr. Melly Béla tanácsnokok, dr. Bódy Tivadar, Rényi Dezső és gr. Festetich Géza h. tanácsnokok.

Tárgyaltatott: A Buffalo Bill Wild West féle szállítmányok megvámolása tárgyában teendő intézkedések.

Határozat:

Tekintettel arra, hogy a „Buffalo Bill Wild West” társaság szállítmányai majdnem azonosak az 1901 évben itt járt Barnum és Bailey cég szállítmányaival, ennélfogva elhatározza a tanács, hogy nevezett társaság tulajdonát képező 49 vasúti kocsis szállítmányai után a városi vámot a Barnum és Bailey cég által 62 vasúti kocsirakomány után fizetett 2061 K-hoz arányosítva 1628 K 85 f. azaz Egyezer-hatszázhuszonnyolc Korona 85 fillér átalányösszegben állapítja meg.

3. Miről a Buffalo Bill Wild West cég képviselőjében dr. Pekár Imre ügyvéd úr és a számvevőség felzetzen a m. kir. államvasutak igazgatósága pedig átirat kapcsán értesítetik.

Kmft.

II.
Átirat

A m. kir. államvasutak Tekintetes Igazgatóságának Budapesten

A vonatkozó határozatunk másolatának megküldése mellett tisztelettel megkeresük, hogy a Buffalo Bill Wild West cég 49 vasúti kocsirakománya után a városi vámot a határozatban foglaltakhoz képest beszédni méltóztassék.

olvashatatlan aláírások

felzet: 1.) dr. Pekár Imre ügyvéd

2.) számvevőség

**„Buffalo Bill Wild West”
Vonatainak 3 részbeni összeállítása.**

I. rész:

Istálló-kocsi, 109. számú.

7. Nyitott szerkocsi, 127., 152., 153., 147., 128., 136., 149. számú.

5. Istálló-kocsi, 108., 110., 113., 114., 115. számú.

3. Háló-kocsi, 51., 54., 57. számú.

1. Munkás háló-kocsi, 106. számú.

18. kocsi hossza: 295,95 méter, Súlya: 382 tonna.

Teljes hosszúság 2 podgyász-kocsi hozzákapcsolásával, előírás szerinti minta és a mozdony 345,659 méter.

II. rész:

Istálló-kocsi, 102. számú

14. Nyitott-szerkocsi, 157., 130., 159., 143., 141., 133., 132., 127., 146., 145., 144., 135., 156., 131. számú.

1. podgyász-kocsi, 100. számú.

16. Kocsi hossza: 263,509 méter, Súlya: 357 tonna.

Teljes hosszúság 2 podgyász-kocsi hozzákapcsolásával és a mozdony 312,719 méter.

III. rész:

Istálló-kocsi, III. számú.

8. Istálló-kocsi, 116., 117., 118., 119., 120., 121., 122., 101. számú.

5. Háló-kocsi, 50., 52., 53., 55., 56. számú.

1. Istálló-kocsi, 107. számú.

15. Kocsi hossza: 247,05 méter. Súlya: 301 tonna.

Teljes hosszúság 2 podgyász-kocsi hozzá kapcsolásával és a mozdony 295,95 méter.

49 Kocsi összesen képezi a 3 vonatot.

1. hirdetési-kocsi 20 tonna súllyal. E kocsi mindég egy héttel előre megy, a „Buffalo Bill 's Wild West” társaság előadásainak hirdetése és falragaszainak elhelyezése végett és minden személyvonathoz hozzá csatolható.

Összesen: 50 kocsi.

A 109., 112., 100., 111., és a 107. számú kocsik a különvonatoknál első és utolsóknak is kapcsolhatók: az egyik vége ezen kocsiknak önműködő amerikai összekötő fékkel, a másik vége pedig normális összekötő fékkel vannak ellátva.

A 116. és 117. számú kocsik ugyancsak ilyen felszereléssel vannak ellátva, — arra az esetre, ha szükség kívánja, ezek 2 normális összekötő kapcsot is képezhetnek.

Ha ezen kocsik közönségesen a 3-ik részben szalasztatnak, akkor a 2 normális vég össze lesz kötve.

Bécs, 1906. Május hó 8-án.

BFL IV.1407.b. VI-813/1901.

5. Dokumentum

Budapest rendőr-főkapitányának határozata a „Buffalo Bill's Wild West” előadási engedélyének feltételei tárgyában 1906. június 16.

A budapesti m. kir. államrendőrség főkapitányi hivat.
20106 sz. 1906.

Határozat

Clarence L. Dean és F. B. Hutchinsonak mint a Buffalo Bills Wild West című vállalat igazgatóinak kérelmükre megadom az engedélyt arra, hogy f. é. június hó 16-tól f. június hó 24-ig bezárólag a k. kerepesi úton levő Tattersall területén fölállított sátorhelyiségekben a bélyegilletékek, az engedélydíjak, felügyeleti stb. díjak előzetes kifizetésének kötelezettsége és az alant felsorolt feltételek mellett naponta délután 2 1/2 órától és este 8 órától éjjeli 11 óráig 8 korona legmaga-

sabb belépti díj mellett különféle lovas mutatványokat a lovas mutatványok után ugyanazon a helyen külön 50 fillér mellett „varieté” előadásait végül egy mellék sátorban 50 fillér legmagasabb belépti díj mellett naponta délután 1 órától éjjeli 11 1/2 óráig különféle mutatványi előadásokat tarthassanak.

Az engedély feltételei a következők:

A C-K betűkkel jelzett és a számozott helyeket magában foglaló tribünön a közönség szabad fel és lejáratainak biztosítása céljából az 1- és 16 számmal jelzett széksorok illetőleg azoknak megfelelő helyek el nem adhatók, illetve lejárati utaknak fenntartandók.

Az utolsó széksorok mögött erős kötél feszítendő ki oly célból, hogy ez az ott helyet foglaló közönséget a leesés veszélyétől megóvja.

A számozatlan helyek céljára szolgáló A és M betűkkel megjelölt szék tömbökön, illetve tribünökön szabad közlekedési utak nyitandók mégpedig akként, hogy minden második oszlop mentén a tribün egész magasságában 1 méter széles tér üresen hagyandó, annak határvonala erős vörös színezéssel megjelölendő és az akként nyitandó szabad közlekedési utak elé „feljárat szabadon hagyandó” jelzéssel alkalmas táblák helyezendők el. A vállalat által alkalmazott rendezők tartoznak ügyelni arra, hogy a feljáratul szolgáló ezen közöket a nagyközönség ülőhely céljára el ne foglalja.

Az ülőhelyek első sora és a páholyok között legalább 50 cm széles út hagyandó.

A széksorok közötti padozati úrt a lábdeszkáknak egészen be kell tölteniük s a tört deszkák haladéktalanul kicserélendők.

Az M. betűvel jelzett tribün szélén alkalmazott s támasztékul szolgáló kötél a teljes ellenálló képesség kifejtésére alkalmas módon megfeszítendő.

A számozott helyek tribünje és az M. betűvel jelzett tribün között a Tattersall területére szabad kijárat létesítendő, mely a külső kerepesi úton levő kerítés mentén a főbejáratral megfelelő kapcsolatot nyerjen.

A vállalat tartozik az egész területnek kellő világítással való ellátásáról gondoskodni s különösen a főbejárat előtti udvari szabad téren legalább két nagy ívlámpát alkalmazni.

A dohányzás az egész nézőtéren eltiltandó s erre a vállalat alkalmazottai különösen ügyelni tartozik.

Megfelelő víztartókról — különösen az istállók mentén — gondoskodni kell.

Az összes kijáratok fel és lejárók magyar nyelvű felirattal látandók el s a feliratok szembetűnő módon helyezendők el.

A vállalat tartozik gondoskodni arról, hogy magyar nyelven beszélő helyrendezők elegendő számban álljanak a közönség rendelkezésére.

Tartozik végül a vállalat az önkéntes mentőegyesületnek az előadásokhoz való kivonulását kikérni, illetőleg e részben az egyesület vezetőségénél megfelelően eljárni.

A lovasmutatványok után esedékes díjakat az engedély díjjegyzék A 13/VII. Téttele alapján a következőben állapítom meg:

bélyegilleték 504 kor.

Rendőri engedélydíj 600 kor.

Városi engedélydíj 600 kor.

Összesen: 1704

A lovas mutatványok utáni varieté előadások után a következő díjak fizetendők az engedély díjjegyzék A 7/III. Tételének b. pontja alapján:

bélyegilleték 63 kor.

Rendőri engedélydíj 120 kor.

Városi engedély 60

Összesen 243 kor.

A mellékmutatványi sátor után díjjegyzék a 7/III tételének b. pontja értelmében a következők a díjak:

bélyegilleték 36 kor.

Rendőri engedélydíj 120 kor.

Városi engedélydíj 60 kor.

Összesen: 216 kor.

Ezen mutatvány után az engedély díjjegyzék általános megjegyzések 2 pontja 2 bekezdése értelmében az 5% nyers (?) bevételi járadék megváltása fejében beszedendő 60 kor.

Ezen határozmányok pontos betartásának ellenőrzése és a rendőri teendők elvégzése végett a lovasmutatványok és az után következő „varieté előadásokhoz” délután és este 1-1 ker. kapitány és egy-egy r. fogalmazó kivezénylését rendelem el, kik délután 1 1/2 órákor, illetve este 7 órákor tartoznak a helyszínen megjelenni.

A mellék mutatványi sátorba a négy első napra t.i. f. hó 16, 17, 18 és 19-én délután 1 órától 6 1/2 óráig és este 6 1/2 órától a mutatvány befejezésig 1-1 r. seg. fogalmazót rendelek ki, kinek kötelessége az általános közbiztonsági intézkedéseken felül különösen arról gondoskodni, hogy ezen sátorban életveszélyes tolongás ne támadhasson.

A sátor előtti udvar területére Pavlik Ferenc r. főfelügyelő vezetése alatt délután 1/2 1 órától este 1/2 7 óráig és este 1/2 7 órától az előadások és mutatványok befejeztéig a négy első napra t.i. f. hó 16, 17, 18 és 19-én és f. hó 24-én 1-1 r. felügyelő 1-1 lovas rendőr, 1-1 gyalog r. ellenőr és 11-11 gyalog rendőr, a többi

napokon pedig t. i. 20, 21, 22 és 23-án szintén Pavlik Ferenc r. főfelügyelő vezetése alatt 1-1 lov. r. 1-1 gy. r. ellenőr és 7-7 gyalog rendőr és naponta este 6 órától az előadások végéig 1 r. felügyelő teljesít szolgálatot, ezen rendőrök közül legalább 4 rendőr az előadás kezdetével a felügyeletes r. kapitány rendelkezésére bocsátandó.

Ezen felül még 4-4 detektív rendelendő ki, kik az egész területen és az összes helyiségekben teljesítenek szolgálatot.

Ezen kirendeltség díjait a vállalat vezetősége a r. pénztárnál lefizetni tartozik.

A főparancsnokság utasíttatik, hogy a Külső Kerepesi úton és egyáltalában az előadásokhoz vezető utakon és utcákon a szabad közlekedés és a rend fenntartása iránt intézkedjék.

Erről a X. ker. kapitányság a detektív testület, a r. főparancsnokság, az elnöki osztály, a kb. számvevőség felügyeletet tartó r. tisztviselők, Pavlik Ferenc r. főfelügyelő úr, Clarence L. Dean, T. B. Hertchinson igazgatók /található X. ker. Tattersall „Buffalo Bills vállalat”/ tudomás végett végül a szék. Főváros tanácsa, a X. ker. Előljáróság és a 10. ker. adófelügyelő helyettes úr átíratilag értesítetnek.

Budapest, 1906. június 16-án.

Boda
Főkapitány

BFL IV.1407.b. IX-1922/1900.

Források és irodalom

Levéltári források

Budapest Főváros Levéltára (BFL)

IV.1407.b. Budapest Székesfőváros Tanácsának iratai

VII.2.e. Pesti (1875-től Budapesti) Királyi Törvényszék (1946-tól Budapesti Törvényszék) iratai, Cégbírói iratok, Budapesti Tattersall Rt. régi Cg. 1877/363, Cg. 47, Okm. 162 (Cg.=Cégszám, Okm.= Okmánytár)

X. 201.a. Budapesti Önkéntes Mentőegyesület, Mentőszolgálati naplók

Magyar Nemzeti Levéltár Csongrád Megyei Levéltár Szegedi Levéltára (MNL CsML)

IV.B.1406.b. Szeged Város Tanácsának iratai

Magyar Nemzeti Levéltár Csongrád Megyei Levéltár Szentesi Fióklevéltára
(MNL CsMLSzL)

V.177.a. Szentés Város tanácsi jegyzőkönyvek

V.177.c. Szentés Város Polgármesterének iratai. Közigazgatási iratok

Román Nemzeti Levéltár Kolozs Megyei Igazgatósága

Nyomtatott források

Alföldi Ellenzék (Szentés)

Abaúj-Kassai Közlöny (Kassa)

Arad és Vidéke (Arad)

Békésmegyei Függetlenség (Békéscsaba)

Békésmegyei Híradó (Békéscsaba)

Békésmegyei Közlöny (Békéscsaba)

Borsodmegyei Lapok (Miskolc)

Brassói Lapok (Brassó)

Budapesti Hírlap (Budapest)

Budapesti Napló (Budapest)

Debreczen (Debrecen)

Debreczeni Független Újság (Debrecen)

Ellenzék (Miskolc)

Ellenzék (Kolozsvár)

Felsőmagyarország (Kassa)

Határőr (Pancsova)

Kolozsvári Friss Újság (Kolozsvár)

Munkács (Munkács)

Máramarosi Lapok (Máramarossziget)

Nagy Küküllő (Segesvár)

Nagyszebeni Újság (Nagyszeben)

Nagyvárad (Nagyvárad)

Nagyvárad Friss Újság (Nagyvárad)

Nagyvárad Napló (Nagyvárad)

Napló (Kassa)

Népszava (Budapest)

Ország-Világ (Budapest)

Pesti Hírlap (Budapest)
Pesti Napló (Budapest)
Szabadság (Marosvásárhely)
Szegedi Friss Újság (Szeged)
Szegedi Híradó (Szeged)
Szentesi Lap (Szentés)
Szentés és Vidéke (Szentés)
Székely Lapok (Marosvásárhely)
Szatmár-Németi (Szatmárnémeti)
Temesvári Hírlap (Temesvár)
Torontál (Nagybecskerek)
Torontáli Közlöny (Nagykikinda)
Ung (Ungvár)
Vadász és versenylap (Budapest)
Világosság (Máramarossziget)

Irodalom

- Berkes*, 1986. *Berkes Ildikó*: A Western. Budapest, 1986.
- Davis*, 1994 *William C. Davis*: A vadnyugat hőskora 1800–1899. Budapest, 1994.
- Dee Brown*. 1980. *Dee Brown*: Vasút a vadnyugaton. Budapest, 1980.
- Griffin*, 2010. *Charles Eldridge Griffin*: Four years in Europe with Buffalo Bill. University of Nebraska Press Lincoln&London 2010.
- Hahner*, 2011. *Hahner Péter*: Újabb 100 történelmi tévhit, avagy amit biztosan tudsz a történelemről — és mind rossz tudod... Budapest, 2011.
- Hahner*, 2012. *Hahner Péter*: A vadnyugat 20 hőse, 20 talány. Budapest, 2012.

- H. Orlóci*, 2006. *H. Orlóci* Edit: Szabad a porond, A magyar cirkuszi testnyelvjáték 1890-1914. József Műhely, 2006.
- Jacquin*, 2006. Hétköznapi élet Buffalo Bill korában. Budapest, 2006.
- Kovács*, 2004. *Kovács László*: Vadnyugati vadászpuskák, Dénes Natur Műhely, 2004.
- Utley*, 2004. *Robert M. Utley*: A lándzsa és a pajzs Ülő Bika élete és kora. Budapest, 2004.
- Vadnyugati, 1985 Vadnyugati történetek. Budapest, 1985.

DÉVÉNYI ANNA – GŐZSY ZOLTÁN

A TÖRTÉNELEMTANKÖNYVEK ELEMZÉSE SZEMPONTOK A TANKÖNYV, MINT TÖRTÉNETI FORRÁS VIZSGÁLATÁHOZ

Az utóbbi években — úgy az egyetemi történelemoktatásban, mint a történelemdidaktikai szakirodalomban —, előtérbe kerültek a tankönyvelemzések. Ezek a munkák leginkább az egyes történelmi témák tankönyvi megjelenítésében bekövetkezett változásokat vizsgálják, másrészt önálló tananyagok analízisére tesznek kísérletet. Tapasztalataink azt mutatják, hogy a vizsgálatok konklúziói sok esetben töredékes képet jelenítenek meg, nem képesek kihasználni a forrásban rejlő lehetőségeket, a kijelölt vizsgálati szempontokat nem tudják elég komplexen szemlélni, gyakran nem a megfelelő módszereket, illetve (tankönyvi) forrásbázist használgják az elemzéshez.

A tankönyvi szövegek jellemzően szerves fejlődési folyamat eredményei, és ha a kutató nem törekszik a vizsgált tartalmak kialakulásának feltérképezésére, hanem statikus tárgyként szemléli azokat, fennáll a veszély, hogy téves következtetésekre jut.¹ A nagy mennyiségű szöveges forrásbázison nyugvó kutatások, s így a tankönyvkutatás kapcsán is tipikus hiba lehet, hogy a szövegek kiválasztását, illetve értelmezését a kutatási hipotézis befolyásolja.

A tankönyvkutatás — az egyedi sajátosságok figyelembe vétele mellett —, a történeti forrásokhoz hasonló kritikai módszereket igényel. Ennek egyik legnagyobb nehézsége, hogy a vizsgált szövegeket hosszú történeti korszakok során, különböző ideológiai, művelődési stratégiák nyomán kikristályosodott sztereotípiák határozzák meg. A tankönyvekben rögzített történelem több áttételen keresztül formálódik, megállapításait ezen felül tantárgypedagógiai-didaktikai szempontok is alakítják.² Elég csak a jelenleg széles körben használatos Száray Miklós-féle III. osztályos középiskolai tankönyvre utalnunk, amelyben *II. József*

-
- 1 Carsten Heinze: Das Schulbuch im Innovationsprozess. Bildungspolitische Steuerung, Pädagogischer Anspruch, Unterrichtspraktische Wirkungserwartungen. Beiträge zur historischen und systematischen Schulbuchforschung 11. Bad Heilbrunn, 2011. Klinkhardt 15. p.
 - 2 Vö. *F. Dárdai Ágnes*: Tankönyvek a társadalmi-politikai érdekek keresztüztüében. In: *F. Dárdai Ágnes*: Történelmi megismerés — történelmi gondolkodás. II. kötet. Bp., 2006. 8–9. p. (*F. Dárdai Á.*, 2006)

— *a felvilágosult zsarnok* alfejezetcímét olvashatjuk.³ Hogyan értelmezhető helyesen ez az ellentmondásokkal terhelt jelzős szerkezet? Milyen historiográfiai, művelődés- és pedagógiatörténeti ismereteket igényel visszabontása, dekódolása? Elég-e szintaktikai, retorikai elemként vizsgálni ezt a kifejezést?

Jelen tanulmány két célt tűz ki maga elé. Egyrészt fel kívánja hívni a figyelmet a tankönyvkutatásban rejlő lehetőségekre, sajátosságokra, másrészt megpróbálja összegyűjteni és közreadni a fontosabb kutatási szempontokat, illetve módszertani alapvetéseket. Támponot kívánunk nyújtani a témával foglalkozó egyetemi hallgatónak, de meggyőződésünk, hogy a kutatók számára is hasznos lehet a tankönyvelemzésről, a tankönyvek forrásértékéről, forráskritikai megközelítési lehetőségeiről szóló komplex összefoglalás.

Bár a vizsgálatunk jelen esetben leginkább a két világháború között született középiskolai tankönyvekre fókuszál, az itt felvázolt megközelítési lehetőségek, metodikai követelmények érvényesek lehetnek a XIX–XX. századi oktatási segédanyagok kutatására. A későbbiekben tervezzük az itt felvázolt spektrum kiszélesítését, időben és iskolatípusokban egyaránt.

A tankönyvkutatás fő irányai és módszertana

Tapasztalataink azt mutatják, hogy a kutatók a tankönyvek tartalmait elsősorban azzal a szándékkal elemzik, hogy feltárják azok céljait, funkciójait. Ez többek között a tankönyvkutatás nemzetközi trendjeiből és genesiséből is adódik.

A tankönyvkutatás gyökerei Európában a XIX. századig nyúlnak vissza. A kutatások az első világháború után lendületet kaptak, de az igazán módszeres szakmai munka a második világháború után kezdődött meg, ekkor élenkült fel iránta ugyanis a tudományos és a politikai érdeklődés. Elsősorban német és francia területeken kezdték el vizsgálni a közoktatás (és ezen belül a tankönyvek) társadalmi gondolkodásra gyakorolt hatásait. A kölcsönös ellenségeskedés fenntartásához, a szomszédos állam ellen megnyilvánuló negatív attitűd kialakításához ugyanis ezek is erőteljesen hozzájárultak. A tankönyvkutatás célja kezdetben a taneszközök „megjavítása” volt, a kutatók és a politikusok a nemzetek közötti megbékélés elősegítését remélték azok szemléletének felülvizsgálatától. Ez a cél

3 Száray Miklós: *Történelem III. középiskolák 11. évfolyam. Forrásközpontú történelem.* Bp., 2007. Nemzeti Tankönyvkiadó. 100. p.

jelölte ki a kutatás fő szempontjait is: a szövegekben megjelenő ellenségeképeket, negatív sztereotípiákat igyekeztek feltárni és kiiktatni.

A két világháború között a Népszövetség, majd 1946-tól az UNESCO is felkarolta és katalizálta e törekvéseket, az ún. „tankönyvrevíziós” mozgalmat.⁴ A „tankönyv-diplomácia” a második világháborút követő időkben a vesztes államok — elsősorban a náci múlttól megtisztulni vágyó Németország — egyik eszköze volt a külpolitikai elszigeteltség feloldására és a nemzeti önkép újraértelmezésére is. Ennek kapcsán jött létre Braunschweigben, 1951-ben az *Internationales Institut für Schulbuchverbesserung* Georg Eckert vezetésével. A kezdetben a braunschweigi pedagógiai főiskola keretein belül működő intézet tankönyvek vizsgálatával, bilaterális kutatási együttműködések kialakításával foglalkozott, először német-francia, majd német-lengyel, később számos más nemzet (pl. Palesztina-Izrael) között. E kutatások támogatása, egymás tankönyveinek megismerése céljából kezdte el gyűjteni Georg Eckert a különböző országok tankönyveit.⁵

Az intézmény 1975 óta *Georg Eckert Institut für Internationale Schulbuchforschung* (GEI) néven, önálló kutatóintézetként működik és csakhamar az európai tankönyvkutatás fellegvárává vált. Egyedülálló tankönyvgyűjteménye, mely elsősorban történelem, állampolgári ismeretek- és földrajztkönyvekből áll, több mint 170 ezer kötetre rúg, a világ 157 országából.⁶ Az intézet említését nem kerülhettük meg témánk kapcsán, elsősorban azért, mert napjainkban is ez a kutatóműhely határozza meg leginkább a tankönyvkutatás nemzetközi trendjeit.

Az 1990-es években a GEI jelentős profilváltáson ment keresztül. A tankönyvrevíziót célzó kutatások mellett újabb, aktuális hangsúlyok jelentek meg munkájukban. Ezek egyfelől az Európai Unió kihívásaira (a könyvtár az Európai Tanács hivatalos tankönyvcentruma), másfelől a kor társadalmi problémáira reflektálnak.

4 F. Dárdai Ágnes: A tankönyvkutatás alapjai. Bp.-Pécs, 2002. Dialóg-Campus Kiadó. 24–34. p. (F. Dárdai A., 2002.)

5 Georg Eckert Institut für internationale Schulbuchforschung: Geschichte — Gegenwart — Zukunft. <http://www.gei.de/fileadmin/bilder/pdf/Institut/gei-geschichte-gegenwart-zukunft.pdf> (2013. május 15.)

6 Dévényi Anna — Rutsch Nóra: Georg Eckert Nemzetközi Tankönyvkutató Intézet (A világ legnagyobb tankönyvgyűjteménye, a tankönyvkutatás nemzetközi centruma). In: Történelemtanítás. Új folyam I. (2010) 1. <http://www.folyoirat.tortenelemtanitas.hu/2010/02/devenyi-anna-%E2%80%93-rutsch-nora-georg-eckert-nemzetkozi-tankonyvkutato-intezet-a-vilag-legnagyobb-tankonyvgyujtemenye-a-tankonyvkutatas-nemzetkozi-centruma/> (2013. május 7.). V.ö. Molnár-Kovács Zsófia: Magyar tankönyvek a Georg Eckert Nemzetközi Tankönyvkutató Intézetben. In: Történelemtanítás. Új folyam III. (2012) 2-4.

A ma már hagyományosnak nevezett kutatási területeken belül (tankönyvrevízió, ön- és ellenségképek, kirekesztés és integráció) a nemzetek közötti konfliktusok mellett a multikulturális társadalmak belső problémáira terelődött a figyelem (az intézetben belül a „konfliktusok” munkacsoport foglalkozik a témával).⁷ A GEI emellett jelenleg négy fontosabb kutatási területtel foglalkozik.

- (1) Az „Európa” munkacsoport a tankönyvekben (a múltban és jelenleg) megjelenő Európa-képpel, az EU és a nemzetállamok viszonyával, az európai régiók interpretációjával, Európa globális világban betöltött szerepének tankönyvi bemutatásával foglalkozik.⁸
- (2) A „vallások” munkacsoport a különböző vallások, a vallásosság új formái és a szekularizáció kérdését, a profán és a szakrális témák megkülönböztetését, tankönyvi megjelenését vizsgálja. Különös hangsúlyt fektetnek az iszlám történeti és mai megjelenítésének vizsgálatára. Szintén vizsgálják a mai európai társadalmakban jellemző individualizációs és pluralizációs folyamatok kapcsán a történeti és az újabb egyházak szerepét az integráció és az inklúzió megvalósításában.⁹
- (3) A „GTM” (*Geschichte, Theorien und Methoden der Bildungsmedienforschung*) munkacsoport a tankönyvkutatás elméleti és módszertani megközelítéseinek szisztematikus rendszerezésén, strukturálásán, történeti áttekintésén dolgozik.¹⁰
- (4) Külön munkacsoport („*Erinnerungskulturen*”) foglalkozik a tankönyvek szerepével a társadalmi emlékezet, emlékezés szempontjából, az emlék és az emlékezés, a recepció és a reprezentáció, a társadalmi emlékezés homogenitásának vagy heterogenitásának problémáját vizsgálva.¹¹

Ha megvizsgáljuk a Georg Eckert Institut munkája mellett a tágabb európai tankönyvkutatási trendeket is, hasonló kutatási irányokat figyelhetünk meg.

- (1) Továbbra is kiemelt szerep jut a tankönyvrevíziót támogató kutatásoknak, az énkép és ellenségkép vizsgálatának, különös tekintettel a katonai és politikai konfliktuszónákra (Balkán, Közel-Kelet és Távols-Kelet). Ehhez kapcsolódik az identitáskonstrukciók, a nemzeti és európai identitás meg-

7 <http://www.gei.de/forschung/abteilung-konflikt.html> (2013. május 16.)

8 <http://www.gei.de/forschung/abteilung-europa.html> (2013. május 16.)

9 <http://www.gei.de/forschung/abteilung-religion.html> (2013. május 16.)

10 <http://www.gei.de/forschung/abteilung-gtm.html> (2013. május 16.)

11 <http://www.gei.de/forschung/querschnittsbereich-erinnerungskulturen.html> (2013. május 16.)

jelenésének tanulmányozása, a tankönyvek identitásképző funkciójának vizsgálata a jelenben és a múltban. Az elmúlt évtizedben különös figyelem terelődött a kolonizáció és dekolonizáció kérdéseire, tankönyvi megjelenítésének vizsgálatára. Ezek a kutatások a (volt) gyarmatok tankönyvi ábrázolását, a gyarmatterületekről alkotott kép változásait, az anyaország és a gyarmatok tankönyvekben fellelhető eltérő narratíváit, illetve egy „közös történelem” megfogalmazásának lehetőségeit vizsgálják.

Egyre inkább a kutatói érdeklődés fókuszába kerülő téma a globalizáció hatása a tankönyvekre, az ennek nyomán kibontakozó perspektívaváltás, a világ (elsősorban a történelem) globális szempontú vizsgálatának megjelenése (a nemzeti nézőpont helyett) s ezzel kapcsolatban a hátrányos helyzetű csoportok ábrázolása a tankönyvekben.¹²

- (2) A tankönyvkutatás egy másik nagy területe azt vizsgálja, milyen társadalmi, oktatáspolitikai, tudományos, pedagógiai és gazdasági elvárások figyelhetők meg a tankönyvekkel szemben. Hogyan jelenik meg az inklúzió és az exklúzió kérdése, a kulturális különbségek újratermelése a tankönyvekben? Szintén fontos és a társadalmi hasznosulás reményében kutatott téma a tankönyvkiadás jogi szabályozása, az engedélyeztetési eljárások, értékelési standardok vizsgálata, a tankönyvfejlesztés lehetséges irányainak feltárása.¹³
- (3) A kutatók az utóbbi időben egyre nagyobb figyelmet szentelnek annak, hogy megpróbálják számba venni, rendszerezni, tipizálni a tankönyvkutatás módszertanát. A tankönyvi szövegek mellett újabban egyre fontosabbnak tartják a képek, ábrák elemzését is, a képek dekódolása, tartalmi és érzelmi üzeneteinek feltárása tekintetében. A klasszikusnak számító deskriptív és a hermeneutikus, valamint a kvalitatív és kvantitatív tartomelemzés mellett az újabban megjelenő társadalomtudományi módszerek alkalmazásának lehetőségeit is vizsgálják, elsősorban a hatás- és recepciókutatások területén, melyek arra a kérdésre keresik a választ, hogyan hasznosulnak a tankönyvek az osztályteremben és hogyan hatnak a társadalmi tudat formálódására. Megjelentek a kultúratudomány szempontjai és módszerei is, ezek elsősorban az emlékezés és emlékezet

12 *Eckhardt Fuchs*: Aktuelle Entwicklungen der Schulbuch-bezogenen Forschung in Europa. In: *Bildung und Erziehung* 64. (2011) Heft 1. 8–10. p. (A továbbiakban: *Fuchs, E.*: i. m.)

13 *Fuchs, E.*: i. m. 12–13. p.

problematikájára, az egyéni és a kollektív emlékezet vizsgálatára fókuszálnak.¹⁴

- (4) A tankönyvelméleti és tankönyvtörténeti kutatások a tankönyv fogalmának tisztázását, a tankönyvek tartalmi és formai követelményeinek definiálását, a tankönyvek szerepének, funkciójának vizsgálatát tűzik ki célul. Foglalkoznak ugyanakkor tudásszociológiai kérdésekkel is: hogyan irányítják, támogatják a tankönyvek a tudás megkonstruálását, strukturálását és transzformációját?

A tankönyvtörténeti kutatások főképp az egyes országokon belüli tankönyvkiadást vizsgálják, elsősorban a XX. században. A legalaposabban feltárt terület talán a nemzetiszocialista Németország tankönyvügye. Számos publikáció jelent meg a nemzetközi tankönyvrevíziós mozgalom történetéről is.¹⁵

Láthatjuk, hogy a tankönyvkutatás, a tankönyv, mint tudományos forrás felhasználása elsősorban művelődéstörténeti, pedagógiai-didaktikai, tantárgytörténeti és szociológiai jellegű kutatások során kerül felhasználásra, de számos más tudományterülettel is kapcsolatba hozható (a kultúratudományokkal, a kommunikáció és médiatudományokkal, az egyes szaktudományokkal, a szociálpszichológiával, stb.) és sok esetben kifejezetten interdiszciplináris területeken mozog.¹⁶

E kutatások módszertana meglehetősen változatos. A szövegelemzések kapcsán beszélhetünk deskriptív, hermeneutikus, kvalitatív és kvantitatív tartalom-elemzési módszerekről, amit az 1970-es évektől kezdtek kiegészíteni a társadalomtudományi módszerek, elsősorban a diskurzusanalízis. A kutatások e repertoár elemeit különféleképpen kombinálják is.¹⁷ Az ilyen típusú szövegértelmezésekhez megfelelő háttérrel a földrajzi adottságok, a történeti korra jellemző viszonyok, esetleges személyi kötődések, életrajzi sajátosságok, illetve a politikai és társadalmi hatások vizsgálata ad. Fontos a tankönyv által tárgyalt szaktudomány aktuális helyzetének ismerete is.¹⁸

14 *Fuchs, E.*: i. m. 11–12. p.

15 *Fuchs, E.*: i. m. 14–15. p.

16 *Werner Wiater*: Das Schulbuch als Gegenstand pädagogischer Forschung. In: Hrsg.: *Werner Wiater*: Schulbuchforschung in Europa — Bestandsaufnahme und Zukunftperspektive. Beiträge zur historischen und systematischen Schulbuchforschung. Bad Heilbrunn, 2003. Verlag Julius Klinkhardt. 15–16. p.

17 *F. Dárdai Á.*, 2002. 66–69. p.; valamint *Wiater, W.*: i. m. 17. p.

18 *Wiater, W.*: i. m. 17. p.

A szövegelemzési eljárások mellett, elsősorban a tankönyvek hasznosulását, beválását, társadalmi hatásait vizsgáló kutatások olyan változatos társadalomtudományi kutatási módszereket használnak, mint például az interjú, a megfigyelés, a kérdőíves felmérés, az esettanulmány, az iskolai mérések stb.

A tankönyvkutatások jelentős része jövőorientált, a tankönyvek fejlesztéséhez, tökéletesítéséhez kíván szempontokat, segítséget nyújtani. Más részük a tankönyvek tartalmi, formai, didaktikai jellemzőinek, változásainak leíró jellegű bemutatására törekszik. Az általunk itt részletezni kívánt tankönyvelemzési eljárás a tankönyvek vizsgálatán keresztül a múlt jobb megértését tekinti céljának.

Jelen tanulmány a kutatási célok és módszerek rengetegéből egyetlen szegmens alaposabb feltárására vállalkozik. A tankönyvi szövegek kialakulásának folyamatait, összetevőit vizsgálja, amivel e forrástípus jobb és komplexebb megértését segíti elő. A történelemtankönyveket ebben az esetben történeti forrásként kell kezelnünk.

A tankönyv, mint történeti forrás

A tankönyvek elsődleges és leggyakoribb felhasználási módja tulajdonképpen nem teszi indokolttá, hogy történeti forrásként tekintsünk rájuk. A tankönyveket elsődlegesen feldolgozásnak kell tartanunk, hiszen korábban megjelentetett kutatási eredményeket, következtetéseket tartalmaznak. Miként sok más történeti munkánál, úgy a tankönyvek esetében is fennáll azonban az a lehetőség, hogy ne csupán feldolgozásként, hanem forrásként kezeljük őket, a kutatási koncepciók, célkitűzések függvényében.¹⁹

Forrástipológiai szempontból tehát a tankönyveket komplex módon kell megítélni, egyszerre lehet értelmezni primer és szekunder forrásként. A forrás és az általa vizsgált tárgy viszonya alapján a tankönyvet másodlagosnak kell tekintenünk, hiszen közvetett információk alapján, valamint — egyes, a tankönyv megírásának idejére vonatkozó leckéket leszámítva — későbbi időszakban keletkezett. A tankönyvek helyzete ráadásul annyiban külön speciális, hogy többnyire nem primer forrásokra (vagy akár az azokat elsődlegesen felhasználó szakmunkákra) épül, hanem leginkább történelmi szintézisekből és korábbi tankönyvekből vesz

19 Vö. *Unger Mátvás*: Bevezetés a források ismeretébe és a forráselemzésbe. Tanulmányok a történelemtanítás módszertanához. I. Bp., 1985.; *Kőfalvi Tamás — Makk Ferenc*: Forrástani ismeretek történelemből. Segédkönyv a történelem forrásközpontú tanításához. Bp., 2007. 40. p.

át tézisondatokat. Használ továbbá kiemelt témákat, jelentős történeti kérdéseket tárgyaló (és a megítélés szempontjából korszakhatárt jelentő) monográfiákat, tanulmányokat. Külön nehézséget jelent, hogy konkrét hivatkozások hiányában igen nehéz nyomon követni a tankönyvben megjelenő megállapításokat, a szövegek, kijelentések áthagyományoztatásának folyamatait, fokozatait csupán alapos szövegkritikai vizsgálattal lehet feltárni.²⁰

A tankönyvek abban az értelemben is szekunder forrásnak számítanak, hogy szerzőjüket, illetve a létrejöttük mögött álló személyeket, érdekközösségeket meghatározott célok, szándékok vezették (illetve vezetik), a kötetek kifejezetten egy célközönség számára készülnek és a szövegeket ilyen szempontok alapján konstruálják, szerkesztik, alakítják.²¹

Ugyanakkor bizonyos karakterjegyek alapján elsődleges forrásnak kell tartanunk a tankönyveket. Megjelennek bennük keletkezési korszakuk művelődési viszonyai, eszményei, erkölcsi normái, morális, pedagógiai célkitűzései, történeti gondolkodásmódja, valamint a szerző koncepciója, szándékai. Ebből a szempontból a tankönyvek kiváló forrásértékkel bírnak, analízisük révén közvetlenül a keletkezés körülményeiről és koráról nyerhetünk információkat. Ezek az információk, valamint a forrásértékű sajátosságok részben szándékosan, részben viszont spontán módon, nem tudatosan kerülnek a szövegbe. Közülük legkönnyebben a közvetlen manifesztációkat (témaválasztás, szerkesztés, szóhasználat) érhetjük tetten, ugyanakkor vizsgálni kell a szemléletmódot, illetve a szerző által lejegyzett értékeléseket. Ennek tükrében felértékelődik a forráselemzés, -értelmezés jelentősége. A tankönyvet tehát csak tudatos és kitaró analízis révén tudjuk primer forrásként kezelni.

A tankönyv műfaji sajátosságai

Vizsgálatunk tárgyának pontos meghatározásához szükséges a tankönyv fogalmát, a tankönyv műfaji kritériumait számba venni. Furcsának tűnhet, de a tankönyvnek a mai napig nincs általánosan elfogadott definíciója. A kutatók többnyire megkülönböztetik a fogalom tágabb és szűkebb értelmezési kereteit. A tágabb

20 Segítség lehet, ha a tankönyvszerző megad ajánlott irodalmat az egyes témákhoz, korszakokhoz, vagy ha feltünteti a kötet végén az általa felhasznált fontosabb munkákat — ez azonban sajnos nem jellemző.

21 Vö. *Kőfalvi–Makk*: i. m. 44. p.

értelmezések ide sorolnak minden olyan eszközt, amely a tanulást (akár a szervezett, iskolai tanulást, akár az önképzést) segíti. A szűkebb értelmezések az iskolai oktatáshoz készült könyveket számítják ide, amelyek a közölt tananyag tartalmát és elrendezését tekintve tantervi követelményekhez igazodnak.²² A tankönyvek általános jellemzőit, ismertetőjegyeit a nemzetközi szakirodalom több kategória mentén vizsgálja, így megkülönböztet tartalmi, stiláris és külalakra vonatkozó szempontokat. A tartalom vonatkozásában a közölt szöveg didaktizáltsága, logikus elrendezése jelenik meg igényként, stiláris szempontból elvárható, hogy a tartalmak tanulásra ösztönző, motiváló módon és az életkori sajátosságoknak megfelelően kerüljenek a tankönyvekbe. Külalak (*design, layout*) tekintetében a gyerekközpontúság elvárása fogalmazódik meg.²³ A tankönyvek műfaji sajátosságait tovább is pontosíthatjuk, ha megvizsgáljuk azok funkcióját, célját és célközönségét.

A történelemtankönyvek célja és elsődleges funkciója a történelem tantárgy tanításához megfelelő segédeszköz biztosítása. A tantárgy oktatásának feladatai, céljai korszakonként eltérőek, de annyit megállapíthatunk róla általánosságban, hogy többnyire az adott korban legfontosabbnak tartott műveltségi tartalmakat, valamint morális, erkölcsi mintákat kellett közvetítenie, illetve hozzáférhetővé tennie a felnövekvő generáció számára. A közoktatáson belül a történelem tantárgy, s így a tankönyvek is, mindig kiemelt szerepet kaptak a kornak megfelelő identitás megteremtésében, az egyének társadalmi szocializációjában.²⁴

A közvetítendő normák és tartalmak meghatározása a XX. században jellemzően az állami oktatáspolitikai kiváltsága, melyet a különböző korokban a szakmai (történettudományi, neveléstudományi, szakdidaktikai) közvélemény és a társadalom elvárásai különböző mértékben tudtak befolyásolni. A tartalmi szabályo-

22 *Wiater, W.*: i. m. 12. p.

23 *Fuchs, E.*: i. m. 7–23. p.

24 Ld. erről pl. *Gyarmati György*: A szakmai múltfeltárás a történeti közgondolkodás és a tananyag között. In: A magyarsággép a közép-európai tankönyvekben a 20. században. Kutatási Füzetek 14. Szerkesztette: *Hornyák Árpád – Vitári Zsolt*. Pécs, 2009. Pécsi Tudományegyetem. 42. p.; *László János – Fülöp Éva*: A történelem érzelmi reprezentációja történelemtankönyvekben és naiv elbeszélésekben. In: Történelemtanítás (XLV.) Új folyam I. (2010) 3. szám. <http://www.folyoirat.tortenelemtanitas.hu/2010/10/laszlo-janos-%E2%80%93-fulop-eva-a-tortenelem-erzelmi-reprezentacioja-tortenelemtankonyvekben-es-naiv-elbeszelesekben-01-03-02/> (2013. május 21.); *Gyarmati György*: Történetírás, történelemtanítás és „nemzettudat-kínálat.” A mediatizált múltképek kavalkádjában. In: A történelem szálai. Tanulmánykötet Vonyó József 65. születésnapjára. Szerk.: *Fischer Ferenc – Hegedüs Katalin – Rab Virág*. Pécs, 2010. 189–204. p.; *F. Dárdai Á.*, 2006.

zás jogszabályi keretekben, közoktatási törvényekben, tantervekben stb. jelenik meg, a tankönyvek tartalma, struktúrája, logikája és didaktikai elemei ezekhez igazodnak.

Fontos szempont továbbá a didaktikai elvárásoknak való megfelelés. Elsősorban a tanulhatóság és a szocializációs szerep szempontjai formálják a történelemtankönyvek narratíváit egészen sajátos stílusjegyekkel, karakterekkel bíró szövegekké.

A tananyag logikai felépítésének sajátosságai a történelemtankönyvekben

A tankönyveket a teljesség igénye jellemzi. A történelem egészét kívánják összefüggő, lineáris (kronologikus) szerkezetben bemutatni, azt az érzetet keltve, hogy „lyukak nélkül” mesélik el a történelem menetét. Ez a szemlélet a XX. század végére, részben az újabb történetírói irányzatok hatására kezdett el megváltozni.²⁵ Napjainkban már kevésbé jellemző, de a jelen tanulmány keretében közelebbről vizsgált két világháború közötti korszakra mindenképpen érvényes.

Megfigyelhető továbbá a történelmi korszakok viszonylag éles elkülönítése, cezúrák alkalmazása. Ez egyfelől abból fakad, hogy az iskolaévekhez igazodva a tananyagot is évfolyamokra bontva kell megjeleníteni. A történelem tantervek és tankönyvek az egy iskolaévre eső tananyagot igyekeznek koherens egységként feltüntetni. Az egymástól jól elkülöníthető, karakteresen ábrázolt, megfelelő attribútumokkal bíró korszakokat könnyebb megkülönböztetni, így megjegyezni, megtanulni is a diákoknak. A didaktikai szempontok érvényesítése érdekében tehát a tankönyvekben élesebbek a korszakok közötti cezúrák, mint a történeti szakirodalomban.²⁶ Sőt, egyfajta szervező erejévé, támpontjaivá válnak a tankönyvekben megjelenő történelmi folyamatoknak. A két korszakhatár közé eső

25 F. Dárdai Ágnes: A történelmi tanulás sajátosságai. In: F. Dárdai Á., 2006. I. kötet. 14–30. p.

26 A történeti cezúrák eltúlzott alkalmazását két példával illusztrálhánk. Ember István 1926-ban a reformkor megjelenését úgy mutatja be, mintha az hirtelen és minden előzmény nélkül „robant” volna be a hazai történelembe, Závodszy Leventéék pedig ezen a szemléleten továbblépve olyan erőt tulajdonítanak ennek a hirtelen megjelenő irányzatnak, amely egyszerre megoldást tudott kínálni az évszázadok óta kulmináló társadalmi- és felekezeti problémákra. „*Hazánk elveszettnek látszott ebben az időben. Legjobb fiai sem hittek már a jövőben. Egyszerre megszűnt a reménytelen tespedés. 1825 után oly férfiak kerültek a nemzet élére, akiknek örök időkhig hálás lehet minden magyar, mert jó útra vezették országunkat*” Ember István: A magyar nemzet története. A középiskolák III. osztálya számára. Bp. 1926. Athenaeum. 119–120 p.; „*hazánkat az új korszak egészen átalakította. A vallási és társadalmi ellentétek szinte maguktól szűnnek*

periódusokat fejlődési szakaszokként konstruálják meg. (Az 1924-ben kiadott középiskolai történelemtantervben például úgy osztották fel a tananyagot az egyes évfolyamok között, hogy az év elejére mindig egy hanyatlónak tekintett kor, — pl. a középkori intézményrendszerek felbomlása —, az év végére pedig egy kibontakozó új, stabilnak és követendőnek tekintett rend bemutatása — pl. a „felvilágosult abszolútizmus” — kerüljön.)²⁷

Ehhez hasonló módon és hasonló okokból, a szakirodalmi interpretációkhoz képest karakteresebben jelenik meg az ok-okozati viszonyok, az összefüggések feltárásának szándéka. A tankönyvek igyekeznek az eseményeket logikus rendben elhelyezni. (Különösen igaz ez az érettebb, 17–18 éves korosztály számára íródott könyvekre. A két világháború közötti időszakban az életkori adottságoknak megfelelően megkülönböztették a történelem „elbeszélő” és „oknyomozó” vizsgálatát, előbbi az alsóbb, utóbbi a felsőbb évfolyamok feladata volt.). Az események logikai váza — egyfajta rendező elvként — legtöbbször lineáris vagy spirális fejlődési koncepciót követ, a két világháború közötti Magyarországon inkább a második volt jellemző. Ez a konstrukció alkalmat ad arra, hogy a korszakok közötti ellentéteket, illetve hasonlóságokat feltárja, párhuzamokat és analógiákat állítson föl, amelyek segítséget nyújthatnak a jelen megértéséhez is.

A terjedelmi korlátok és a fent bemutatott teljességre törekvés együttesen a szövegek meglehetősen tömörségét eredményezik. Ebből fakad az is, hogy a tankönyvszerzők gyakran súlyos, összefoglaló kijelentéseket használnak, kész tényeket tárnak a diákok elé. A szerzők a lényeg kiemelésére törekednek, szelektálniuk kell a különböző adatok, események bemutatása között. A szelektálás szempontjai, a fontosnak tartott információk kiválasztása, az így konstruált történelemkép logikai rendjének megteremtése az egyes tankönyvek esetében olyan eltéréseket mutatnak, melyek a kötetek sajátosságait, egyediségét adják. A közérthetőség, a tömörség és a logikai rendezés igénye sok esetben a történeti események leegyszerűsítő ábrázolását is eredményezi.

A történelemtankönyvek műfaji sajátosságait tehát alapvetően két fő elvárásrendszer határozza meg (melyek hatásai részben megkülönböztethetők, részben összemosódnak). Az egyik az oktatáspolitikai, a társadalom és a történet-

meg.” *Dr. Závodszy Levente — Kerékgyártó Ilona*. A magyar nemzet története. A világtörténelem főbb eseményeivel. I. rész. A polgári leányiskolák III. osztálya számára. Bp., 1928. 113. p.

27 *Kornis Gyula*: Az új középiskolai tanterv. In: *Kornis Gyula*: Kultúra és politika. Tanulmányok. Bp. 1928. Franklin-Társulat. 104–123. p. Ld. még: *Unger Máttyás*: A történelmi tudat alakulása középiskolai történelemtankönyveinkben. Bp., 1976. Tankönyvkiadó. 147–148. p. (*Unger M.*, 1976.)

tudomány által meghatározott, a tantervekben direkt vagy indirekt módon megfogalmazott szocializációs-nevelési és tartalmi elvárások rendszere (mely koronként eltérő, s melynek részletes bemutatása külön tanulmányt igényelne).²⁸A másik a taníthatóság és tanulhatóság érdekében alkalmazott didaktikai követelmények rendszere, amelyből a történelemtankönyvek speciális logikai elrendezése, struktúrája, felépítése fakad (a történelmi események teljességének ábrázolása egy logikai folyamatba rendezve, egymástól jól megkülönböztethető korszakokra bontva, rövid és tömör formában, viszonylag egyszerű, közérthető módon).

A tankönyvi tartalmak dekódolásának szempontjai

A tankönyvek szövegei vizsgálhatók a tartalomelemzés és a diskurzusanalízis módszereivel is. Utóbbi forrásául azért használható kitűnően, mert nagy mennyiségben állnak vizsgálat alá vonható szövegek a kutatók rendelkezésére, melyek sorozat-szerűek és bizonyos szempontból reprezentatívnak is tekinthetők.²⁹ Ennek köszönhetően azonos forrástípuson belül, azonos szempontok alapján lehet összehasonlítani egy-egy téma tárgyalását, s így felvázolni, hogyan változott prezentálásának módja, szándéka, funkciója, miként konstruálódott a diskurzus tárgya.

A történelemtankönyvekben szereplő tartalmak vizsgálatát egyrészt a szöveg elemzése, másrészt egyfajta „visszafejtése”, dekódolása révén végezhetjük el. A tankönyvelemzés során a forrást, illetve annak belső konstrukcióit makro-, mezo- és mikroszinten is fel lehet tární.³⁰ A *makroszintű* vizsgálat során természetesen figyelembe kell venni a szituatív és az intézményi kontextust, a kötet szerzőjéhez, valamint a kiadáshoz kapcsolódó háttérinformációkat. Fontos, hogy tisztában legyünk a forrás születésének körülményeivel, ismerni kell a megrendelőt, annak szándékait, elvárásait. Ehhez értelemszerűen nélkülözhetetlen, hogy ismerjük a

28 A két világháború közötti időszak tekintetében ld. erről pl. *Unger M.*, 1976: i. m., vagy *Albert B. Gábor*: Súlypontok és hangsúlyeltolódások. Középkolai történelemtankönyvek a Horthy-korszakban. Pépa, 2006. Pannon Egyetem.

29 A szeritalításnál természetesen figyelni kell arra, hogy hasonló paraméterekkel bíró tankönyvekből alakítsuk ki a vizsgált művek bázisát.

30 *Schulbücher im Fokus. Nutzungen, Wirkungen und Evaluation.* (Hrsg.) *Doll, Jörg – Frank, Keno – Fickermann, Detlef – Schwippert, Knut.* Münster/New York/München/Berlin 2012. Waxmann 11–12. p.

tankönyv keletkezési helyét és korát, annak társadalmi, politikai, gazdasági, és művelődési viszonyait.

A tankönyvek esetében tisztázni kell a célközönséget. Más hangsúlyokkal, témaválasztásokkal, szerkesztési móddal készítenek el egy szöveget alapfokú vagy középiskolák, sok esetben a fiú- és leánygimnáziumok, illetve más célközönségek számára is.³¹ Utóbbi érzékeltetésére csak egy példát hoznánk fel. Bárczay Oszkár 1892-ben jelentette meg világtörténeti tematikájú munkáját *Fissinger Jenő* katonaintézetének tankönyvsorozatában, amelyről a következő recenzió jelent meg a Századokban: „Az előadás vonzó, katonásan rövid, azon könyvek közé tartozik, amiket szívesen olvasunk el, és egy olvasásra is sokat tartunk meg belőle. Figyelmes és komoly vizsgázó a könyvet pár hét alatt kétszer-háromszor elolvashatja ... S a melyik magyar önkéntes a Világtörténet-ből ennyit ... megtanul és elsajátít, az tudni fog annyit, mennyit egy jó magyar katonatisztnek tudni multhatatlanul szükséges.”³²

Ugyanebből a szempontból fontos, hogy különbséget tegyünk világ- és magyar történeti tematikájú könyvek között, hiszen egészen más keretekkel, más szabályok alapján és más hangsúlyokkal működnek. A korszakban ugyanis a magyar és az egyetemes történelmet nem párhuzamosan, hanem az egyes évfolyamokon, egymástól viszonylag elkülönítve tanították.³³

Sokat elárul a kiadványról szerkezeti felépítése, a tárgyalat témakörök kijelölése, azok egymáshoz fűződő viszonya, illetve a kialakított hangsúlyok. Egyes történeti témák tárgyalásának intenzitása, terjedelme megszabja a kérdéskör súlyát, jelentőségét. A különböző korszakok tankönyvei más és más témákat preferálnak, jelentős eltéréseket tapasztalhatunk a strukturális koncepciókban.

Középszintű vizsgálat alatt az egyes témakörök felépítését kell értenünk. Egyrészt fel kell mérnünk a témakör tankönyvön belüli pozícióját, súlyát, a többi nagyobb egységhez fűződő viszonyát, másrészt belső logikáját. Ebből a szem-

31 Vö. *Vitári Zsolt*: A Németországi Szövetségi Köztársaság történelem- és földrajztankönyveinek magyarság- és Magyarországgépe. In: A magyarságkép a közép-európai tankönyvekben a 20. században. Kutatási Füzetek 14. Szerkesztette: *Hornyák Árpád — Vitári Zsolt*. Pécs, 2009. Pécsi Tudományegyetem. 112–114. p.

32 *A — a.*: Fissinger Jenő százados, igazgató katonaintézetének tankönyvei. Világtörténet. Írta Bárczay Oszkár. Bpest, 1892. In: Századok 26. (1892.) 769. p.

33 Először (3–4. osztályban) csak magyar, majd három vagy négy éven át (a korszakban ez változott) egyetemes történelmet tanítottak párhuzamosan a magyar történelem kevésbé részletes, de az összefüggéseket bemutató ábrázolásával, végül az utolsó évfolyamokon újra csak magyar történelmet vettek.

pontból tanulságos például a török hódoltság lezárulta és az 1848–1849. évi szabadságharc közötti időszak tárgyalása. Különböző módon súlyozzák a korszak főbb eseményeit. 1948 után például a Rákóczi-szabadságharc és az 1848–1849-es események olyan erősen domináltak a közel másfél évszázad tárgyalásában, hogy III. Károly uralkodása szinte teljes mértékben háttérbe szorult, a Pragmatica Sanctio ismertetése mellett leginkább csak (ellenreformációs jellegét hangsúlyozandó) egyházpolitikai intézkedései kerültek említésre.

Hasonló módon változásokat tapasztalhatunk a reformkor megítélésében. Érdekes megfigyelni, hogy arra az azt megelőző bő évszázaddal szerves egységet alkotó folyamatként tekint-e a tankönyv, vagy önálló, különálló korszakként. A forradalom és a szabadságharc előkészítését hangsúlyozza, vagy önmagában tekinti értékesnek? Az egyes témák tárgyalása kapcsán megjelenő kulcsfontosságú események, személyek vonatkozásában is hangsúlyeltolódásokat tapasztalhatunk. Példánknál maradván, a két világháború közötti időszakban Széchenyi István tevékenységére, valamint az 1830-as évekre fókuszált jobban a tankönyvírás, míg 1948 után sokkal inkább az 1840-es évek (leginkább 1848), Kossuth, valamint Petőfi és Táncsics személye került előtérbe.

Mikroszintű vizsgálat alatt az egyes tankönyvi leckék analízisét értjük, amelynek során szintén vizsgálni kell az adott egység struktúráját (alfejezetek viszonyrendszere, beemelt források, ábrák témája, helye, súlya), valamint a benne szereplő tartalmi elemeket. Egy leckén belül, illetve egy esemény kapcsán is jelentőséget nyerhet az, hogy mely szegmenseket állítja a szerző a középpontba. Takáts György például, az 1921-ben megjelent tankönyvében, az 1848–1849-es szabadságharcnál az eseménytörténet feszes taglalása mellett fontosnak tartotta külön alfejezetben bemutatni a „*Nemzetiségek fellátását*”.³⁴

Az alfejezetek által kijelölt hangsúlyok mellett érdekes megvizsgálni az egyes események tárgyalásának logikáját, illetve az abban bekövetkezett változásokat is. Az előbb említett tankönyv 1848. március 15. tálalása során sajátos hangsúlyokat emelt ki: „*az egész főváros ünnepi díszet öltött. Nemzeti zászlók lengtek a házakról, melyeket fényesen kivilágítottak. A közönség sűrű csoportokban hullámlázott az utcákon, lelkesülten kiáltozva: 'Éljen a király! Éljen az alkotmányos reform!'*”³⁵

34 Takáts György: A magyar nemzet története. Gimnáziumok, reáliskolák és leánygimnáziumok VIII. osztálya számára. Bp., 1921. 178. p.

35 Takáts Gy.: i. m. 177. p.

A tankönyvszerzők érvelésüket gyakran prekoncepcióhoz, a közvetíteni kívánt erkölcsi üzenethez igazítják. Rákóczi Ferenc neveltetésével kapcsolatban 1941-ben a nemzeti szempontot emeli ki a tankönyv: „*A gyermek Rákóczi Bécsbe, majd Csehországba kerül. Idegen szellemben nevelik, német divat szerint öltöztetik, elfelejtetik vele a magyar nyelvet. A magyarelles nevelés, majd bécsi tartózkodása és utazásai elterelték figyelmét magyar mivoltáról.*” A továbbiakban arról olvashatunk, hogy Bercsényi Miklós volt az, aki „felnyitotta a szemét”, tehát Rákóczi ráeszmélt arra, hogy „*nagy birtokai, magyar vére és családi hagyományai súlyos kötelezettséget hárítanak reá.*”³⁶ 1955-ben Spira György már a jezsuita rend, illetve a katolikus egyház negatív szerepét látta: „*Tanárai szerzetest akartak belőle nevelni, hogy a jezsuita rend megkaparinthassa a Rákóczi-birtokokat.*”³⁷ A szabadságharc támogatottsága kapcsán 1941-ben a magára hagyatottságot helyezi a tankönyv a középpontba („*a magyarság teljesen magára hagyatva küzdött függetlenségéért és alkotmányáért*”).³⁸ Ezzel szemben Spira kiemeli I. Pétert, mint az egyetlen európai uralkodót, aki támogatta Rákóczit, ezzel is utalva az orosz-magyar kapcsolatok múltjára.³⁹

Amint azt említettük, a tankönyvek többnyire fontosnak tartják a történetek ok-okozati összefüggésekben való ábrázolását. Hogy egy-egy esemény bekövetkezését milyen előzményekre vezetik vissza, illetve milyen következményeket tulajdonítanak neki, az ugyanazon mozzanat kapcsán merőben eltérő lehet. A két világháború közötti időszak tankönyvei a mohácsi vész okait keresve azt sugallták, hogy a bukáshoz a rendek közötti széthúzás, az egység hiánya és az önzés vezetett („*Tehetlenség, pártviszály és önzés így zúdítták az országra a legnagyobb csapást, a mohácsi síkon elveszítette függetlenségét.*”⁴⁰) Az 1948 után megjelent

36 *Marczinkó Ferenc — Pálfi János — Várady Erzsébet*: Magyarország története a szatmári békéig. A gimnázium és leánygimnázium VII. osztálya számára. Bp. 1941. Egyetemi Nyomda. 141. p.

37 *Spira György*: A magyar nép története II. rész (1526–1849). Bp., 1955. Tankönyvkiadó. 46. p.

38 *Marczinkó–Pálfi–Várady*: i. m. 142. p.

39 A Rákóczi-szabadságharc megítélésében a tankönyvekben bekövetkezett változásokat kiváló tanulmányban ismerteti Katona András. *Katona András*: A Rákóczi-szabadságharc recepciója a magyarországi történelemtankönyvekben — a háromszázadik évforduló alkalmából. Történelemtanítás (XLVI). Új folyam II. (2011) 4. szám. [http://www.folyoirat.tortenelemtanitas.hu/2012/01/katona-andras-a-rakoczi-szabadsagharc-recepcioja-a-magyarorszag-i-tortenelemtankonyvekben-%E2%80%93-a-haromszazadik-evfordulo-alkalmabol-02-04-02/\(2013.majus.6.\)](http://www.folyoirat.tortenelemtanitas.hu/2012/01/katona-andras-a-rakoczi-szabadsagharc-recepcioja-a-magyarorszag-i-tortenelemtankonyvekben-%E2%80%93-a-haromszazadik-evfordulo-alkalmabol-02-04-02/(2013.majus.6.))

40 *Domanovszky Sándor*: Magyarország története a középiskolák III. osztálya számára. Bp. 1926. Királyi Magyar Egyetemi Nyomda. 92. p. Az önzés és a széthúzás, mint a humanizmus, a reneszánsz kor jellemzőjének bemutatása negatív, elrettentő példaként jelent meg a két világháború

tankönyvekben már egészen más magyarázatot találunk: a mohácsi katasztrófa végső okaként a Dózsa-féle parasztfelkelés leverése jelenik meg. („*A feudális elnyomás ellen, a kormányzási válsággal küzdő földbirtokososztály ellen, az ország függetlenségét fenyegető török hódítás ellen fegyvert fogott a dolgozó magyar nép. De a paraszttal szemben — érdekeiket félretéve — összefogtak az összes feudális erők; az 1514. évi parasztháborút vérengző bosszúállás követte. Ezzel az uralkodó osztály kikapcsolta az egyetlen erőt, amely megvédhette volna az ország függetlenségét. ...A központosított monarchia bukásának, a magyar parasztháború leverésének egyenes következménye a mohácsi katasztrófa lett.*”⁴¹)

A tankönyvek terjedelmi korlátai okozzák azt is, hogy az egyes ténymegállapítások, kijelentések, értékelések, illetve konklúziók igen gyakran önmagukban állnak, nincsenek mögöttük feltüntetve, felsorakoztatva a premisszák. Éppen emiatt lehet szembetűnő, hogy egyes történelmi eseményről igen fajsúlyos megállapításokat, ráadásul a különböző korszakokban egészen eltérő kijelentéseket olvashatunk, amelyeket azonban nem támasztottak alá érvekkel.⁴² Például Závodszy Levente és Kerékgyártó Ilona 1928-ban megjelent tankönyvében az alábbi kijelentést olvashatjuk II. Józsefről (indoklás vagy érvek nélkül): „*A magyarokat általában nem szerette, s elhatározta, hogy országukat egy német őrbirodalomba olvasztja. Alkotmányukat felfüggeszti, nyelvüket németté teszi.*”⁴³

A tankönyv szerzője már a megfogalmazás módjával, a fogalomválasztással is alakítja, befolyásolja a recepció lehetőségeit és minőségét. A megfogalmazott kijelentések, téziszmondatok modalitása, hangulata alkalmas az érzelmek szándékos stimulálására. Az erős érzelmi töltettel bíró szövegek mindig valamilyen fontos, szándékolt üzenetet hordoznak, kiemelik a téma jelentőségét. Ember István 1926-ban megjelent tankönyvének Trianonnal foglalkozó része erős érzelmi töltettel

közötti tankönyvekben, melyek ezt az időszakot „individuális” kornak tekintik, mellyel szemben az „univerzális” (a közösségi érdekeket — egyház, nemzet — előtérbe helyező) eszméket hordozó korok jelennek meg pozitív, követendő példaként.

41 *Heckenast Gusztáv — Spira György: A magyar nép története. II. rész (1526–1849). Bp. 1955.* Tankönyvkiadó. 3. p. A parasztfelkelés és Mohács összekapcsolása nem a marxista történetírás találmánya, már a XVI. századi historiográfiában megjelent ez a gondolatmenet (Ludovicus Tuberon leírása), de nem maradt meg a későbbi történetírói hagyományban, a kommunista történetírás viszont újraélesztette azt. Ld. erről: *Varga Szabolcs: Árnyak és fények a Jagelló-korban. Árkádia történelem szakmódszertani portál 1. (2011.) 2. sz. http://www.arkadia.pte.hu/tortenelem/cikkek/jagello_kor (2013. május 10.)* A parasztháborút egyébként a két világháború közötti korszak tankönyvei is tárgyalták, de nem hozták összefüggésbe Moháccsal.

42 Vö. *Gyarmati*, 2009. i. m. 40–42. p.

43 *Závodszy L.–Kerékgyártó I.:* i. m. 90. p.

bír: „Ellenségeink kezébe jutottak aranybányáink és gyönyörű erdősegeink. Régi városainkban ma idegen kézben van a hatalom. Pozsony, az ősi koronázóváros; Kassa, ahol Rákóczi hamvai nyugosznak; [...] ősi városai a magyarságnak ma idegen uralom alatt szenvednek. Ezeréves ősi hazánk megcsonkításába soha bele-nyugodni nem fogunk. Bizzunk az igazság diadalában. Nemzetünk története szenvedéssel van telve, de ez mindig új élet forrásává vált. Merítsünk erőt a multból, higgyünk a jövőben!”⁴⁴ Hasonlóan szenvedélyesen ír Újházy László az 1848–49-es szabadságharcot követő megtorlásokról: „A magyar nemzet némán, elfojtott zokogással, vérző szívvel tűrte e rémuralmat, melynél kegyetlenebbül önkény és erőszak hazánk vértől ázott földjén még nem garázdálkodott. Haynau csúffá tette Carafát!”⁴⁵

A tankönyvekben szereplő megállapítások különböző helyekről származnak (a forrás jellegéből adódóan hivatkozások nélkül). Ráadásul a tankönyvszerzők egyfajta kompilációként illesztenek össze gondolati egységeket, emiatt azok dekódolását, áthagyományozódásának vizsgálatát mindenképpen meg kell kísérelni, fel kell göngyölni azt az utat, ahonnan, ahogyan azok a tankönyvbe bekerültek.⁴⁶ Ennek folyamányaként egyrészt megismerhetjük az ott szereplő megállapítások és nézőpontok eredetét, másrészt beleláthatunk a diskurzus folyamatába. A Jagelló-kor tárgyalása kapcsán például a két világháború közötti korszakban a legtöbb tankönyv⁴⁷ kiemeli Brandenburgi György, II. Lajos nevelőjének szerepét, rendkívül negatív képet festve róla. Fő bűne, hogy az ifjú királyt léhaságra és fényűzésre nevelte: II. Lajos „gondolkozására legnagyobb befolyást Brandenburgi György őrgrof gyakorolt. A kis király eszes ifjú volt, és apja életében gondos nevelésben részesült, a könnyelmű, léha őrgrof azonban csakhamar rákapatta Lajost is a szórakozások hajszolására. (...) Vadászat, tánc, lovagi torna, játék kötötték le

44 *Ember I.*: i. m. 142. p.

45 *Újházy László: A magyar nemzet történelme. II. rész. A középiskolák VI. osztálya számára.* Bp. 1900. Szent István Társulat. 177. p.

46 Vö. *Gözszy Zoltán: Magyarságkép a közép-európai tankönyvekben a 20. században.* In: *Eruditio — Educatio. A Selye János Egyetem Tanárképző Kara tudományos folyóirata.* 6. (2011) 2. 113–123. p.

47 Pl. *Újházy László: A magyar nemzet oknyomozó történelme a középiskolák VIII. osztálya számára.* Bp. 1927. Szent István Társulat. 140. p.; *Szegedi Tasziló: Magyarország története a szatmári békéig. A gimnázium és leánygimnázium VII. osztálya számára.* Bp. 1941. Szent István Társulat. 92. p.; *Domanovszky S.*: i. m. 89. p.; *Varga Zoltán: Magyarország története a szatmári békéig. A gimnázium és leánygimnázium VII. osztálya számára.* Debrecen, 1941. Országos Református Tanáregyesület és Országos Evangélikus Tanáregyesület. 85. p.

az idejét.⁴⁸ A Brandenburi személyével kapcsolatos — egyébként alaptalan — ítélet korabeli forrásokra épülő toposz: német származása miatt, valamint mert ő örökölte a hatalmas Corvin-vagyont (mivel elvette Corvin János özvegyét) nem örvendett nagy népszerűségnek. Ehhez hozzájárult, hogy a magyar udvari klerikusok által gyűlölt Mária közeli hívének számított, és a pápai valamint a velencei diplomácia is ellenségnek tartotta. A korszakról használt források jelentős része éppen Antonio Giovanni de Burgio pápai követtől, illetve velencei jelentéseiből származik, és ezekben Brandenburi csak negatívan szerepelt.⁴⁹ Róma a Lutherrel és Mária királynéval ápolt kapcsolatai, Velence pedig a Brandenburi rokonság miatt volt róla eleve rossz véleménnyel. Ha ez nem lett volna elég, Brandenburi a korszakban egyébként általános humanista főúri életmódja miatt a korai protestáns történetírás is megbélyegezte, s ez így együtt már bőven elegendő volt ahhoz, hogy ez a jellemzés terjedjen el szívósan az újabb történetírói munkákban is.⁵⁰ (Az idézett mű szintén protestáns szerzőtől, illetve kiadótól származik). Ez azért is izgalmas, mert Brandenburi mindeközben a hazai protestantizmus legkorábbi támogatói közé tartozott.⁵¹

Brandenburi elítélésének ugyan mélyre nyúló történelmi gyökerei vannak, de az hogy ennyire hangsúlyosan jelenik meg a két világháború közötti időszak

48 Varga Z.: i. m. 85. p.

49 A velencei követelek szerint: „...a brandenburi herceg, aki a porosz nagymesterrel, bátyjával együtt, ellensége államunknak, s ezzel szemben a lehető legrosszabb viselkedést tanúsította. ... Mégis nagyesszű, alakjának megfelelően, mert nagy a teste és jól megtermett. Ez a nagymester igen ravasz, rossz, becsstelen és derekas fegyverforgató.” Balogh István: Velencei diplomaták Magyarországról (1500–1526) Szeged, 1926. LVIII.

50 Brandenburi az alattvalói jobbra szerettk, legalábbis elszórt forrásokból ez deríthető ki. Varasdon bizonyosan jó emlékekkel voltak iránta, mert sokat tett a városért. Varga Szabolcs: A Bátoriak Szlavóniában. In: Az ecsedi Báthoriak a XV–XVII. században. Szerk: Szabó Sarolta – C. Tóth Norbert. Nyírbátor, 2012. 151–152. p. Hasonló jelenségre figyelhetünk fel Jagelló II. Ulászló és Szapolyai János megítélésének a kialakulásánál is. Oborni Teréz – Varga Szabolcs: A béke mint a hatalmi propaganda eszköze Jagelló (II.) Ulászló és Szapolyai (I.) János uralkodása idején. In: A történettudomány szolgálatában. Tanulmányok a 70 éves Geccsényi Lajos tiszteletére. Szerk.: Baráth Magdolna – Molnár Antal. Bp., 2012. 251–283. p.

51 Csepregi Zoltán: A reformáció kezdetei Brandenburi György gyulai és vajdahunyadi uradalmaiban, 1520–1530. In: Egyháztörténeti Szemle 2. (2001) 2. 35–45. p.; Csepregi Zoltán: „Es laufft auch der Lutter in alle sachen uberall mitt...”: Brandenburi György örgróf (1484–1543) szerepe Boroszló város reformációjában. In: Ünnepi tanulmányok Szigeti Jenő 70. születésnapjára. Miskolc, 2006. 54–62. p. Ezúton szeretnénk megköszönni Varga Szabolcs segítségét.

történelemtankönyveiben, mutatja azt is, hogy az erkölcsi nevelés kiemelt jelentőségű kérdésnek számított a korban.⁵²

A tankönyvekre általában jellemző, hogy a különböző rétegek, történeti toposzok, illetve ábrázolási hagyományok egymásra rakódása helyenként belső ellentmondásokat eredményez.⁵³ A jelentősebb történeti és művelődéspolitikai váltások is generálhatnak újabb töréseket, illetve megerősíthetik a korábbiakat, de leggyakrabban egyszerűen szerkesztési figyelmetlenségről van szó.⁵⁴ Ezek mögött állhat tudatos stratégia, de állhat egyszerűen kevésé körültekintő, kevésé kritikus, nem tudatos tankönyvszerzői eljárás, melynek során eltérő szemléletű (forrásként felhasznált) történeti munkák megállapításai kerülnek egymás mellé. Takáts Györgynek például az 1921-ben megjelent tankönyvében III. Károly tevékenységének bemutatása kapcsán láthatóan nem sikerült különválasztania a Habsburg uralkodó intézkedéseinek pozitív és negatív megítélését: „*III. Károly és kormánya egyébként is nagy gondot fordítottak országaik felvirágoztatására. Hazánk többi részeiben is mindjárt a szatmári békekötés után nagyarányú gyarmatosítást kezdettek, amelynél a magyarság gyengítésének politikai célzata mellett már közgazdasági szempontok is irányadók voltak.*”⁵⁵

A dualizmus kori történetírás ambivalens hagyományai tükröződnek vissza az 1939. évi Marczinkó tankönyvben is a XVIII. század második felének tárgyalásakor. Bizonyos korok, történeti szereplők ellentmondásos (vagy csak annak tűnő) megjelenítése nem csupán különböző szerzőknél, de akár egy szerző tudományos korpuszán belül is megtalálhatóak. Ezek — főként, ha elismert, a tankönyvek

- 52 „*I. §. A középiskolának az a feladata, hogy a tanulót vallásos alapon erkölcsös polgárrá nevelje, hazafias szellemben magasabb általános műveltséghez juttassa és a felsőbb tanulmányokhoz szükséges szellemi munkára képessé tegye.*” 1924. évi XI. tc. A középiskoláról; „*I. §. A magyar középiskola feladata, hogy a tanulót vallásos alapon erkölcsös polgárrá nevelje, a magyar nemzeti művelődés szellemének megfelelő általános műveltséghez juttassa s az egyetemi és más főiskolai tanulmányokra képessé tegye.*” 1934. évi XI. tc. A középiskoláról.
- 53 Ezek kifejezetten szembetűnők a vitatott, többszörösen át- és újraértékelt témáknál, mint pl. a magyar őstörténet, a honfoglalás. Jó példa erre Mangold Lajos történelemtankönyve, amelyről Márki Sándor jegyzi meg recenziójában, hogy az akkor újnak számító Pauler-féle kutatások mellett igen gyakran használja a korábbi, már tudományosan meghaladott hagyományokat (részletesebben lásd *A történetírás és a tankönyvek kapcsolata* című fejezetet). Márki Sándor: A magyarok oknyomozó történelme. Írta: Mangold Lajos. In: Századok 17. (1883) 387.
- 54 Vö. *Jakab György*: Lehet-e közös magyar-szlovák történelemtankönyvet írni? In: A magyarságkép a közép-európai tankönyvekben a 20. században. Kutatási Füzetek 14. Szerkesztette: *Hornyak Árpád – Vitári Zsolt*. Pécs, 2009. Pécsi Tudományegyetem. 331–335. p.
- 55 *Takáts Gy.*: i. m. 143. p.

szempontjából meghatározó forrásnak számító történeusról van szó — óhatatlanul átemelődnek a tankönyvekbe, ahol a szerkezetből adódóan sokkal inkább szembevetődnek az olvasónak.

Ambivalensnek kell tartanunk például Mária Terézia gazdaságpolitikájának megítélését a XIX. századi történeti munkákban. Horváth Mihály Magyarország történetét tárgyaló nagy összefoglalásában ezzel kapcsolatban kifejti, hogy az uralkodó gazdasági rendeletei (mind elvi, mind gyakorlati értelemben) egyrészt Magyarország teljes integrációjának egyik eszközét jelentették,⁵⁶ másrészt, hogy a királynő több intézkedése pozitív hatással bírt mezőgazdaságunk fejlődésében, majd arra is rámutat, hogy részben a magyar lakosság is felelős a mindezek ellenére meglévő problémákért. Ugyanebben az érvrendszerben Horváth Mihály igen részletesen tárgyalja Mária Terézia vámrendeletének káros hatásait (az 1740–1780 közötti gazdasági állapotoknak három, a vámrendeletnek és hatásainak viszont tizenhárom oldalt szentelt a szerző), azzal együtt, hogy a királynő szerepét ebben Horváth Mihály igyekszik csökkenteni.⁵⁷ A vámrendszer ilyen hangsúlyos kritikája, illetve az ott megjelent erős, fajsúlyos állítások („Magyarország ... a többi örökös tartományok irányában merő gyarmati viszonyba süllyesztett”; az egész ország „... gyarmati viszonyba jutott”)⁵⁸ a gazdaságpolitika tárgyalása „felett”, illetve ahelyett kiemelt helyet kaptak a tankönyvekben. Marczinkó Ferencék tankönyvében is ez a szempont dominál. „Külföldön a magas osztrák védvámok miatt nem is tudtuk termékeinket értékesíteni. Minthogy az osztrák piac nyereségtermékeinket nem tudta mind felvenni, sokszor óriási, nem értékesíthető feleslegek maradtak vissza, az ország zsirjában fúlt, pénzkészletünk pedig állandóan Ausztriába vándorolt. Általános elszegényedés lett az új vámpolitika következménye. Hazánk valóságos gyarmata lett Ausztriának és mivel Mária Terézia politikáját

-
- 56 A gazdaságban bevezetett rendelkezésekkel, reformokkal „... oly irányt törekedett adni a kormány, hogy a középponti statushatalom az alkotmányosság rovására szilárduljon s oly fokig emelkedjék, hogy ez végre mindent magába olvasztván, uralmát az összes nemzeti életre kiterjesztesse: úgy az ország anyagi érdekei körül tett intézkedéseiben is oly vezéreszmék, oly irányok tűnnek elő, melyek a szabad kifejlődésnek útját állván, iparunk, s kereskedelmünk gyarapodását nemcsak e korszak alatt, hanem egy egész századon keresztül meggátolták.” Horváth Mihály: Magyarország történelme. 7. kötet. Bp., 1873. Franklin Társulat. 424. p.
- 57 Uo. 424. p. aki a felelőst: „birodalmának német kormányában” látja, a „jó szándékú” királynőt pedig igyekszik mentesíteni a felelősség alól. Uo. 435. p.
- 58 Uo. 421–424. p.; 424–436. p. A gyarmatosítás mellett megjelenik az „életmi tár” fogalma.

utóda is folytatták, gazdasági tekintetben elmaradtunk az örökös tartományok mögött.”⁵⁹

A tankönyv következő bekezdésében II. József „kormányrendszere” kapcsán viszont már a következő mondatot olvashatjuk: „Kiválóan képzett, eszes és jóakarátú fejedelem volt. Uralkodásának főcéljául alattvalói boldogítását tűzte ki. Különböző országokból és népekből álló birtokait önállóságuk megszüntetésével egy egységes központosított birodalomba akarta beolvasztani olyformán, hogy ebben az új államban születésre, nemzetiségre, és vallásra való tekintet nélkül minden alattvalója ugyanazon jogok és kötelességek mellett, a német elem uralma alatt, boldogan éljen.”⁶⁰ Ez a szemléletbeli váltás — joggal — törésnek tűnhet, ha csak magában vizsgáljuk a tankönyvet. A forrásának számító főbb történeti szakmunkák ugyanakkor hasonlóan kezelik ezt a témát. Horváth Mihály II. József kapcsán a *Magyarok története* című munkájában⁶¹ II. Józsefet igen pozitívan értékeli, nem kevesebbet állít róla, minthogy Mátyás király óta nem volt ilyen találat a magyar politikátörténetben.⁶² Uralkodása kapcsán kifejti, hogy tisztában volt vállalásának nagyságával, illetve azzal, hogy egyedül kell keresztülvinnie reformjait. Célja — Horváth értelmezése kapcsán — egy egységes, azonos elvek, szabályok alapján működő birodalom volt, és ennek véghezvitelét az uralkodó eltökéltsége és „tisztá lelkülete” biztosította.

A tankönyvelemzések kapcsán nemcsak a megjelent szöveg elemzését kell elvégezni, hanem figyelembe kell venni az ún. „elhallgatásokat” is. Sokat elárul egy tankönyv, egy lecke szándékairól, belső konstrukciójáról, mit hagy ki, mit ignorál.⁶³ Az 1950-es évek tankönyveiben például nem eshetett szó az akkoriban barátinak nevezett szomszédos államok területén élő magyar kisebbségek hely-

59 *Marczinkó Ferenc — Pálfi János — Várady Erzsébet: A középkor és újkor története 896-tól 1789-ig. A gimnázium és leánygimnázium V. osztálya számára. Bp. 1939. Királyi Magyar Egyetemi Nyomda. 155. p.*

60 Uo.

61 *Horváth Mihály: Magyarok története. 4. szakasz. Pápa, 1846. (A továbbiakban: Horváth M., 1846.)*

62 1765. évi állapotok kapcsán jegyzi ezt le Horváth. *Horváth M., 1846.: i. m. 4. p.*

63 E problémával kapcsolatban Vö. *Vajda Barnabás: A magyarsággép a csehszlovák történelemtankönyvekben. 1950–1993. In: A magyarsággép a közép-európai tankönyvekben a 20. században. Kutatási Füzetek 14. Szerkesztette: Hornyák Árpád — Vitéri Zsolt. Pécs, 2009. Pécsi Tudományegyetem. 264. p.*

zetéről, sem a Trianoni béke kapcsán, sem később.⁶⁴ Hasonló jelenséggént kell értékelnünk azt is, hogy bár írnak Mária Terézia uralkodásáról, a fejezet- és alfejezetcímekben nem jelenik meg a királynő neve.⁶⁵

A tankönyvek létrejöttének körülményei, a forrás keletkezéstörténete

Ahogy már az előző fejezetben is jeleztük, a tankönyvek helyes értelmezéséhez elengedhetetlen azok keletkezési körülményeinek alaposabb ismerete. Az általános, köztörténeti információk mellett mélyebben is érdemes foglalkozni az oktatáspolitikai helyzetével, szándékaival, célkitűzéseivel. Szükséges az is, hogy megfelelő tudásunk legyen a tankönyvek által bemutatott korokról, tárgyalt témákról is, elsősorban a mikro- és mezoszintű elemzéseknél hasznos a vizsgált tankönyvi témák szakirodalmi megjelenésének, megítéléseinek, historiográfiájának tanulmányozása.

A tankönyvkiadás a két világháború között

A tankönyvi szövegek helyes értelmezéséhez sok esetben elengedhetetlen a szerző személyének, világnézetének, kutatási területének stb. bizonyos szintű ismerete is. Ugyancsak fontos információt jelent a kiadó. Korszakunkban ez elsősorban a felekezeti kötődést mutatja meg, ami a történelemtankönyvek analízise során igen fontos szempont az egymástól különböző protestáns és katolikus történetírói hagyományok miatt.

Jellemzően minden nagyobb iskolafenntartónak volt saját történelemtankönyv sorozata, vagyis más-más könyvet használtak az állam, a katolikus és a protestáns egyházak által fenntartott iskolák. Az „állami” tankönyvek az Egyetemi Nyomda, esetleg a Lampel vagy az Athenaeum, a protestánsok az Országos Református Tanár Egyesület és az Országos Evangélikus Tanár Egyesület (a két protestáns fe-

64 *Lukács Lajos*: A magyar nép története. III. rész (1849-től napjainkig). Bp. 1952. Tankönyvkiadó.

65 A vonatkozó fejezetcímek a következők: Antifeudális és osztrákelles parasztfelkelések; A magyar ipar és kereskedelem elsorvasztása; A majorsági gazdálkodás uralkodóvá válása, a parasztság elnyomrodása; Kulturális hanyatlás. *Heckenast G.–Spira Gy.*: i. m. 77–89. p.

lekezet közösen adott ki tankönyveket), esetleg a Franklin, a katolikusok a Szent István Társulat gondozásában jelentek meg.⁶⁶

A dualizmus lényegében teljesen szabad tankönyvpiaca után a klebelsbergi kurzus enyhe szigorítást vezetett be 1925-ben, amikor a tankönyvkiadást engedélyhez kötötte.⁶⁷ A Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium keretében létrehozta a Tankönyvügyi Bizottságot, ennek feladata volt a tankönyvbírálat. Megfogalmazott célja a tankönyv-túltermelés korlátozása, jobb, de kevesebb könyv kiválasztása volt.⁶⁸ Lényegi korlátozást ez azonban nem jelentett, továbbra is nagy számban láttak napvilágot a tankönyvek, köztük a történelemtankönyvek. Az állami irányítás másik, meglehetősen hatásos módja a Királyi Magyar Egyetemi Nyomdának, illetve tankönyvkiadói tevékenységének jelentős állami támogatása volt. Így olcsó és szakmailag többnyire nívós tankönyvek jelenhettek meg nagy számban, a tankönyvpiaci versenyt viszont ez erősen korlátozta.⁶⁹ Az Egyetemi Nyomda tankönyveit áruk mellett a tanfelügyelők, illetve a Minisztérium ajánlásai is vonzóvá tették, így az állami iskolákban használatuk elterjedt.

Hóman Bálint további szigorítást tartott szükségesnek a tankönyv-engedélyeztetésben, szívesen vette volna az egységes tankönyv bevezetését.⁷⁰ Beszédesebb adat, hogy míg 1928 és 1932 között 138 új gimnáziumi tankönyv jelent meg, addig 1933–37 között mindössze 32. Ebben (a gazdasági válság mellett) nyilván nagy szerepe volt annak is, hogy 1932-ben a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium 5 évre megtiltotta a használatban lévő tankönyvek cseréjét, illetve új tankönyvek

66 *Katona András*: Képek és arcképek a magyarországi történelemtanítás múltjából V. A Horthy-korszak történelemtanítása (1920–1944). In: Tanári Kincsestár. Történelem. Bp. 2007. Raabe Kiadó Kft. http://tortenelemtanitas.hu/wp-content/uploads/2010/02/Kepek_es_arckepekIV.1.pdf. (2013. május 8.) 16. p.; *Albert B.*: i. m. 27–34. p.

67 1925. évi 24088/III. sz. tankönyv-engedélyezési szabályzat

68 *Unger M.* 1976: i. m. 133. p., valamint *Albert B.*: i. m. 22–23. p. Az intézkedés fogadtatását Török Pál 1927-ben van Loon népszerűsítő munkájáról írt recenziójával érzékeltetnénk: „Egy könyv, amelyre égető szükségünk van régóta: világtörténelem a gyermekek és a nagyközönség számára. Tankönyv ennek a célnak meg nem felelhet: bizottság állapítja meg ott a könyv tervét, a bizottság gondolataiba nehezen éli bele magát a tankönyvíró, akinek vigyáznia kell, hogy ki ne hagyjon olyasmit, ami mások előtt fontosnak tűnhetik.” *Török Pál*: H. W. van Loon: Az emberiség története az ösembertől napjainkig. Ford. dr. Fülöp Zsigmond. In: Századok 62. (1927–1928.) 82. p.

69 *Albert B.*: i. m. 23. p.

70 *Unger M.*, 1976.: i. m. 242. p. A tankönyvkiadásról lásd bővebben: *Mészáros István*: A tankönyvkiadás története Magyarországon. Bp.-Dabas, 1989. Tankönyvkiadó. és *Szebenyi Péter*: Fejezetek a tankönyvjóváhagyás történetéből. In: *Educatio* 3. (1994) 4. 599–644. p.

kiadását. (A felekezeti iskolákban ez csak korlátozottan érvényesült.)⁷¹ 1935-től a katolikus iskolákban is a fenntartó egyház kapta meg a tankönyvek engedélyeztetésének jogát (a protestáns iskolákban ez eddig is így történt).⁷²

A két világháború közötti korszakban a tankönyvek (ahogy a tantervek) és a tankönyvszerzők is nagy változatosságot mutattak. A tankönyvek többnyire nem értek meg túl sok kiadást, nem használták őket hosszú ideig. Az 1924-ben kiadott tanterv alapján készült új tankönyvsorozatok (ezek 1926–1931 között jelentek meg) szerzői között nem találjuk meg a dualizmus tankönyvíróit és az 1934. évi újabb tantervek nyomán megjelenő sorozatok (1938–42 közötti megjelenés) megint szinte teljesen új szerzői gárdát vonultattak fel. Az 1920-as évek tankönyvszerzői között olyan történelemtudósokat találunk, mint Domanovszky Sándor (aki a tanterv kidolgozásában is szerepet játszott), Szabó Dezső és Maday Pál, valamint kiváló szakdidaktikusokat, mint Ember István, Dékány István, Marczell Ágoston, Balanyi György.⁷³ Az 1930-as években közülük Marczell Ágoston és Szolomájer (később Szegedi) Tasziló, a Szent István Társulat szerzői nem változtak. A protestáns iskolák új tankönyveit a református Varga Zoltán jegyezte. Hóman Bálint a szakdidaktikusokból álló szerzőgárda megbízását preferálta, így az 1930-as évek „állami” tankönyveit négyen jegyezték: Marczinkó Ferenc (tanügyi főtanácsos, gimnáziumigazgató), vitéz Pálfi János (egyetemi magántanár, gimnáziumi igazgató, fővárosi szakfelügyelő), Várady Erzsébet (leánygimnáziumi igazgató) és Dékány István (szakmetodikus, gyakorlógimnáziumi majd egyetemi tanár).⁷⁴ A történelemtankönyvek szerzői között egyre kevesebb tudóst találunk, ezzel párhuzamosan a középiskolai tanárok körében is mind kevesebben engedhették meg maguknak (főként a tanárok anyagi megbecsülésének csökkenése miatt), hogy tudományos munkát is végezzenek — a történelemtanítás és a kutatás kezdett eltávolodni egymástól a korszak végére.

71 *Szebenyi P.*: i. m. 618–619. p.

72 *Szebenyi P.*: i. m. 619. p.

73 *Szebenyi P.*: i. m. 619. p.

74 *Unger M.*, 1976.: i. m. 242. p.

*A két világháború közötti korszak középiskolai tankönyveinek elemzéséhez
felhasználható oktatáspolitikai források*

A tankönyvek keletkezési idejében ható oktatás- és művelődéspolitikai szándékok megismeréséhez számos forrástípus áll rendelkezésünkre: jogszabályok és ezek előkészítését dokumentáló (országgyűlési, bizottsági, szakminisztériumi stb.) jegyzőkönyvek, naplók, tervezetek; sajtóban közölt vélemények, hozzászólások; tudományos igényű értekezések (szakpolitikusok, pedagógia- vagy történettudományi szakemberek tollából).

Speciálisan a két világháború közötti korszak középiskolai történelemtankönyveinek elemzésére fókuszálva, a jogszabályok között három fontosabb törvényt kell megemlítenünk: az 1924. évi XI. és az 1934. évi XI. törvényt a középiskoláról, továbbá az 1935. évi VI. törvényt a tanügyigazgatás reformjáról. A középiskolai törvények, valamint azok miniszteri indoklásai az iskolarendszer szerkezetét és a középiskolai oktatás céljait is kijelölték, de tanulságos adalékokkal szolgálhatnak e jogszabályok képviselőházi vitáinak jegyzőkönyvei is (Képviselőházi naplók).

A történelem tantárgy tanításának, az oktatáspolitikai által megfogalmazott céljairól és tartalmáról a középiskolai törvényekhez kapcsolódó, miniszteri rendeletek formájában megjelenő tantervek adnak információt. Korszakunkban 1924-ben és 1927-ben⁷⁵ valamint 1938-ban⁷⁶ adtak ki ilyeneket. Még részletesebb, árnyaltabb képet kapunk a tantervek mellett kiadott általános és részletes tantervi utasításokból. Ezek már az oktatás elvárt szemléletét is közvetítik, általánosságban és tantárgyakra lebontva is közölnek útmutatásokat a hangsúlyos tartalmi és nevelési, fejlesztési területek kijelölésével, bemutatják ezek megvalósításának lehetséges módjait, eszközeit és módszereit is.⁷⁷

75 Tanterv a középiskolák (gimnáziumok, reálgimnáziumok, reáliskolák) számára. Kiadta a m. kir. vallás- és közoktatásügyi miniszter 1924. évi július hó 24-én kelt 80.000 sz. rendeletével. Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, Bp., 1924. és Tanterv leánygimnáziumok, leányliceumok, leánykollégiumok számára. Kiadta a m. kir. vallás- és közoktatásügyi miniszter 1927. évi 1889. eln. sz. rendeletével. Bp., 1927. Királyi Magyar Egyetemi Nyomda.

76 Tanterv a gimnázium és leánygimnázium számára. Kiadta a m. kir. vallás- és közoktatásügyi miniszter 1938. évi május hó 25-én kelt 109.646/1928. IX. sz. rendeletével. Bp., 1938. Királyi Magyar Egyetemi Nyomda.

77 Utasítások a középiskolák (gimnáziumok, reálgimnáziumok, reáliskolák) tantervéhez. Kiadta a m. kir. vallás- és közoktatásügyi miniszter 1927. évi november hó 11-én kelt 70640. sz. rendeletével. Bp., 1927. Királyi Magyar Egyetemi Nyomda.; Általános utasítások a gimnázium és leánygimnázium tantervéhez. Kiadta a m. kir. vallás- és közoktatásügyi miniszter 1939. évi

Hozzájárulhat a középiskolák nevelési elveinek megismeréséhez az iskolai rendtartások tanulmányozása is. Ezek az iskolai élet praktikus szabályai mellett (pl. tanárok óraterhelése, órabeosztása, az igazgató jogköre, a felvétel, az átjelentkezés és átvétel feltételei stb.) a középiskolák szellemiségéről is árulkodnak. Bemutatják pl. a tanulók értékelésének (szaktárgyak, szorgalom és magaviselet) szempontjait; az értékelés funkcióival kapcsolatos pedagógiai nézeteket, elvárásokat; a továbbhaladás feltételeit; a tanórán kívüli tanulói tevékenységek elvárt, megengedett vagy éppen tiltott körét; iskolai és iskolán kívüli viselkedési normákat szabnak a tanulóknak és a tanároknak egyaránt; rögzítik az iskolai ünnepek, megemlékezések és tanulmányutak lehetséges tartalmait és céljait, és így tovább.⁷⁸

Hasznos adalék lehet továbbá — a történelem tantárgy követelményei és az oktatáspolitikai irányvonalak szempontjából egyaránt — az érettségi követelmények, értékelési szempontrendszerek tanulmányozása. Mivel a korszakban az érettségi vizsga automatikus belépőt jelentett a felsőoktatásba, ezáltal a felnövekvő új generáció potenciális szakmai és politikai elitjébe, különösen fontos volt az oktatáspolitikai számára.

Ezen jogszabályok megjelenéséről a Hivatalos Közlöny, a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium hivatalos lapja tudósít ugyan, de a terjedelmes rendeletek teljes szövege többnyire külön kötetekben látott napvilágot. Az oktatáspolitikai jogszabályok előkészítési munkálataiba engednek betekintést a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium oktatási ügyekkel kapcsolatos tanácsadó szervének, az Országos Közoktatási Tanácsnak az iratai, tanácsülési jegyzőkönyvei, benyújtott javaslatok és jogszabálytervezetei, melyek az Országos Pedagógiai Könyvtár és Múzeum tankönyv-gyűjteményében, a Nemzeti Tankönyvtárban érhetők el.

május hó 2-án kelt 133.848/1939 IX. ü.o. sz. rendeletével. Bp., 1939. Királyi Magyar Egyetemi Nyomda.; Részletes utasítások a gimnázium és leánygimnázium tantervéhez. Kiadta a m. kir. vallás- és közoktatásügyi miniszter 1938. évi május hó 25-én kelt 109.646/1938 IX. sz. rendeletével. Bp. 1938. Királyi Magyar Egyetemi Nyomda.

- 78 A magyarországi középiskolák rendtartása. A magyar kir. vallás- és közoktatási miniszter 1920. évi 113.240 V. számú rendelete. Bp. 1920. Királyi Magyar Egyetemi Nyomda.; A magyarországi középiskolák rendtartása. A magyar kir. vallás- és közoktatási miniszter 1926. évi 400. eln. sz. rendelete. Bp., 1926. Királyi Magyar Egyetemi Nyomda.; Rendtartás a gimnázium és leánygimnázium számára. Kiadta a magyar kir. vallás és közoktatási miniszter 1938. évi május hó 22-én kelt 109.670/1938. IX. Ü.o. rendeletével. Bp., 1938. Királyi Magyar Egyetemi Nyomda.

(Ahogy az eddigiekben említett tantervek, utasítások, rendtartások, érettségi vizsgálati szabályzatok is.)⁷⁹

A tankönyvekkel kapcsolatos kutatás tovább is árnyalható. A korszak oktatáspolitikai törekvéseiről, illetve annak fogadtatásáról, a szakmai közvéleményről információt kaphatunk a jelentősebb pedagógiai folyóiratokból.⁸⁰ A két világháború közötti időszakban megjelenő, a közoktatással, a nevelésüggyel foglalkozó kisebb-nagyobb lapok száma száz fölé tehető. Itt csak néhány jelentősebb országos lapot említünk meg: *Magyar Paedagógia* (a Magyar Paedagógiai Társaság havilapja, szerkesztői között találjuk Fináczy Ernőt, Imre Sándort és Kornis Gyulát is), *Országos Középiszkolai Tanáregyesületi Közlöny*, *Magyar Középiszkola* (a Katolikus Középiszkolai Tanáregyesület folyóirata), *Protestáns Tanügyi Szemle* (az Országos Református Tanáregyesület és az Országos Evangélikus Tanáregyesület hivatalos közlönye). A nagyszámú kiadvány közötti eligazodásban segít az Országos Pedagógiai Könyvtár és Múzeum által 1987-ben kiadott, *A magyar nevelésügyi folyóiratok bibliográfiája 1841–1958* című kötet, amely Baranyai Mária és Keleti Adolf (1841–1936 közötti időszakra vonatkozó), valamint Jáki László (1936–1958 közötti időszakra vonatkozó) bibliográfiáit tartalmazza.⁸¹ Különösen hasznos, hogy az ismertetett folyóiratok megjelent repertóriumait is számba veszik.

A két világháború közötti magyar oktatáspolitikai jelentős képviselőitől, művelőitől származó elméleti összefoglalók, programok is sokat segítenek a szándékok és célkitűzések megértésében. Jócskán találunk ilyen témájú írásokat Klebelsberg Kuno megjelent beszédei és cikkei, valamint Hóman Bálint írásai között, de fontos megemlítenünk Kornis Gyula, közoktatásért felelős államtitkár (1927–1931 között) nevét, illetve munkáit is.⁸² Érdemes kézbe venni a történelem tankönyvszerző, Dékány István vonatkozó publikációit is. A történelem tantárgy szakmódszertani, tantárgy-pedagógiai kérdéseivel gyakorlatban és elméletben is

79 A szerzők ezúton mondanak köszönetet Szabó Károlynak, az Országos Pedagógiai Könyvtár és Múzeum Nemzeti Tankönyvtára kezelőjének a segítségért.

80 Ezek jelentős része szintén kutatható az Országos Pedagógiai Könyvtár és Múzeumban.

81 A magyar nevelésügyi folyóiratok bibliográfiája 1841–1958., Bp., 1987. Országos Pedagógiai Könyvtár és Múzeum.

82 Pl. *Hóman Bálint*: Művelődéspolitikai, Bp., 1938.; Gróf Klebelsberg Kuno beszédei, cikkei és törvényjavaslatai 1916–1926. Bp., 1927. Athenaeum; *Klebelsberg Kuno*: Neonacionalizmus. Bp., 1928. Athenaeum; *Klebelsberg Kuno*: Világválságban. Bp., 1931. Athenaeum.; *Kornis Gyula*: Kultúra és politika: Tanulmányok. Bp., 1928. Franklin-Társulat.

foglalkozó tudós az 1924. évi történelem tantervek kidolgozásában is közreműködött.⁸³

A történetírás és a tankönyvek kapcsolata

A tankönyvek szerzőire egyaránt hatással vannak a szakirodalomban megjelenő eredmények, megközelítési módok, súlypontok, valamint domináns szemléletmódok, a különböző történetírói irányzatok és metodikai sajátosságok. A tankönyvek speciális jellege miatt igen nehéz beazonosítani a különböző történetírói irányzatok érvényesülését és tényleges megjelenését. Óvatosan kell bánni például az olyan következtetésekkel, amelyek a tankönyvek tömörsége mögött a pozitívizmust, a művészettörténeti kitérők mögött a szellemtörténet érvényesülését és hatását látják.

Az egyes tankönyvek igen változó szakirodalom felhasználásával készültek, minőségi és mennyiségi tekintetben egyaránt. Természetesen fontos feladat a forrásként használt munkák feltárása, de mint azt korábban említettük, a tankönyvek esetében ez komoly nehézséget jelent. Kevés kivételtől eltekintve nem szerepelhetnek ajánlott irodalmat, nincsen szakirodalmi ismertetés, sőt hivatkozásokat sem találunk.

A kevés kivétel közé kell sorolnunk Mangold Lajos már idézett tankönyvét. A szerző minden témakört bőséges irodalomjegyzékkel indít, sőt bizonyos tételekhez rövid, tájékoztató megjegyzéseket is fűz. Ezek az annotációk az adott mű jelentőségére vonatkoznak, illetve előfordul, hogy azokat szakmailag, módszer-tanilag jellemzi. Ezek a megállapítások adalékot szolgáltatnak a szerző historiográfiai irányultságáról (Mangold például kritikusan nyilatkozik Marczali Henrik Mária Teréziát tárgyaló monográfiájáról, miközben dicsérően szól Grünwald *Régi Magyarországról*).⁸⁴ Mangold munkája alapján azt látjuk, hogy a tankönyvíró ismeri a korábbi tankönyveket, kitüntetett figyelmet szentel a nagy összefoglaló szintéziseknek, ugyanakkor a szakfolyóiratokban (elsősorban a Századokban) megjelent tanulmányokat, a helytörténeti munkákat is feltünteti, sőt előszeretettel említi külföldi szakirodalmat. Ezek tényleges használatát azonban nem lehet teljes biztonsággal megállapítani.

83 Pl. *Dékány István: A történelmi kultúra útja*. Bp., 1936. Országos Középiskolai Tanáregyesület.

84 *Mangold Lajos: A magyarok oknyomozó történelme*. A Középiskolák VIII. osztálya számára. Bp., 1903. 300.; 315. p.

Valamiféle mankót jelentenek a kutató számára a témakörök, leckék elejére illesztett idézetek,⁸⁵ valamint az olvasmányként, illusztrációként, kiegészítésként közzétett források is.⁸⁶

Összegzés

Miként más forráselemzési eljárások, a tankönyvkutatás is abból a feltételezésből indul ki, hogy a szövegek tartalmának megértése, diszkurzív elemzése révén eljuthat a történelmi, társadalmi, művelődési és kulturális összefüggések felismeréséhez. Megfelelő módszertani eljárással, a forrás szövegének dekódolásával, keletkezéstörténetének feltérképezésével, fel lehet tárni a szövegek „élettörténetét”,⁸⁷ ami igen nagy jelentőséggel bírhat tankönyveink teljesebb megértéséhez. Ezek tartalmai, nyelvi struktúrái, szóhasználata, direkt és rejtett üzenetei, értékrendje, világképe közelebb visz keletkezési koruk, azon belül elsősorban az oktatást irányító tényezők szándékainak megértéséhez, az általuk kívánatosnak tartott viselkedésformák, gondolkodásmód és értékrend megismeréséhez. Ez lehetőséget nyújthat arra is, hogy a történelemtudat változásában tapasztalható tendenciákat differenciáltabban értelmezhesük.

A tanulmány elején citáltuk a *II. József — a felvilágosult zsarnok* fejezetcímét egy napjainkban használatos tankönyvből. Ezzel kapcsolatban azt a kérdést fogalmaztuk meg, hogyan értelmezhető ez a jelzős szerkezet, milyen történelmi ismereteket igényel a dekódolása? Láthattuk, hogy a II. Józseffel foglalkozó történelmi munkák is meglehetősen ambivalens képet festenek az uralkodóról, de igaz ez a szépirodalmi alkotásokra, többek között Vas Gereben munkájára (*II. József császár kora Magyarországon*), Jókai *Rab Ráby*-jára, Szomory Dezső vagy Németh László II. Józsefet ábrázoló drámáira is. „*Az nem lehet, hogy valaki egy személyben az abszolutizmus s a forradalom legyen.*”⁸⁸ — mutat rá Szomory az uralkodó intézkedéseiben rejülő feloldhatatlannak tűnő ellentétekre. A megítélésben mutatózó ellentmondások korról korra újratermelődnek, ráadásul (az aktuális történet-

85 Erre példa: Závodszy L.–Kerékyártó I.: i.m.

86 A forrás mellett historiográfiai szempontból jelentőséggel bír számunkra a forrás megjelenésének helye is.

87 Vö. Glózer Rita: A diskurzuselemzés módja és értelme. In: Kvalitatív módszerek az empirikus társadalom- és kultúrakutatásban. Szerk: Feischmidt Margit. http://mmi.elte.hu/szabadbolcseszeti/index.php?option=com_tanelem&id_tanelem=841&tip=0 (2013. május 21.)

88 Szomory Dezső: II. József császár. Színmű négy fölvonásban. Bp., 1918. Pallas. 94. p.

politikai, ideológiai elvárásoknak megfelelően) más és más hangsúlyokkal. Ez az ábrázolási hagyomány jelenik meg markánsan Száray Miklós szóhasználatában, aki e két szót, mint két (nehezen összeilleszthető) puzzle-darabot, egy tankönyvi fejezetcímmé préselte össze.

CSIK TAMÁS

THALLÓCZY LAJOS HANGULATJELENTÉS-TERVEZETE GR. HADIK JÁNOSNAK

A hatáskeltő módon megírt forrás jól megvilágítja azt a sajátos, indulatokkal teli viszonyt, amely az Osztrák–Magyar Monarchia két állama között feszült a századelőn. További jelentőségét adja, hogy a szakirodalom mind a mai napig nem hangsúlyozta kellően akár az osztrák (Lajtán túli) belpolitika, akár a Monarchia legfelsőbb vezetésének (például Ferenc Ferdinánd, közös külügyminiszter) befolyását a magyar belpolitikára. A kortársak által valós veszélynek tartott bécsi központosítási törekvésekre, Magyarországgal szembeni mozgalmakra világít rá a sajátos forrás.

Az 1906 áprilisában kinevezett koalíciós kormány végső válságának kezdete előtt néhány héttel küldhette a hangulatjelentést (a szerző maga nevezte így) Thallóczy Lajos közös pénzügyminiszteri osztályfőnök gróf Hadik János belügyi államtitkárnak minden bizonnyal Horváth Emil belügyminiszteri osztályfőnök által. A tervezeten nincs dátum, azonban Thallóczy egyik naplóbejegyzése alapján 1909 márciusának végén vagy április első napjaiban küldhette.¹ Megkockázatható, hogy a valódi címzett talán nem is Hadik volt, hanem sokkal inkább a Thallóczy politikai nézeteihez közel álló és a belügyi államtitkárnál jelentősebb politikus, ifjabb Andrassy Gyula gróf, belügyminiszter.²

A forrás szerzője jól ismert nem csak a közös állam bécsi hivatalnokaként, hanem történészként, tanárként, közíróként is. A Kassán 1857. december 8-án szüle-

1 Thallóczy csak annyit említ, hogy Dr. Horvátnak adta át a jelentést (néhai Dr. Thallóczy Lajos osztályfőnök hátrahagyott iratai stenographált részének átírása. OSzK Kézirattár, Fol. Hung. 1677/1. kötet, 7. csomó no. 869. 1904. ápr. 1–3. (a továbbiakban: Thallóczy napló, sztenografált változat). Ekkor Horváth Emil a Belügyminisztériumban a harmadik legmagasabb beosztású személyként (ifj. gr. Andrassy Gyula belügyminiszter és gr. Hadik János államtitkár után) szolgált a minisztérium elnöki osztályának főnökeként (Magyarország tisztí czím- és névtára. Bp. 1908. XXVII. évf. 72.). Minden bizonnyal rá vonatkozott Thallóczy naplóbejegyzése.

2 Ifj. Andrassy Gyula naplójának sem az OSzK Kézirattárában (Fol. Hung. 2974.), sem a Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára mikrofilmtárában (Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (a továbbiakban: MNL OL) 34861. tekercs) őrzött példánya nem említi a jelentést, a családi fondban (MNL OL P 4) lévő iratok között szintén nincs nyoma. Minden bizonnyal személyes érintkezés útján jutott el a jelentés Hadik Jánoshoz, esetleg hivatali főnökéhez, Andrassyhoz is.

tett Thallóczy Lajos tanulmányai után már historikusként került 1893-ban Bécsbe Kállay Béni közös pénzügyminiszter mellé, ahol közös munkásságuk tíz éven át tartott. Az időszak Thallóczy számára elég volt arra, hogy alaposan kiismerje a balkáni viszonyokat, és első számú szaktekintélyé váljon a térséget érintő külpolitikai kérdésekben. Ennek és közjogi tudásának köszönhető tanári állását is a bécsi Konzuli Akadémián. Történelmi tevékenysége aktívan kapcsolódott külpolitikáihoz, így közreműködött II. Rákóczi Ferenc hamvainak hazaszállításánál is. Bosznia okkupációjának előkészítésében szintén jelentős szerepet vállalt. A Magyar Történettudományi Társaság elnöke 1913-tól, majd a világháborúban megszállt Szerbia polgári kormányzója 1915-től. Ferenc József temetéséről utazott haza 1916. december 1-jén, amikor vasúti szerencsétlenség áldozata lett. Bécsben élő magyarként is küzdött honfitársai befolyásának növeléséért a közös intézményekben, mindezt tette úgy, hogy szilárd híve maradt a 67-es rendszernek.³ Bár Bécsben élt, de jelentős magyarországi kapcsolatrendszerrel rendelkezett, naplójegyzési jól rávilágítanak az itthoni politikai viszonyok mély ismeretére. A koalíciós kormányzás időszakában (1906–1910) nem csak a kormánytagokkal állt kapcsolatban, hanem az aktív politikai szerepet nem vállaló egykori szabadelvűekkel is (pl. Khuen-Héderváry Károly, Lukács László). Emellett természetesen szoros viszonyban volt a Monarchia legfelsőbb vezetésével és a Ferenc Ferdinánd köréhez tartozókkal is.

Naplója az Országos Széchényi Könyvtár Kézirattárában található több kötetben. A kötetek (Quart. Hung 2459. Thallóczy Lajos naplója) egyik furcsasága, hogy jelentős részük gyorsírással készült, csak ennek ismeretében olvasható. Mindenképpen ajánlott a teljesen más jelzet alatt található másik kötet sorozatot is kézbe venni, amely a gyorsírásos részek átírását tartalmazza (Fol. Hung. 1677. néhai Dr. Thallóczy Lajos osztályfőnök hátrahagyott iratai stenographált részének átírása). Mindkét sorozatban kronologikus sorrendben követik egymást a jegyzések, de ezek mellett számos betét (levelezőlap, levéltervezet, stb.) is található az oldalak között fólió-számokkal. A közölt jelentés-tervezet is egy ilyen keltezetlen betét, a forrásban szereplő információk mellett a fóliók számozása segített meghatározni keletkezésének idejét.

A forrásban kitüntetett szerepet kapott a Lajtán túli keresztényszocialista mozgalom, illetve vezetője Karl Lueger. A párt az 1896. évi választások után

3 *Somogyi Éva*: A dualizmus értelmezése, mint az identitásformálás eszköze. Thallóczy Lajos és Edmund Bernatzik közjogi nézetei. In: *Megtalálható-e a múlt? Tanulmányok Gyáni Gábor 60. születésnapjára*. Szerk. Bódy Zsombor — Horváth Sándor — Valuch Tibor. Bp., 2010. 225–235. p.

vált jelentős politikai tényezővé, ezt a szerepét csak megerősítette a Monarchia osztrák felében 1907-ben bevezetett általános választójog. A Magyarországnak a közös államban elfoglalt pozícióját élesen kritizáló mozgalom mögött a forrás keletkezésekor már ott találjuk a Monarchia teljes átalakítására készülő Ferenc Ferdinánd trónörökösét is. A Belvedere-kör az osztrák keresztényszocialisták tömegtámogatásával vagy éppen Kristóffy József, korábbi belügyminiszter itthoni tevékenysége által igyekezett a magyarországi nemzetiségek elégedetlenségét, a zavaros horvátországi politikai helyzetet és a Bosznia 1908. évi annexiója után megváltozott balkáni erőviszonyokat a maga javára fordítani.⁴ Mindez jelentős veszélyforrást jelentett a magyar belpolitika számára, hiszen nem kevesebbről volt szó, mint a teljes magyar politikai vezető réteg „kiiktatásáról” az általános választójog segítségével, amelynek törvénybe foglalását pont ezért Ferenc Ferdinánd is támogatta. Mindehhez a magyarországi nemzetiségek, baloldali mozgalmak (alkalmanként a szociáldemokraták, agrárszocialista mozgalmak, polgári radikálisok) ugyanúgy jó eszköz voltak, mint az 1907 óta állandó problémát jelentő Horvátország.⁵

Horvátország mellett az 1908-ban a Monarchiához csatolt Bosznia is állandó államjogi viták alapját adta, az annexió egyben a közölt forrás talán egyik legfontosabb külpolitikai háttereként szolgált. Bár Ferenc József magyar királyi jogán csatolta a közös államhoz az új tartományt, azonban annak helyzete továbbra is rendezetlen maradt. Így merülhetett fel a Műhelynél (gyakran nevezték így a Ferenc Ferdinánd körüli politikusok, közéleti személyek csoportját) egy nagy délszláv állam gondolata a Monarchián belül (Horvátország, Bosznia, Dalmácia, szerbek lakta területek), amely gyakorlatilag a magyar politikai élet által rettegett trializmust jelentette volna. Bécsben egy centralizált államot értettek ez alatt, melyben az egyes tartományok (Magyarország is csak egy lett volna ezek közül)

4 Lásd: *Kristóffy József: Magyarország kálváriája. Az összeomlás útja. Politikai emlékek 1890–1926.* Bp., 1928.

5 Az 1905 őszén kötött fiumei rezolúciót (amely a horvátországi belpolitikában elsődleges tényezővé vált horvát–szerb koalíció és a magyarországi — akkor még ellenzékben lévő — koalíciós pártok között jött létre) követő nyugodtabb időszak a két állam viszonyában 1907-ben ért véget. A Kossuth Ferenc kereskedelmi miniszter által, 1907-ben a képviselőház elé terjesztett vasúti pragmatika a horvátországi vasúti alkalmazottak számára is előírta a magyar nyelv ismeretét, mire válaszul a horvát képviselők obstrukcióba kezdtek. Horvátországban az 1868 óta folyamatosan jelenlévő elégedetlenség tört felszínre, melyet ezután már nem sikerült a korábbi eszközökkel mérsékelni. A magyar kormányok többé már nem számíthattak a két állam közötti kényes viszony hosszútávon történő fenntarthatóságára, bár Tisza István 1913-ban még átmenetileg nyugodtabb légkört tudott teremteni.

jogai széleskörűek a belső igazgatás terén, de az egész birodalom vezetésébe már kevés beleszólással. Ezeket a terveket szokás közös nevükön *Gross-Österreich*-ként említeni, melynek már az 1850-es években is voltak előzményei.⁶

Hangulatkeltő elemként megjelenik még a keresztényszocialisták egyik hangsúlyos programpontja: az antiszemitizmus, amely összekapcsolódott a budapesti közéletben és a magyar polgárosodásban jelentős szerepet játszó magyarországi (budapesti) zsidóság igen éles kritikájával is (lásd a szövegben: judapesti clique).⁷ A forrás hangneme szándékosan hatáskeltő, a Bécsben élő Thallóczy célja valójában a figyelemfelkeltés. Ezt jelezte egyik naplóbejegyzésében azzal is, hogy nem teljesen ért egyet a politikai élet jelenségeinek ezen értelmezésével, utalva egyben a Lajtán túli keresztényszocialisták fő bázisának tekintett Alsó-Ausztriára is: „Most az osztrák kottéria rövidlátó, piszkos nyelvű, haszonleső Hausknechtek,⁸ a kisparasok uralkodnak. Ezekkel nem lehet centralizmust csinálni. Niederösterreich ez, nem Gross-Österreich.”⁹

A szöveget mai helyesírás szerint, a korabeli sajtós szóalakok megtartása mellett közöljük.

* * *

6 Ferenc Ferdinánd részletes terveit a Monarchia átszervezését illetően ma is titok fedi, bár legalább ilyen jogos az a felvetés, hogy a Műhelynél igazán végiggondolt, részletes terv valójában nem született. Jóformán az összes felmerült elképzelést már a tervek kidolgozása során elvetették, mivel hamar észrevették azokat a kritikus pontokat (nemzetiségi kérdés, a Monarchia államainak történeti hagyományai, stb.), melyek miatt a nagyszabású elképzelések nem megvalósíthatóak. Könnyen lehet, hogy mindezt a trónörökös is belátta minden nagyhangú, Magyarországgal, magyarsággal szembeni nyilatkozata ellenére. A témában az említett Kristóffy művön kívül l. *Bruckner Győző*: Ferenc Ferdinánd trónörökös magyarországi politikai terveit. Miskolc, 1929.; *Erich Zöllner*: Ausztria története. Bp., 2000.; *Eöttevényi Olivér*: Ferenc Ferdinánd. Bp., 1991; *Erzherzog Franz Ferdinand Studien*. Hrsg. Robert Arthur Kann. Verlag für Geschichte und Politik, Wien, 1974.; *Rudolf Kiszling*: *Erzherzog Franz Ferdinand von Österreich-Este*. Graz-Köln, 1953.; *Rudolf Sieghart*: *Die letzten Jahrzehnte einer Grossmacht. Menschen, Völker, Probleme des Habsburger-Reichs*. Berlin, 1932.

7 Magának a „Judapest” kifejezésnek az első, ismert használója is Karl Lueger volt.

8 Lakájok (német)

9 Thallóczy napló, sztenografált változat. Fol. Hung. 1677/1. kötet 7. csomó no. 1016. 1909. dec. 31.

**Thallóczy Lajos közös pénzügyminisztériumi osztályfőnök
„levéltervezete” gróf Hadik János belügyi államtitkárnak
Bécs, 1906. [március]**

Tisztelt Uram,

Magyarország ellen általában, s a dualizmus ellen különösen Bécsben régtől fogva az egész vonalon lankadatlan küzdelem folyik. Ebben a tekintetben az összes osztrák pártok egyetértenek, s legádázabb torzsalkodások közepette is Magyarország ellen mindig egyesíthetők. Régebben az osztrák-liberális német párt s a lengyelek¹⁰ legalább elméletileg rokonszenveztek Magyarországgal. Ma teljesen megváltozott a helyzet. A német liberálisok már csak roncsai a régi pártnak, s a német néppárt és radikális szárnyok: az alldeutschok¹¹ felkapták a magyarországi németek sorsának kérdését, valamint gazdasági, közlekedési és kereskedelmi kérdésekben Magyarország határozott ellenségei.¹² A lengyelek opportunisták, s a galíciai hegemoniáért vívott harcban, majd a cseh, majd a német irányzatok közt inognak, de ausztriai ügyekben mindig a többséggel tartanak.

A két főpárt: a keresztényszocialisták s a szocialisták, ellentétes törekvéseik dacára, Magyarországot illetőleg teljesen egyetértenek. A keresztényszocialistáknak nem is igen titkolt programja: a Gross-Österreich, az, az irodalmilag máris megfundált áramlat, mely alapjában véve nem egyéb, mint a Schmerling-féle tézis klerikális mezben.¹³ Célja atomizálni Magyarországot. Lassanként elszedni tőle

10 Az 1867 és 1879 között kormányzó liberális párt bukása után ellenfeleik kerültek kormányra az ún. „vasgyűrűben” (Eduard Taaffe kormánya). Az 1890-es években velük szemben egyre inkább előtörték a szláv nemzeti pártok, később a német nemzeti párt, majd a keresztényszocialisták. A lengyelek és ruszinok lakta Galícia 1873-tól jelentős autonómiával rendelkezett a Lajtán túli tartományok között, természetesen a lengyel politikai vezető réteg meghatározó szerepével. Ezzel a lépéssel a lengyelek dualizmussal szembeni elégedetlenségét is sikerült részben leszerelni.

11 Össznémet (német)

12 A Georg Schönerer vezetésével az 1890-es években és a századfordulón némileg lendületéből vesztő (majd az 1910-es években ismét előretörő) német nacionalista mozgalom célja a Monarchia és a Német Császárság közötti egyre szorosabb kapcsolat volt, ez egyben (túl a magyarországi németek kérdésén) a Magyarországhoz fűződő viszonyt is súlyosan érintett volna. (*Carl E. Schorske*: Bécsi századvég. Politika és kultúra. Bp., 1998. 115–124. p.)

13 Utalás az 1861. évi februári pátensre és a századelő osztrák keresztényszocialistáinak célkitűzésére.

Horvátországot, egyesíteni ezzel Boszniát, s a triász ezen harmadik tagját Ausztria érdekkörébe vonni, elzárni Magyarországot a tengertől, s teljesen szárazföldi kantonná tenni azt. Ebbéli törekvések teljesen sikerült. Joggal-e, vagy sem, de az a meggyőződésük, hogy a magyar unió eszménye Horvátországban kihalt, s hogy a magyar kormányzat baklövései következtében a magyar-horvát viszony napjai meg vannak számlálva. Hogy a horvátok a magok álmát meg akarják valósítani, s őket csak eszközül felhasználni, bizonyos. Viszont bizonyos az is, hogy a Gross-Österreich Nagy-Horvátországot csak mint Kronlandot¹⁴ képzei. Csak úgy cselekednének, mint 1849-ben: osztrákká tennék. Egyelőre azonban összetartanak: úgy a horvát szélsők, mind a klerikálisok, mind a bécsi keresztényszocialisták, minthogy az első feladat a meggyöngyült magyar integritást teljesen aláaknázni. Dr. Frank¹⁵ s megannyian Bécsben, az összes befolyásos helyeken jól vannak akkreditálva, s a horvát tükör az ő világlátások szerint tükrözötteti vissza a helyzetet. De ez csak egy része a programnak. Az összes magyar nemzetiségeket akarják „felszabadítani”, a magok javára. Ez is régi program. A tótok a csehek révén kezdenek faktorként feltűnni, s ha Budapest nem ügyel, a felvidéken olyan értelmes, szorgalmas tót középosztály kerekedik felül, mely via facti¹⁶ emancipálja magát. Az intelligencia a néprétegek elemi erejével szemben sehol sem állott helyt. Morvaországban s Csehországban a művelődő és gazdagodó cseh népelemmel szemben a német intelligencia letört. A tót országos képviselők a cseh klubbal szoros érintkezésben vannak, Kramarž a vezérok.¹⁷ A keresztényszocialistáknak ez csak kapóra jön. Ugyancsak vannak már komoly jelenségei az ukrainai, vagyis

14 Koronatartományt (német)

15 Ivo Frank: A horvátországi Tiszta Jogpárt képviselője. Bár az 1906. évi horvát választásokon többséget szerző szerb–horvát koalíció ellenfele volt a Jogpárt, de az 1907-től állandósuló konfliktusban ők is obstrukcióba kezdtek a báni kormány ellen. Ferenc Ferdinánd köreihez tartozó politikus. A trónörökös 1910–11. évi uralkodói programjának elkészítésében is közreműködött. (*Bruckner Gy.*: Ferenc Ferdinánd i.m. 39.)

16 Gyakorlatilag (latin)

17 Karel Kramarž: Liberális nacionalista politikus, az ifjúcsehek vezetője. A cseh nagybirtokos arisztokráciánál radikálisabb, szociálisan érzékenyebb programot elfogadó csoport fogékony volt az Oroszország felől érkező pánszláv propagandára, és a magyarországi szlovákokat is igyekezett saját érdekkörébe vonni. Ennek ellenére — ekkor még (1909) — mindenképpen a Habsburg Monarchia keretein belül képzelték el a nagyobb függetlenség kivívását, később (1914) Kramarž azért mondott le az ifjúcsehek vezetéséről, mert még radikálisabb irányba toltott a párt. A háború alatt 15 évnyi kényszermunkára ítélték államellenes szervezkedés miatt. A Monarchia összeomlása után Csehszlovákia első miniszterelnöke.

az új-rutén mozgalomnak, mely a magyarországi kárpátaljai oroszokat is bevonta akciójába.

A román veszedelemről nem is kell bővebben szólni. Lueger úgyszólván prófétája az osztrák–román barátságnak, melynek célja teljesen letörni a magyarságot, abból a hitből indulva ki, hogy a románok egyesítve jó „osztrák” hazafiak lesznek.¹⁸ A naivitás és az ádáz gyűlölet e vegyülete minden eszközt jónak vél. E részről óhajtják majd a magyar parlamentet megbénítani. Még az annyira utált szerb irredenta is eszköz a kezökben, hogy a kiábrándult szerbek gyűlöletét a magyarságra irányozzák.¹⁹ Azonfelül — s talán nem is alap nélkül — számítanak a magyarok egymás iránt való gyűlöletére, kicsinyes személyeskedésére, melyet a nagy figyelemben részesített budapesti sajtóból észlelnek. Ha kell még a zsidóság egyes elemeit is megoldogozzák. Csak még az olasz irredentát nem nyerték meg.

Magyarország e párt szemében teljesen *quantité négligable*²⁰ „das Luder / dög/ mit welchem man Gimpel fängt”.²¹ Teljesen lejárt faktornak tartják; mely railleirozásra²² képtelen. Kereskedelme, intelligenciája zsidó, középosztályra nincs, nemessége elzüllött, arisztokráciáját pedig megtörik. Amellett intézményei inszolidak, parasztsága beteg és kivándorol, s agrárszocialista tendenciájával az urak ellen kijátszható, irodalma, művészete nem eredeti, hanyatlík. Szóval ez a nézet, s az a biztos tudat éltei őket, hogy ennek a hirdetett [magyar; Cs.T.] szupremáciának immár hamarosan vége lesz. Ez a lenézés már a magyarság kiválóbb egyéneinek megvetésében, s eltolására irányzott törekvéseikben is megnyilvánul. Az összes magyarországi nemzetiség[ek]nek nagyobb az érvényesülési terök Bécsben s e révén külföldön, mint amennyi súlya Magyarországnak Bécsben van. Magyarország minden törekvése a priori jogtalan, méltányos kívánságait elfojtani győzelem. A katonai reformok létesülését még a legszerényebb formában is

18 Érdemes összevetni Lueger és a keresztényszocialisták célkitűzéseit ifjabb Andrassy Gyula egy 1907-ből származó — a trónörökösrel történt találkozása utáni — naplóbejegyzésével. Az audiencián Ferenc Ferdinánd hangsúlyozta, hogy a románok mindig hű alattvalók voltak, de ezt egyes magyar politikai csoportokról már nem mondhatja el (Andrassy Gyula és Andrassy Gyuláné naplói és levelezése. OSZK Kézirattár, Fol. Hung. 2974. 1907. szept. 19.).

19 Utalás a Bosznia annexiója után kialakult válságra. Az Osztrák–Magyar Monarchia mellett Szerbia is érdekkörébe tartozónak tekintette a területet.

20 Elhanyagolható mennyiség, elhanyagolható tényező (francia)

21 A német szófordulat a magyar „balekot fog” megfelelője. Ebben az esetben Magyarországra vonatkozik, mellyel — az értelmezés szerint — rosszul járt Ausztria.

22 Versenyzésre (angol)

perhoreszkálják,²³ történjék bármi, ezt ellenezni fogják.²⁴ Kikeresik az alkalmat, hogy egy-egy „Vorstossal”²⁵ egyet üssenek ezen a kadaveren.²⁶

Meglássák, hogy amint megnyílik a pozsonyi villamos vasút, biztos, hogy azzal fogják Magyarországot bosszantani, hogy Pozsony ezzel természetes központjához, a német Bécshez csatoltatott.²⁷ Legalábbis elérik vele azt, hogy Magyarországon dühösek lesznek. Itt aztán nevetnek rajta, hogy a „judapesti clique” mérges. Van egyébként egy úgynevezett „gedachte Strömung”,²⁸ mely a három „német” vármegyét Pozsonyt, Sopront és Vast óhajtaná Alsó-Ausztriához csatolni.²⁹ E tünetekre kétségtelenül azzal lehetne felelni, hogy „die Suppe wird nicht so heiß gegessen, als sie gekocht wird”,³⁰ de ami jellegzetes ezen áramlatban, hogy a hivatalnoki karban itt máris megrögződött az a biztos előérzet „dass in Bosnien und Croatien sich etwas bildet, was den Ungarn ihre Praeponderanz gewin ein Paroli bieten wird”.³¹ Ezt Önök észre sem veszik, mert nem is értik, hogy mi az. A magyar hivatalos apparátus kanton-niveaun mozog, társadalmok meg országgyűlésök körül mozog, mely beszélni ugyan szeret, de alapos, külső vonatkozásokat illető tudásban úgy tetszik szegényes. Hogy a balkáni népek: románok, bolgárok, szerbek e részben ügyesebbek, azt Önnek tán nem kell bővebben fejtegetnem.

23 Visszakozik, irtózik

24 A boszniai válság alatt a magyar kormány (a parlamenti többséget adó Függetlenségi Párt nyomására) katonai jellegű engedményeket kért Ferenc Józseftől (magyar szolgálati és vezényleti nyelv meghatározott egységeknél, stb.). A külpolitikai problémák miatt engedékenyebb udvar és a Monarchia legfelsőbb katonai, diplomáciai vezetésének egy része hajlott is a megegyezésre. Főként Ferenc Ferdinánd erélyes fellépése miatt ezekre nem került sor.

25 Előretöréssel (német)

26 Holttesten (német)

27 A nagy port kavart vasútvonal villamosítási ügyének végére csak 1914-ben került pont. Egészen addig állandó viták tárgya volt a terv, mivel sokan a lépés negatív hatásaitól féltették a magyar gazdaságot Bécs közelsége és szállítási idő rövidülése miatt.

28 Kigondolt irányzat (német)

29 A nevezett irányzat részleteiben nem ismert, de valószínűsíthető, hogy az osztrák keresztényszocialisták a Lajta innenső oldalán is folytattak agitációt. Erre utalt Meszlényi Károly függetlenségi képviselő is a Képviselőház 1896. június 30-i ülésén. Meszlényi értesülései szerint felekezetek közti és magyarelleses gyűlöletkeltés folyik az ország nyugati megyéiben, ami mögött valójában Luegerék álltak (Képviselőházi napló. 1892. 642. sz. XXXIII. 446. p.).

30 A levest nem eszik olyan forróan, mint ahogy főzik. (német)

31 Hogy Boszniában és Horvátországban valami olyasmi fejlődik ki, amiért Magyarország [Monarchián belüli; Cs.T.] túlsúlyával fizet (német)

Érezvén itt, hogy Önöknél feldarabolva lévén az úgynevezett magyar zöm,³² a taktika oda irányul, hogy Önök csak izguljanak fel, mennél hangosabb a lárma, annál jobban kiderül, hogy csak szóhalmaz, s nem erő lakozik mögötte. Önöknek nem szabad igazoknak lenni. Országot, társadalmat, embereket ritkán néztek még úgy le, mint most Magyarországot Bécsben. Ausztria vezet.

Másnemű, de teljesen egyenlő erejű a szocialisták gyűléte Magyarország ellen. Ezek is felhasználnak minden eszközt, hogy elveiket érvényre juttassák. Direkt beleavatkoznak az ország ügyeibe, s tán még nagyobb örömük lenne a „magyar züllött arisztokrácia” letérése fölött, mint a klerikális elemeknek. A szocialisták e részben éppúgy szövetkeznek a magyar agrárszocialistákkal, Kristóffyval s a nemzetiségekkel, mint a Gross-Österreich hívei.³³ Műveletlenebbek lévén, mint a német szocialisták, elemibb is a hatások. Azonfelül — a liberális eszme teljes bukása után, mely csak szabadkőmíves páholyokban él — a zsidók egy része is velük tartván [szocialistákkal, baloldali mozgalmakkal, Cs.T.], még ez az elem is Magyarországot ellen izgat.

A szláv unió: csehek, szlovének, horvátok természetes ellenségei Magyarország, jobban mondva irigyei s faltörő kosokként használhatók. Nem kívánjuk nekik felemlegetésével tarkítani az elmefuttatást, de jegyezzék meg a Šusteršić³⁴ és Korošec³⁵ neveket, melyek még sok gondot fognak okozni.

32 Az 1906 és 1910 közötti koalíciós kormányban többféle politikai csoport, párt volt jelen. A legnagyobb kormányzó erő a Függetlenségi Párt, de mellette a 67-es irányzat híveként az ifjabb Andrássy Gyula vezette Alkotmánypárt, és a Néppárt is szerepet kapott a kormányban (végső soron 67-esek voltak a kormány meghatározó miniszterei). A nagyra nőtt képviselőházi többséget maga mögött tudó függetlenségek között szintén különféle irányzatok voltak jelen.

33 A Kristóffy József, a magyarországi nemzetiségi elit vagy a hazai agrárszocialisták és az osztrák szociáldemokraták közötti kapcsolat részletei nem ismertek, azonban a párt brünni (1899) nemzetiségi programjában már szerepel az Ausztria föderatív átszervezésére vonatkozó pont. Az átalakítást nemzetiségi alapon tervezték (ezen belül széles körű önkormányzattal), figyelmen kívül hagyva a történelmi területek határait. Egyben kifejezték azt is, hogy semmilyen nemzeti előjogot nem ismernek el. (Österreichische Parteiprogramme 1868–1966. Hrsg. Klaus Berchtold. München, 1967. 144–145. p.) A program pont természetesen közelről érintette a magyarországi nemzetiségi viszonyokat, választójogi küzdelmet is.

34 Ivan Šusteršić: Szlovén ügyvéd és konzervatív politikus. Az 1890-es évek közepétől a Szlovén Néppárt tagja. Bécsben a klerikálisok parlamenti szóvivője, továbbá — mint a trializmus támogatója — szoros kapcsolatban állt Ferenc Ferdinánd körével. A Balkán-háborúk alatt szerbellenes politikát támogatott Bécsben.

35 Anton Korošec: Konzervatív, katolikus szlovén politikus. Stájerországban igyekezett szociális programját is megvalósítani azzal, hogy paraszti szövetkezetek szervezett. A bécsi Reichsratban

Nem kívánok túlozni, de ez az áramlat folyton erősödik és pedig abban az arányban, mint amelyben Magyarország gyöngül. Itt úgy fogják fel a helyzetet, hogy a függetlenségi szabású ruha őket nem bolondítja. A háborús helyzet háttérbe szorította az ellentétet, de ki fog az törni minden kérdésnél. Így Bosznia folytonos Erisz almája lesz. Egyetlen szószólója a magyar érdekeknek még a császár, aki nem akar változtatni a dolgon [a dualista struktúrán; Cs.T.], de utódja majd kormányozni is akar, a saját elvei szerint. Annyi bizonyos, hogy a külföld jobban ismeri Ausztriát ma, mint Ausztria-Magyarországot. S ahogy itt látják a dolgot azok, kik távolabb állnak a küzdőtérrel, és sajnálják a magyarság dekoncentrált helyzetét, bizonyosra veszik, hogy a balkáni kérdést nyomom követi az osztrák-magyar kérdés. A Gross-Österreich föderalizmust jelent, a föderalizmus meg nem jelenti még a Svájcot, melyet papirosan nem lehet megalkotni.³⁶

Sajnos, hogy ezt a képet kellett Önnek vázolnom, de mikor itt dogmává lett, hogy a magyarok sokkal jobban gyűlölik egymást, mint ellenségeiket, s rendszeres, csöndes kultúrunkára képtelenek, félig paragrafusokon nyargaló nagy- vagy zugügyvédek, félig vakmerő huszárok, hogy csak temetni tudnak,³⁷ de mindenkiket leszólnak, addig a jelen osztrák irány fog érvényesülni: tévednek, ha azt hiszik, hogy az osztrák parlament gyöngé. Valójában az, de Önök ellen erős, Önök pedig gyöngék egyáltalán, mert az Uralkodóház önkéntelenül is keresztüllátott gyöngeségükön, s nincs Önök mellett. Hisz báró Aehrenthal Bismarckként már parlamenti ebédeket ad az osztrák delegátusoknak, az osztrák képviselőházban külpolitikai standardbeszédet mondhatnak, az Önök miniszterei fel-felutaznak valamit megtudni.³⁸ Ebben ugyan nincs semmi, de a látók szemében ez bizony visz-

képviselő 1906-tól, 1914-től a horvát-szlovén parlamenti klub elnöke is egyben. Nem ismertek kapcsolatai a Műhely felé.

36 A Habsburg Monarchia átszervezése kapcsán korábban is többször felmerült a föderáció gondolata. A különféle demokratikus mozgalmak részéről ez sok esetben valóban egy Svájchoz hasonló államszövetséget jelentett volna, de a bécsi tervezők (akár a századelőn Ferenc Ferdinánd, akár korábban mások részéről) minden esetben egy lényegében központosított államszervezetet értettek alatta.

37 Utalás II. Rákóczi Ferenc és társai 1906. évi magyarországi újratemetésére.

38 Utalás Alois Lexa von Aehrenthal közös külügyminiszter célkitűzésére. Aehrenthal igyekezett erősíteni posztját a közös kormányzatban, összhangban a Balkán felé irányuló ambiciózus külpolitikai céljaival. Egyfajta birodalmi kancellári cím elérése lehetett számára a cél (a Reichskanzler kifejezést egyébként is gyakran használták osztrák részről a Monarchia külpolitikájának irányítójára), ezzel a külügyminiszter formális vezető szerepe a közös miniszterek között egy hivatalos címben is kifejezést nyert volna. Magyarország számára ez egy birodalmi kormányfői pozíciót jelentett, amely az 1867-ben megszerzett pozíciót veszélyeztette.

szaesés. Kérdésére, hogy ez ellen nem lehet-e valamit tenni, csak azt válaszolom, hogy nem hiszem. Mert minden magyar akció szalmatúzzal kezdődik, lármával, de azután elalszik. Vannak kiváló egyéneik, de nincs metodikus szervező képességük. Reszkírozni tudnak, de bevárni nem. Ha Önökön valami segíthet, az csak ellenségeik túlbuzgósága, illetőleg az Önök gyengeségének túlzása.

Kétségtelen, hogy egy esetleg kitörendő háború a belső helyzetet ideig-óráig, ha nem is szanálja, de megállítja az erjedést. Haszna azonban Magyarországnak nem lesz belőle. Bosznia hovatarozása iránt még inkább ki fognak élesedni az ellentétek. Sőt az lesz a tragikum, hogy a két állam verekedett érte, s aztán összeveszvéen rajta az egyik a másikat akarja majd letörni. Ha győz a sereg, azt fogják mondani, hogy íme, a régi jelvények, az egységes Ausztria győzött; ha pedig egy-egy non putarem,³⁹ úgynevezett Schlappe⁴⁰ éri majd a magyar hadtesteket, még ki is gúnyolják. Ha pedig nem lenne háború, az erjedés tovább folyik, s az Önök szarvait letörik, avagy legalábbis le akarják törni. Önök Európa előtt nem jönnek számba, itt gyűlölik Önöket, jobban, mint Önök minket, azért élünk unióban, az Uralkodóház pedig nem bizik Önökben. Egy újjászületésre, egy rinascimentora⁴¹ volna szükségök, de az persze azok dolga, akik a magyar nemzet vezetői. Ebben pedig nem bízom, mert Önöknek nincs sem pénzök, sem kintarások, sem ismeretök. Vagy túlzó dogmatikusok, vagy, mint most, elvtelen opportunisták. Az első hiba ölte meg nálunk a német liberálisokat, az opportunizmus pedig dekomponál⁴² mindkettőnket. Pedig egy okos, tekintélyes Magyarországra szükség van, anélkül Ausztria nem állhat fenn, s elkövetkezik az, amire az oroszok vágyanak: Közép-Európa egyensúlyának megbillenése az ő javukra, s a németiség kárára. Ez utóbbi a jingo-angoloknak is céljok.⁴³ Hanem nem folytatom e levelet. Bocsásson meg, ha élesen írtam, de Ön kért rá. Hasznokat e soroknak egyébként úgysem veszi, mert az evolúció törvényei erősebbek, mint az egyének bármily igaz nézetei.

Fogadja, stb.

OSzK Kézirattár, Quart. Hung. 2459/12. fol. 80–84.

39 Váratlan, előre nem látható (latin)

40 Vereség (német)

41 Reneszanszra, újjászületésre (olasz)

42 Bomlaszt (latin)

43 Angol szélsőséges nacionalistáknak (angolból)

MERÉNYI-METZGER GÁBOR

A GRÓF BELEZNAVY CSALÁD TAGJAI

Az alábbi — adattár jellegű — publikációban a gróf Beleznavy család tagjaival, illetve az egyes személyek legfontosabb életrajzi adataival ismerkedhetünk meg. A genealógiai és helytörténeti szakirodalom¹, illetve az ezekben közreadott családfák² ugyanis a famíliának jóval kevesebb tagjáról tesznek említést, mint az a valóságban volt. Nagy Iván például mindössze 12 személyt³, a Magyar Nemzeti Zsebkönyv és Kempelen Béla pedig sem sokkal többet, 15–15 személyt⁴ sorol fel. Ráadásul ezek a munkák nem igen térnek ki az egyes családtagok anyakönyvi adataira, azaz a születéseknek, házasságoknak és halálozásoknak a helyeire és időpontjaira. Jómagam tehát arra vállalkoztam, hogy összegyűjtöm az anyakönyvi és egyéb, életrajzi adatokat tartalmazó dokumentumokat (nyomtatott gyászjelentések, közjegyzői- és bírósági iratok, etc.) és ezek alapján ismertessem a gróf Beleznavy familia tagjait. Illetve, hogy a felkutatott források birtokában sok, a családdal kapcsolatos adatot javítsak, pontosítsak és kiegészítsek.

A BELEZNAVY CSALÁD⁵

A Beleznavy család a Somogy megyei Belezna községről vette a nevét. Első ismert ősök — akinek nevét azonban az oklevelek nem őrizték meg — a XIII. században élt. Az első név szerint is ismert tagjai a családnak Beleznavy Tamás és Péter

1 *Borovszky*, 1910. 422. p.; *Csilló*, 1994.; *Kempelen*, 1911. 47–48. p.; MNZs, 1888. 39–40. p.; *Nagy*, 1857. 281–284. p.; *Nagy*, 1868. 126 p.; *Nyáry*, 1937. 177–182. p.; *Ocztos*, 2000. 41–49. p.; *Reis*, 2005. 56–64. p.

2 *Nagy*, 1857. 281. p.; *Kempelen*, 1911. 48. p.; *Reis*, 2005. 43. p.

3 *Nagy*, 1857. 281. p.; *Nagy*, 1868. 126. p.

4 MNZs, 1888. 39–40. p.; *Kempelen*, 1911. 48. p.

5 A Beleznavy család történetéről ld.: *Áldásy-Czobor*, 1940. 542–543. p.; *Áldásy-Czobor*, 1941. 105–108. p.; *Borovszky*, 1910. 422. p.; *Csilló*, 1994.; *Kempelen*, 1911. 47–48. p.; *Kőszeghi*, 1899. 34. p.; *Merényi-Metzger*, 1998. 10–17. p.; MNZs, 1888. 39–40. p.; *Nagy*, 1857. 281–284. p.; *Nagy*, 1868. 126. p.; *Nyáry*, 1937. 177–182. p.; *Ocztos*, 2000. 41–49. p.; *Reis*, 2005. 56–64. p.; *Szerencs*, 1900. 228–229. p.; *Szluha*, 1998. 75–76. p.

voltak, akiknek özvegyei egy 1450-ből származó iratban, mint Belezna birtokosai szerepelnek.

A familia nemességét 1635. január 17-én újította meg II. Ferdinánd király, amikor a Sopronban kelt oklevelével címeres nemeslevelet adományozott Beleznay Ferencnek, feleségének, Stanchich Ilonának és két lányának, Jusztinának és Zsófiának, valamint unokatestvérének, Beleznay Andrásnak.

A család felemelkedése ez utóbbi unokájával, Beleznay Jánossal vette kezdetét. Nevezett még a beleznai jószágban látta meg a napvilágot 1673 körül. Katonai pályára lépett és részt vett a Rákóczi-féle szabadságharcban, majd ennek leverése után császári szolgálatba állt és mint cs. kir. altábornagy fejezte be az életét 1754-ben. Felesége az ugyancsak ekkoriban felemelkedő Grassalkovich családból származó Zsuzsanna volt. Házasságukból hét gyermek született, akik közül a két felnőtt kort megélt fiú, Miklós és Mihály vitte tovább a familiát.

Az 1722-ben született Beleznay Miklós apjához hasonlóan a katonai pályát választotta és mint cs. kir. tábornok hunyt el 1787-ben. Feleségétől, báró Podmaniczky Anna Máriától származó négy gyermeke azonban mind kiskorában hunyt el, így ez az ág Miklós tábornokkal kihalt.

A másik fiú, az 1728-ban született Beleznay Mihály szintén katonatiszt lett és mint nyugalmazott cs. kir. alezredes hunyt el 1789-ben. Feleségétől, báji Patay Erzsébettől összesen hét gyermeke született, de közülük csak hárman éltek meg a felnőtt kort. Zsuzsanna (később báró Jósika Dánielné), Erzsébet és Sámuel, a család továbbvivője.

Ez utóbbi, az 1763-ban született Beleznay Sámuel szerezte meg a familia számára 1800. október 30-án a bárói-, majd 1805. október 25-én a grófi rangot. A főnemesi címek elnyerésével a Beleznay család további emelkedése — amely Sámuel nagyapjának, Beleznay János altábornagy katonai sikereivel kezdődött és mely nagybátyja, Beleznay Miklós tábornoknak a protestáns egyházpolitikai terén kifejtett jelentős tevékenységével folytatódott — biztosítva látszódott. Tizenhárom évvel később azonban ez a folyamat megakadt. A familia történetében ugyanis 1818-ban bekövetkezett az a tragédia, amely szinte megbélyegezte a Beleznayakat és a család bukásának kezdőpontja lett. Ez év július 5-én, a Pest vármegyei Pilisen Sámuel gróf legidősebb fia, ifjabb Sámuel ugyanis agyonlőtte az édesapját. Az apagyilkost pedig a következő évben, 1819. június 21-én lefejezték Pesten. 1835-ben Beleznay Sámuel gróf másik két fia, (II.) Ferenc és János veszett annyira össze, hogy az előbbi súlyosan megebesítette a másikat, valamint annak nejét és egy éppen náluk tartózkodó vármegyei tisztviselőt. Ez utóbbi bele is halt a sérüléseibe. Gróf Beleznay (II.) Ferencet is halálra ítélték, de felesége családjának a közbenjárására sikerült elkerülnie a kivégzést.

Gróf Beleznay Sámuel felesége a köznemesi családból származó Barsy Zsuzsanna volt. Házasságukból tíz gyermek, Mihály, Zsuzsanna (később fái Fáy Péterné), Erzsébet (később kostyánfalvi Kostyán Sándorné), (II.) Sámuel, János, Ferenc, Klára (később gróf Laszberg Rudolfné), Julianna (később kőji Komáromy Györgyné), Károly és (II.) Ferenc származott.

A felnőttkort megélt Beleznay fiútestvérek közül János 1842-ben, Károly 1846-ban, (II.) Ferenc pedig 1867-ben hunyt el. Közülük Károlynak és (II.) Ferencnek születtek utódai, de a família 1909. szeptember 16-án, gróf Beleznay (II.) Ferenc fiának, Árpádnak a halálával fiágon törvényesen magvaszakadt, azaz kihalt.

I. GENERÁCIÓ

Nemes [1800-tól báró,⁶ 1805-től gróf⁷] Beleznay Sámuel

Beleznay Mihály és Patay Erzsébet fia.

Született — a pándi református egyház matrikuláiban található bejegyzés szerint — a Pest vármegyei Pilisen és megkereszteltetett ugyanott, 1763. október 20-án.⁸

Házasságot kötött — a monori református egyház matrikuláiban található bejegyzés szerint — Pilisen, 1793. július 9-én Barsy István lányával, a református vallású Barsy Zsuzsannával.⁹ Majd tőle, egy hosszú, 1811 és 1817 között lefolytatott bontóperben törvényesen elvált.¹⁰ Gróf Beleznay Sámuelné született Barsy Zsuzsanna — a budapesti Kálvin téri református egyház matrikuláiban található bejegyzés szerint — 72 és ½ éves korában, öregségi elgyengülés következtében, Pesten, a józsefvárosi Stáció utca 608. szám alatt, 1849. augusztus 9-én hunyt el és a pesti református templom kriptájában, 1849. augusztus 10-én temették el.¹¹

6 MOL A 57. LX. köt. 357–363. p.

7 MOL A 57. LXI. köt. 793–804. p.

8 MOL X 2355. I. köt. Vegyes anyakönyvek. Kereszteltek. 4. p.

9 MOL X 2329. VI. köt. Házasultak és meghaltak anyakönyve. Házasultak. 28. p.

10 PML IV. 31. e. 190. dob. 20/1816.

11 BKTREI Vegyes anyakönyvek. II. köt. Meghaltak. 47. p.

Meghalt, pontosabban Sámuel fia meggyilkolta Pilisen, 1818. július 5-én. Halálesete két egyházi anyakönyvben is szerepel. A pilisi evangélikus egyházközség matrikuláiban található bejegyzés szerint 55 éves korában, gyilkosság következtében, 1818. július 5-én elhunyt gróf temetésére a pilisi családi kriptában, 1818. július 8-án került sor.¹² A pándi református anyakönyvi bejegyzés pedig így szól: „Pilisen Méltóságos Gróf Beleznai Beleznay Sámuel Úr Ő agysága a maga Sámuel fia által háromszori lövéssel meg öletett.”¹³

II. GENERÁCIÓ

1. Nemes Beleznay Mihály

Beleznay Sámuel és Barsy Zsuzsanna első gyermeke.

Született — a monori református egyház matrikuláiban található bejegyzés szerint — a Pest vármegyei Pilisen és megkereszteltetett ugyanott, 1793. szeptember 10-én.¹⁴

Meghalt — a pilis evangélikus egyház matrikuláiban található bejegyzés szerint — három hónapos korában, „in fantili ordin” következtében, Pilisen, 1793. december 17-én és ugyanott, a családi kriptában temették el.¹⁵

2. Nemes [1800-tól báró,¹⁶ 1805-től gróf¹⁷] Beleznay Zsuzsanna

Beleznay Sámuel és Barsy Zsuzsanna második gyermeke.

Született — a monori református egyház matrikuláiban található bejegyzés szerint — a Pest vármegyei Pilisen és megkereszteltetett ugyanott, 1795. március 3-án.¹⁸

12 MOL X 3447. XII. köt. Meghaltak anyakönyve. 155–156. p.

13 MOL X 2355. II. köt. Vegyes anyakönyvek. Meghaltak. 2. p.

14 MOL X 2329. II. köt. Kereszteltek anyakönyve. 72. p.

15 MOL X 3447. IV. köt. Vegyes anyakönyvek. Meghaltak. 62. p.

16 MOL A 57. LX. köt. 359. p.

17 MOL A 57. LXI. köt. 798. p.

18 MOL X 2329. II. köt. Kereszteltek anyakönyve. 76. p.

Házasságot kötött — a budapesti Kálvin téri református egyház matrikuláiban található bejegyzés szerint — Pesten, 1815. április 9-én a református vallású fái Fáy Péter cs. kir. kapitánnyal.¹⁹ Fáy Péter — a szakirodalmi források szerint — fái Fáy Péter és Szathmáry-Király Anna fiaként látta meg a napvilágot²⁰ és — a szépsi (ma a szlovákiai Moldava nad Bodvou) református egyház matrikuláiban található bejegyzés szerint — 68 éves korában, vérhas következtében, az Abaúj vármegyei Bodollón (ma a szlovákiai Budulov), 1847. február 16-án hunyt el, majd ugyanott, 1847. február 19-én temették el.²¹

Meghalt — a szépsi református egyház matrikuláiban található bejegyzés szerint — 50 éves korában, száraz betegség következtében, Bodollón, 1845. március 7-én és ugyanott, 1845. március 11-én temették el.²²

3. Nemes [1800-tól báró,²³ 1805-től gróf²⁴] Beleznay Erzsébet

Beleznay Sámuel és Barsy Zsuzsanna harmadik gyermeke.

Született — a monori református egyház matrikuláiban található bejegyzés szerint — a Pest vármegyei Pilisen és megkereszteltetett ugyanott, 1797. március 15-én.²⁵

Házasságot kötött — a szakirodalmi források szerint — ismeretlen helyen és időpontban a római katolikus vallású kostyánfalvi Kostyán Sándorral.²⁶ Az esküvő helyét és időpontját tehát nem ismerjük. Annyi bizonyos csupán, hogy arra 1818 előtt kerülhetett sor, mivel ezen év augusztus 10-én, az Pest vármegyei Tápiószelén látta meg a napvilágot házaspár feltételezhetően első gyermeke, Kostyán László Sándor Károly, majd itt született a következő kettő, 1819-ben Regina Mária és

19 BKTREI Vegyes anyakönyvek. I. köt. Házasultak. 10. p.

20 *Kempelen*, 1912. 53 p.; *Nagy*, 1868. 229. p.

21 SAK. ZCM. Inv. č. 485. Reformovavý farský úrad v Moldave nad Bodvou. Matrika zomretých. Str. 43.

22 SAK. ZCM. Inv. č. 485. Reformovavý farský úrad v Moldave nad Bodvou. Matrika zomretých. Str. 36.

23 MOL A 57. LX. köt. 359. p.

24 MOL A 57. LXI. köt. 798. p.

25 MOL X 2329. II. köt. Kereszteltek anyakönyve. 80. p.

26 *Kempelen*, 1911. 48. p.; MNZs, 1888. 40 p.; *Nagy*, 1857. 281. p.

1820-ban Erzsébet Mária is.²⁷ Ennek ellenére a helyi római katolikus plébánia matrikuláiban nem történik említés a házasságkötésről. 1821-ben, illetve 1827-ben a pesti józsefvárosi római katolikus plébániatemplomban két további gyermeküket, Jusztina Máriát és Regina Zsuzsannát keresztelték meg.²⁸ De ezen egyházközség, valamint a szomszédos belvárosi és terézvárosi plébániák esketési anyakönyveiben szintén nem esik szó a házasságkötésről. Bizonyos továbbá, hogy az esküvőre nem Pilisen — mivel a bejegyzés nem szerepel sem a monori református és a pándi református, illetve a pilisi evangélikus, továbbá az albertirsai római katolikus és a monori római katolikus egyházak matrikulákban — és nem is a pesti Kálvin téri református, illetve az óbudai református egyházközségek templomaiban került sor. Kostyán Sándor — a szakirodalmi források szerint — kostyánfalvi Kostyán János és farádi Veres Anna fiaként, ismeretlen helyen, 1790-ben látta meg a napvilágot és ismeretlen helyen és időpontban hunyt el.²⁹

Meghalt — a budapesti Kálvin téri református egyház matrikuláiban található bejegyzés szerint — 63 éves korában, tüdőlob következtében, Pesten, a Szent Rókus kórházban, 1863. április 27-én és a Kerepesi úti köztemetőben, 1863. április 29-én temették el.³⁰

4. Nemes [1800-tól báró,³¹ 1805-től gróf³²] Beleznay (II.) Sámuel

Beleznay Sámuel és Barsy Zsuzsanna negyedik gyermeke.

Született — a monori református egyház matrikuláiban található bejegyzés szerint — a Pest vármegyei Pilisen és megkereszteltetett ugyanott, 1798. június 21-én.³³

Meghalt, pontosabban az édesapja, gróf Beleznay (I.) Sámuel meggyilkolása miatt kivégezték — a szakirodalmi források szerint — Pesten, 1819. június 21-én.³⁴ A korabeli sajtó így számolt be a kivégzésről: „Pesten Junius 21-dikén

27 MOL X 6617. III–IV. köt. Kereszteltek anyakönyve.

28 MOL X 2008. IV. köt. Kereszteltek anyakönyve.

29 Nagy, 1860. 382. p.

30 BKTREI Vegyes anyakönyvek. III. köt. Meghaltak. 103. p.

31 MOL A 57. LX. köt. 359. p.

32 MOL A 57. LXI. köt. 798. p.

33 MOL X 2329. II. köt. Kereszteltek anyakönyve. 83. p.

34 Kempelen, 1911. 48. p.; MNZs, 1888. 39. p.; Nagy, 1857. 281. p.

reggel 6 óra tájban a' Soroksár felé álló vesztőhelyre kivitetett azon 22 esztendő s' ifjú, a' ki tavál Julius 5-én írtoztató kegyetlenséggel az Attyát agyon lötte, s' a' fő Törvényszékeknek helyben-hagyatott ítélete szerént a' hóhér pallosa által fejét elveszette.³⁵ Az ifjú gróf halotti anyakönyvi bejegyzését azonban nem sikerült megtalálni. Pedig tudjuk, hogy az utolsó útjára a pesti református segédlelkész, Szikszai József kísértte el, aki — „Imádságok, mellyeket Pesten Junius 21-dikén 1819-ben szerentsétlenül megholt G. B. S. szomorú környülállásaihoz képest készített Szikszai József Pesti Református Káplán, mint a' szerentsétlennék utolsó óráiban vígasztalója” címmel — meg is jelentette Pesten, 1819-ben a gyászbeszédét, de ennek ellenére a halotti anyakönyvi bejegyzése nincs a budapesti Kálvin téri református egyházközség matrikuláiban. Az továbbá nincs a cs. kir. 5. huszárezred, a cs. kir. pesti tábori kórház, a cs. kir. budai tábori főpapi hivatal, illetve az óbudai református, a rákospalotai református, a szigetszentmiklósi református, a monori református és a pándi református, valamint a pilisi evangélikus és a Budapest-soroksári római katolikus, a Budapest-belvárosi római katolikus, a Budapest-józsefvárosi római katolikus és a Budapest-terézvárosi római katolikus egyházközségek anyakönyveiben sem. Kivégzésének menete, pontos részletei megtalálhatóak a Pest Megyei Levéltárban. Ezen dokumentumokból pedig az is kiderül, hogy az ifjú gróftól valóban 1819. június 21-én fejezték le Pesten.³⁶

5. Nemes [1800-tól báró,³⁷ 1805-től gróf³⁸] Beleznay János

Beleznay Sámuel és Barsy Zsuzsanna ötödik gyermeke.

Született — a monori református egyház matrikuláiban található bejegyzés szerint — a Pest vármegyei Pilisen és megkereszteltetett ugyanott, 1800. május 8-án.³⁹

Házasságot kötött — az albertisrai római katolikus egyház matrikuláiban található bejegyzés szerint — ismeretlen helyen, 1824-ben Schayer Erasmus özvegyével, a római katolikus vallású Fritz Antóniával.⁴⁰ Gróf Beleznay Jánosné

35 HsKT, 1819. 50. sz. 1.

36 PML IV. 31. b. 25. dob. 370/1819.

37 MOL A 57. LX. köt. 359. p.

38 MOL A 57. LXI. köt. 798. p.

39 MOL X 2329. II. köt. Kereszteltek anyakönyve. 89. p.

40 MOL X 6557. II. köt. Mixtra Matrimonia. 202. p.

született Fritz Antónia — az albertirsai római katolikus egyház halotti matrikuláiban található bejegyzés szerint — 71 éves korában, „apoplexia”, azaz gutatütés, szívszélhúdás következtében, a Pest vármegyei Alsó-Nyáregyházán (ma a Pest megyei Nyáregyháza), 1858. július 5-én hunyt el és ugyanott, a helyi római katolikus temetőben, július 8-án temették el.⁴¹

Meghalt Pilisen, 1842. április 23-án. Halálesete két egyházi anyakönyvben is szerepel. A pilisi evangélikus egyházközség matrikuláiban található bejegyzés szerint a 42 éves korában, szélütés következtében, 1842. április 23-án elhunyt gróf temetésére a pilisi családi kriptában, 1842. április 26-án került sor.⁴² A pándi református anyakönyvi bejegyzés így szól: „Beleznai Gróf Beleznay János. 42 éves. A test felnyitvatván, egy régibb lövés következtében megholtnak nyilvánított az Orvosok által. Prédikációt mondott felette a Pilisi Ágostai Vallásnak Templomában a Pándi Ref. Préd. /Benedek László/ Orátiót Kecskeméti Profeszszor T. Tatai András Úr. — énekeltek a Kecskeméti Fő Iskola Növendékei, — s mind ezek végeztetvén a nevezett Templom alatt lévő Családi Sírboltba tétettek le a hideg tetemek nyugalmukra, várva a feltámadás nagy napját.”⁴³ (Megemlítenéd, hogy azt a bizonyos lövést Ferenc nevű öccse adta le 1835-ben.) A Pilisen, 1842. április 24-én kiadott gyászjelentése szerint pedig „Fritz Antónia és gyermekei Schayer József, Sándor és Franciska szomorodott szívvel jelentik forrón szeretett férjének, illetőleg mostoha édes atyjokak néhai méltóságos beleznai gróf BELEZNAV JÁVOS ő nagyságának, több tekintetes Nemes vármegyéék táblabírájának, Szentivány és Bankháza örökös urának, néhány napokig tartott betegeskedése következtében e' folyó hónap 23-kán délután 1 óraker, életének 42-dik, boldog házasságoknak 18-dik évében idegguta ütés által történt igen reménytelen gyászos halálát. A boldogultnak hideg tetemei Pest vármegyében helyzett Pilis mező városbeli jószágában a' szokott egyházi szertartás szerint, folyó hó 26-kán délelött a' Beleznav grófi nemzetiség sírboltjába fognak eltakaríttatni.”⁴⁴

41 MOL X 6557. XIII. köt. Meghaltak anyakönyve. 184. p.

42 MOL X 3447. XII. köt. Meghaltak anyakönyve. 293. p.

43 MOL X 2355. X. köt. Meghaltak anyakönyve. 6. p.

44 OSZK PéKt. Beleznavi gróf Beleznav János gyászjelentése (Pilis, 1842. április 24.)

6. Báró Beleznay Ferenc

Báró Beleznay Sámuel és Barsy Zsuzsanna hatodik gyermeke.

Született — a monori református egyház matrikuláiban található bejegyzés szerint — a Pest vármegyei Pilisen és megkereszteltetett ugyanott, 1802. július 4-én.⁴⁵

Meghalt Pesten, 1802. december 26-án. Halálesete két egyházi anyakönyvben is szerepel. A budapesti Kálvin téri egyházközség matrikuláiban található bejegyzés szerint a fél éves korában, nyavajatorés következtében, Pesten, 1802. december 26-án elhunyt gyermek holttestét 1802. december 28-án Pilisre szállították át.⁴⁶ A pilisi evangélikus anyakönyvi bejegyzésből pedig azt is megtudhatjuk, hogy a gyermek temetésére a pilis családi sírboltban, 1802. december 30-án került sor.⁴⁷

7. Báró [1805-től gróf⁴⁸] Beleznay Klára

Báró Beleznay Sámuel és Barsy Zsuzsanna hetedik gyermeke.

Született — a monori református egyház matrikuláiban található bejegyzés szerint — a Pest vármegyei Pilisen és megkereszteltetett ugyanott, 1804. január 28-án.⁴⁹

Házasságot kötött — a pilisi evangélikus egyház matrikuláiban található bejegyzés szerint — Pilisen, 1838. október 28-án az evangélikus vallású gróf Laszberg Rudolf cs. kir. főhadnaggyal.⁵⁰ Gróf Laszberg Rudolf György cs. és kir. ezredes — a szakirodalmi források szerint — Georg Graf von Laszberg és Friderika Hirsch fiaként, a bajorországi Randersacker-ben, 1806. január 14-én látta meg a napvilágot és a Felső-ausztriai Urfahr bei Linz-ben, 1870. július 20-án hunyt el.⁵¹

45 MOL X 2329. II. köt. Kereszteltek anyakönyve. 94. p.

46 BKTREI Vegyes anyakönyvek. I. köt. Meghaltak. 4. p.

47 MOL X 3447. XII. köt. Meghaltak anyakönyve. 25–26. p.

48 MOL A 57. LXI. köt. 798. p.

49 MOL X 2329. II. köt. Kereszteltek anyakönyve. 99. p.

50 MOL X 3447. X. köt. Házasultak anyakönyve. 103. p.

51 MNZs, 1888. 508. p.

Meghalt — a szakirodalmi források szerint — a Baranya vármegyei Kácsfaluban (ma a horvátországi Jagodnjak), 1877. január 21-én.⁵² Halálesetét minden valószínűség szerint a kácsfalusi evangélikus, vagy a laskafalusi (ma Čeminac) református — ennek volt a leányegyháza Kácsfalu — matrikuláiba jegyezheték be, de sajnálatos módon ezek az anyakönyvek nem találhatóak meg az Eszéki Állami Levéltárban (Državni arhiv u Osijeku). A kácsfalusi evangélikus matrikulák másodpéldányai ugyan megvannak a Baranya Megyei Levéltárban, de az 1877. év sajnos nem található meg köztük. Kácsfalu a laskafalvi római katolikus plébánia filiája volt, de ezen egyházközség matrikuláiba — melyek ugyancsak az Eszéki Állami Levéltár őrzésében találhatóak — azonban nem került bevezetésre a haláleset.

8. Gróf Beleznay Julianna

Gróf Beleznay Sámuel és Barsy Zsuzsanna nyolcadik gyermeke.

Született — a monori református egyház matrikuláiban található bejegyzés szerint — a Pest vármegyei Pilisen és megkereszteltetett ugyanott, 1806. április 28-án.⁵³

Házasságot kötött — a szakirodalmi források szerint — ismeretlen helyen és időpontban a református vallású kőji Komáromy (Comáromy) Györggyel.⁵⁴ Az esküvő helyét és időpontját tehát nem ismerjük. Annyi bizonyos csupán, hogy arra 1825 előtt kerülhetett sor, mivel ezen év április 29-én, az Abaúj vármegyei (ma Borsod-Abaúj-Zemplén megyei) Selyeben látta meg a napvilágot házaspár feltételezhetően első gyermeke, Komáromy Emma, majd itt születtek a többiek, Sándor, Ida, Otília Borbála, Klementina és (II.) Ida is.⁵⁵ Ennek ellenére a helyi református egyházközség matrikuláiban nem történik említés a házasságkötésről. Bizonyos továbbá, hogy az esküvőre nem Pilisen — mivel a bejegyzés nem szerepel sem a monori református és a pándi református, illetve a pilis evangélikus, továbbá az albertirsai római katolikus egyházak matrikulákban — és nem is a pesti Kálvin téri református és óbudai református, valamint a kassai református egyházközségek templomaiban került sor. Komáromy György — a szakirodalmi

52 *Kempelen*, 1911. 48. p.; MNZs, 1888. 40. p

53 MOL X 2329. II. köt. Kereszteltek anyakönyve. 104. p.

54 *Kempelen*, 1911. 48. p.; MNZs, 1888. 40. p.; MNZs, 1905. 498. p.; *Nagy*, 1857. 281. p.

55 MOL X 2921. I. köt. Vegyes anyakönyvek. Kereszteltek.

források szerint — kőji Komáromy György fiaként, ismeretlen helyen és időpontban látta meg a napvilágot⁵⁶ és — a selyebi református egyház matrikuláiban található bejegyzés szerint — 52 éves korában, sorvadás következtében Selyeben, 1836. június 9-én hunyt el, majd ugyanott, 1836. június 12-én temették el.⁵⁷

Haláláról sajnálatos módon nincsenek bővebb információink. Annyi bizonyos csupán, hogy 1858-ban még élt, mivel a neve („gróf Beleznay Júlia N. Kőji Comáromy György özvegye”) szerepel lánya, Péchy Istvánné született Komáromy Ida Selyeben, 1858. szeptember 1-én kiadott gyászjelentésében.⁵⁸ Tudjuk tovább, hogy ő maga is Selyeben élt,⁵⁹ de ennek ellenére a halálesete nincs bejegyezve sem a helyi református egyház matrikuláiba, sem pedig a selyebi állami anyakönyvekbe. Az nincs továbbá bevezetve a budapesti Kálvin téri és az óbudai református egyházközségek matrikuláiba sem, valamint a kázmárki református és a fancsali evangélikus anyakönyvekben sem.

9. Gróf Beleznay Károly

Gróf Beleznay Sámuel és Barsy Zsuzsanna kilencedik gyermeke.

Született — a monori református egyház matrikuláiban található bejegyzés szerint — a Pest vármegyei Pilisen és megkereszteltetett ugyanott, 1808. január 21-én.⁶⁰

Házasságot kötött — a versegi római katolikus egyház matrikuláiban található bejegyzés szerint — a Pest vármegyei Versegen, 1829. március 22-én a római katolikus vallású, 16 éves nemes Majthényi Emiliával.⁶¹ Gróf Beleznay Károlyné született Majthényi Emília — a szakirodalmi források szerint — kesseleőkeői Majthényi Károly és dacsólámi és keszihóczi Dacsó Anna lányaként, Versegen, 1813. május 7-én látta meg a napvilágot⁶² és — a gyászjelentése szerint — élete 62. évében, Budapesten, 1875. április 15-én hunyt el, majd ugyanott, a Kerepesi

56 *Kempelen*, 1912. 28. p.

57 MOL X 2921. I. köt. Vegyes anyakönyvek. Meghaltak. o. sz. n.

58 OSZK PéKt. Kőji Comáromi Ida gyászjelentése (Selyeb, 1858. szeptember 1.)

59 Dienes, é. sz. n. 9.

60 MOL X 2329. II. köt. Kereszteltek anyakönyve. 108–109. p.

61 PML IV. 482. 452. dob. Verseg. Római katolikus egyház. Házassági anyakönyvek. 1829. I. p.

62 *Szluha*, 2005. 72–73. p.

úti köztemetőben, 1875. április 17-én temették el.⁶³ Megemlítendő még, hogy nevezett hölgy — a szakirodalmi források szerint — Pesten, 1861. június 30-án feleségül ment Sassy Sámuelhez.⁶⁴

Meghalt Pesten, 1846. június 7-én. Halálesete két egyházi anyakönyvben is szerepel. A budapesti Kálvin téri református egyházközség matrikuláiban található bejegyzés szerint a 39 éves korában, gutaütés következtében, a krisztinavárosi [azaz budai!] Fő utca 414. szám alatt, 1846. június 7-én elhunyt gróf holttestét 1846. június 8-án átszállították Pilisre.⁶⁵ A pilisi evangélikus anyakönyvi bejegyzés így szól: „Gróf Beleznay Károly Ő Nga. Pesten meghalván a' Nemzetségi Sírboltba eltéetett” 1842. június 9-én.⁶⁶ A Pesten kiadott gyászjelentése szerint pedig „Keselőkői Majthényi Emilia maga, Mihály és Pál fiai 's Anna leánya nevükben megszomorodott szívvvel jelenti : hogy felejtethetlen jó férjének 's illetőleg atyjuknak méltóságos gróf beleznai Beleznay Károly úrnak halotti végtisztelete e' f. é. július 12.dik délelőtti 9 ½ órakor itt Pesten a' helvét vallást követőek szentegyházában fog tartatni.”⁶⁷

10. Gróf Beleznay (II.) Ferenc

Gróf Beleznay Sámuel és Barsy Zsuzsanna tizedik gyermeke.

Született — a monori református egyház matrikuláiban található bejegyzés szerint — a Pest vármegyei Pilisen és megkereszteltetett ugyanott, 1810. szeptember 9-én.⁶⁸

Házasságot kötött — a Deák téri német evangélikus egyház matrikuláiban található bejegyzés szerint — Pesten, 1830. május 11-én Matkovich István udvari tanácsos lányával, az evangélikus vallású Matkovich Apollóniával.⁶⁹ Gróf Beleznay Ferencné született Matkovich Apollónia — a gyászjelentése szerint — élete 91. évében, végelgyengülés következtében, a Pest vármegyei (ma Budapest,

63 OSZK PéKt. Kesseleőkeői Majthényi Emilia gyászjelentése (Budapest, 1875. április 16.)

64 *Szluha*, 2005. 73. p.

65 BKTREI Vegyes anyakönyvek. II. köt. Meghaltak. 11. p.

66 MOL X 3447. XII. köt. Meghaltak anyakönyve. 48. p.

67 OSZK PéKt. Gróf beleznai Beleznay Károly gyászjelentése (Hely és é. sz. n.)

68 MOL X 2329. II. köt. Kereszteltek anyakönyve. 115. p.

69 MOL X 2137. VII. köt. Házasultak anyakönyve. 24. p.

XI. kerületi) Albertfálván, 1891. március 11-én hunyt el és ugyanott, a helyi evangélikus temetőben, 1891. március 13-án temették el.⁷⁰

Meghalt Pesten, 1867. február 26-án. Halálesete két egyházi anyakönyvben is szerepel. A budapesti Kálvin téri református egyházközség matrikuláiban található bejegyzés szerint 56 éves korában, hagymáz következtében Pesten, a Király utca 70. szám alatt, 1867. február 26-án elhunyt gróf holttestét 1867. február 28-án átszállították Pilisre.⁷¹ A monori református anyakönyvi bejegyzés megemlíti még, hogy a mellhártyalobban elhunyt gróf temetésére 1867. március 1-én került sor Pilisen, a templom alatti sírboltban.⁷² A Pesten, 1867. február 26-án kiadott gyászjelentése szerint pedig „Gróf Beleznay, szül. Matkovich Apollonia, gróf Beleznay Árpád és neje Rác Susánna, leányával Luizával, gróf Beleznay Mária Alexandrina és férje Naményi Antal, fájdalmas szívvel jelentik, férjének és illetőleg édes atyjoknak BELEZNAI GRÓF BELEZNAY FERENCZ urnak f. február hó 26-án d. u. 2 óraker, 56. éves korában, házassága 37-ik évében tüdő-szélhűdés folytán bekövetkezett elhunytát. Hideg tetemei február 28-án d. u. 4 óraker a helv. hitvallás szertartásai szerint beszenteltetvén, Pilisre a családi sírboltba foglalt szállíttatni.”⁷³

III. GENERÁCIÓ

9/1. Gróf Beleznay István

Gróf Beleznay Károly és Majtényi Emília első gyermeke.

Született — a budapesti Kálvin téri református egyház matrikuláiban található bejegyzés szerint — Pesten, 1830. szeptember 1-én és megkereszteltetett ugyanott, a pesti református egyházközség templomában, ugyanazon a napon.⁷⁴

Meghalt — a budapesti Kálvin téri református egyház matrikuláiban található bejegyzés szerint — két napos korában, görcsök következtében Pesten, 1830.

70 OSZK PéKt. Özv. gróf Beleznay Ferenczné gyászjelentése (Albertfalva, 1891. március 11.)

71 BKTREI Vegyes anyakönyvek. IV. köt. Meghaltak. 45. p.

72 MOL X 2329. IX. köt. Meghaltak anyakönyve. 95. p.

73 OSZK PéKt. Beleznai gróf Beleznay Ferencz gyászjelentése (Pest, 1867. február 26.)

74 BKTREI Vegyes anyakönyvek. I. köt. Kereszteltek. 55. p.

szeptember 1-én és másnap, 1830. szeptember 2-án temették el Pesten, vagy ekkor szállították el a földi maradványait Pilisre.⁷⁵

9/2. Gróf Beleznay (II.) Mihály

Gróf Beleznay Károly és Majthényi Emília második gyermeke.

Született — a budapesti Kálvin téri református egyház matrikuláiban található bejegyzés szerint — Pesten, 1832. szeptember 14-én és megkereszteltetett ugyanott, pesti református egyházközség templomában, 1832. szeptember 15-én.⁷⁶

Meghalt Budán, 1864. november 18-án. Halálesete két egyházi anyakönyvben is szerepel. A pilisi evangélikus matrikula szerint 32 éves korában, hosszas szenvedés után Budán, 1864. november 18-án hunyt el és a temetésére a pilisi evangélikus templom alatti kriptában, 1864. november 21-én került sor.⁷⁷ A monori református anyakönyvi bejegyzés ezen kívül közli még a halál okát is, mely tüdővész volt.⁷⁸ Érdekes azonban, hogy a Budán elhunyt gróf halotti bejegyzése nem szerepel sem a pesti Kálvin téri, sem pedig az óbudai (Budán ekkoriban még nem volt önálló kálvinista egyházközség) református egyház matrikuláiban.

9/3. Gróf Beleznay Gábor Károly

Gróf Beleznay Károly és Majtényi Emília harmadik gyermeke.

Született — a budapesti Kálvin téri református egyház matrikuláiban található bejegyzés szerint — Pesten, 1836. július 11-én és megkereszteltetett ugyanott, a pesti református egyházközség templomában, 1836. július 12-én.⁷⁹

Meghalt Pesten, 1837. augusztus 18-án. Halálesete két egyházi anyakönyvben is szerepel. A pilisi evangélikus matrikula szerint a 13 hónapos korában, nehézségben elhunyt gyermek a családi sírboltba, 1837. augusztus 20-án lett eltemetve.⁸⁰ A budapesti Kálvin téri református egyházközség anyakönyveiben található

75 BKTREI Vegyes anyakönyvek. I. köt. Meghaltak. 46–47. p.

76 BKTREI Vegyes anyakönyvek. I. köt. Kereszteltek. 62. p.

77 MOL X 3447. XIII. köt. Meghaltak anyakönyve. 74. p.

78 MOL X 2329. IX. köt. Meghaltak anyakönyve. 147. p.

79 BKTREI Vegyes anyakönyvek. I. köt. Kereszteltek. 79. p.

80 MOL X 3447. XII. köt. Meghaltak anyakönyve. 284. p.

bejegyzés ezen kívül közli még, hogy a kiszáradásban, a Bel-Lipótváros 188. szám alatt meghalt fiú holtteste, imádság után kivitetett Pilisre, a nemzeti sírboltba.⁸¹

9/4. Gróf Beleznay Pál János Károly

Gróf Beleznay Károly és Majtényi Emília negyedik gyermeke.

Született — a budapesti Kálvin téri református egyház matrikuláiban található bejegyzés szerint — Pesten, 1840. január 20-án és megkereszteltetett ugyanott, a pesti református egyházközség templomában, 1840. január 21-én.⁸²

Házasságot kötött először — a verseyi római katolikus egyház matrikuláiban található bejegyzés szerint — a Pest vármegyei Versegen, 1862. november 24-én Majthényi Pál lányával, a római katolikus vallású, 19 éves nemes Majthényi Herminával.⁸³ Majd tőle törvényesen elvált. A válás időpontjáról csak annyit tudunk, hogy az 1877. október 9-e előtt történt, mivel ezen a napon, Budapesten házasságot kötött Majthényi Hermina dr. Bohus Rezső polgári iskolai igazgatóval.⁸⁴ Dr. Bohus Rezsóné (korábban gróf Beleznay Pálné) született Majthényi Hermina — a szakirodalmi források szerint — kesseleőkeői Majthényi Pál és farádi Veres Johanna lányaként, a Hont vármegyei (ma Nógrád megyei) Csesztvén, 1845. szeptember 29-én látta meg a napvilágot⁸⁵ és — a gyászjelentése szerint — Budapesten, 1878. október 2-án hunyt el, majd a Kerepesi úti köztemetőben, 1878. október 3-án temették el.⁸⁶

Házasságot kötött másodszor — egy bírósági okirat szerint — Budapesten, 1882. január 29-én dr. Maczanek István ügyvéd özvegyével, a római katolikus vallású Haskó Amáliával.⁸⁷ Gróf Beleznay Pálné született Haskó Amália — a Budapest-belvárosi római katolikus egyház halotti matrikuláiban található bejegyzés és a gyászjelentése szerint — élete 50. évében, veselob következtében, Budapes-

81 BKTREI Vegyes anyakönyvek. I. köt. Meghaltak. 76–77. p.

82 BKTREI Vegyes anyakönyvek. I. köt. Kereszteltek. 102. p.

83 PML IV. 482. 452. dob. Verseg. Római katolikus egyház. Házassági anyakönyvek. 1862. 2. p.

84 BFL IV. 1411. b. 02793/1878.

85 *Szluha*, 2005. 73. p.

86 OSZK PéKt. Dr. Bohus Rezsóné gyászjelentése (Budapest, 1878. október 2.)

87 BFL VII. 2. c. I.984/1894.

ten, a IV. kerületi (ma V. kerületi) Kalap utca 22. szám alatt, 1890. június 17-én hunyt el és a Németyölgyi úti sírkertben, 1890. június 19-én temették el.⁸⁸

Házasságot kötött, harmadszor — egy bírósági okirat szerint — Budapesten, a pesti unitárius templomban, 1890. szeptember 14-én az evangélikus vallású Berzsényi Szeréna Rózával.⁸⁹ Majd tőle — miután 1894. október 29-én benyújtotta a válókeresetet — Budapesten, 1900. január 16-án törvényesen elvált.⁹⁰ Gróf Beleznay Pálné született Berzsényi Szeréna ismeretlen helyen és időpontban született, illetve hunyt el.

Házasságot kötött negyedszer — a Budapest, VIII. kerület állami anyakönyveiben található bejegyzés szerint — Budapesten, 1904. június 6-án Simon Lídia törvénytelen lányával, a római katolikus vallású, Buda-Pesten, 1862. június 1-én született Simon Máriával.⁹¹ Gróf Beleznay Pálné született Simon Mária ismeretlen helyen és időpontban hunyt el.

Meghalt — a Monoron, 1910. február 5-én kiállított halotti anyakönyvi kivonata szerint — 69 éves korában, szervi szívbaj következtében, a Pest vármegyei Monoron, az Arany János utca 17. szám alatt, 1909. július 12-én, reggel 5 órakor.⁹² A monori római katolikus plébánia matrikuláiból ezeken kívül még azt is megtudhatjuk, hogy „Gróf Beleznay Pál nyugalmazott zálogházi főtiszt”-et 1909. július 14-én temették el a nagyközség temetőjében.⁹³

9/5. Gróf Beleznay Anna Jozefina Hermina

Gróf Beleznay Károly és Majtényi Emília ötödik gyermeke.

Született — a Budapest-belvárosi római katolikus egyház matrikuláiban található bejegyzés szerint — Pesten, 1842. május 22-én és megkereszteltetett ugyanott, a belvárosi római katolikus plébániatemplomban, ugyanazon a napon.⁹⁴

88 MOL X 2003. LI. köt. Meghaltak anyakönyve. 157. p.; OSZK PéKt. Gróf Beleznay Pálné gyászjelentése (Budapest, 1890. június 17.)

89 BFL VII. 2. c. V.78/1896.

90 BFL VII. 2. c. V.78/1896.

91 BFL XXXIII. 1. a. 2887. köt. 573/1904. fsz.

92 BFL VII. 216. 0843/1907.

93 MRKPI Meghaltak anyakönyve. VII. köt. 68. p.

94 MOL X 2003. XV. köt. Kereszteltek anyakönyve. 118. p.

Házasságot kötött — az albertirsai római katolikus egyház matrikuláiban található bejegyzés szerint — a Pest vármegyei Albertiben (ma a Pest megyei Albertirsa), 1859. szeptember 8-án az evangélikus vallású, 28 éves nemes Baranyay János dánosi közbirtokossal.⁹⁵ Baranyay János köz- és váltó ügyvéd — a gyászjelentése szerint — élete 53. évében, Budapesten, az irgalmas rend tébolydájában, 1885. február 13-án hunyt el és a VIII. kerületi Stáhly utcai temetőben, 1885. február 15-én temették el.⁹⁶

Haláláról sajnálatos módon nincsenek bővebb információink. Annyi bizonyos csupán, hogy — egy közjegyzői okirat szerint — 1907-ben a Budapest X. kerületéhez (ma a XIV. kerületéhez) tartozó Rákosfalván élt.⁹⁷ A rákosfalvi római katolikus és a Budapest-erzsébetvárosi római katolikus — ennek volt a filiája 1919 Rákosfalva — anyakönyvekben azonban nincs bejegyezve a halálesete. Rákosfalva 1907-ig a Budapest IX. kerületi, 1907 után pedig a Budapest X. kerületi anyakönyvi kerülethez tartozott, de ennek ellenére egyik állami anyakönyvben sem szerepel a grófnő halotti bejegyzése.

10/1. Gróf Beleznay Árpád

Gróf Beleznay (II.) Ferenc és Matkovich Apollónia első gyermeke.

Született — a budapesti Kálvin téri református egyház matrikuláiban található bejegyzés szerint — Pesten, 1832. június 13-án és megkereszteltetett ugyanott, a pesti református egyházközség templomában, 1832. június 14-én.⁹⁸

Házasságot kötött először — a budapesti Kálvin téri református egyház matrikuláiban található bejegyzés szerint — Pesten, 1862. október 4-én a Macsegő Jánostól törvényesen elvált feleségével, a református vallású, 47 éves Rác Zsuzsannával.⁹⁹ Gróf Beleznay Árpádné született Rác Zsuzsanna — a szakirodalmi források¹⁰⁰ és a házassági anyakönyvi bejegyzése¹⁰¹ szerint — parasznyai Rác József és Simon Mária lányaként, a Borsod vármegyei (ma Borsod-Abaúj-Zemp-

95 MOL X 3361. VII. köt. Házasultak anyakönyve. 22. p.

96 OSZK PéKt. Baranyay János gyászjelentése (Budapest, 1885. február 14.)

97 BFL VII. 213. 863/1907.

98 BKTREI Vegyes anyakönyvek. I. köt. Kereszteltek. 61. p.

99 BKTREI Vegyes anyakönyvek. III. köt. Házasultak. 21. p.

100 *Daróczy*, 1928. 294. p.

101 BKTREI Vegyes anyakönyvek. III. köt. Házasultak. 21. p.

lén megyei) Miskolcon, 1815 körül látta meg a napvilágot és — a kispesti református egyház matrikuláiban található bejegyzés szerint — 54 éves korában, tüdővizenyő következtében, a Pest vármegyei (ma a Budapest, IV. kerületi) Újpesten, az István utca 15. szám alatt, 1881. február 2-án hunyt el, majd 1881. február 4-én temették el az újpesti temetőben.¹⁰²

Házasságot kötött másodszor — édesanyja gyászjelentése szerint — ismeretlen helyen, 1881 után Horváth Polatsek Teréziával.¹⁰³ Az esküvő helyét és időpontját tehát sajnos nem ismerjük. Annyi bizonyos csupán, hogy arra 1881. február 2-a, azaz az első feleségének a halála után került sor. Tudjuk továbbá, hogy a házasságkötésre nem a budapesti Kálvin téri református templomban került sor. Gróf Beleznay Árpádné született „Hlacssek [!] Terézia” — a Budapest, XIX. kerület állami anyakönyveiben található bejegyzés szerint — 56 éves korában, szervi szívbjaj következtében, a Pest vármegyei (ma a Budapest, XIX. kerületi) Kispesten, az Üllői út 60. szám alatt, 1908. február 27-én hunyt el.¹⁰⁴ Érdemes még megemlíteni, hogy gróf Beleznay Árpád Kispesten, 1908. február 18-án kelt végrendeletében a felesége szintén, mint „Holacssek Teréz” szerepel.¹⁰⁵

Meghalt — és ezzel fiágon törvényesen kihalt a gróf Beleznay család — Budapesten, 1909. szeptember 16-án. Halálesete két anyakönyvben is szerepel. A Budapest, VIII. kerület állami anyakönyveiben található bejegyzés szerint pedig „gróf Beleznay Árpád magázó” 80 éves korában, aggkori végkimerülés következtében, Budapesten, a VIII. kerületi Práter utca 4. szám alatt, 1909. szeptember 16-án, reggel 8 órakor halt meg.¹⁰⁶ A budapesti Kálvin téri református egyház matrikuláiból ezen kívül még azt is megtudhatjuk, hogy a gróft 1909. szeptember 18-án tetemtték el a Kerepesi úti köztemetőben.¹⁰⁷

102 MOL X 2415. V. köt. Meghaltak anyakönyve. 29. p.

103 OSZK PéKt. Özv. gróf Beleznay Ferenczné gyászjelentése (Albertfalva, 1891. március 11.)

104 BFL XXXIII. 1. a. 5693. köt. 71/1908. fsz.

105 BFL VII. 152. 0112/1908.

106 BFL XXXIII. 1. a. 3079. köt. 2494/1909. fsz.

107 BKTREI Meghaltak anyakönyve. XIII. köt. 148. p.

10/2. Gróf Beleznay Mária Alexandrina

Gróf Beleznay (II.) Ferenc és Matkovich Apollónia második gyermeke.

Született — a Deák téri evangélikus egyház matrikuláiban található bejegyzés szerint — Pesten, 1837. december 18-án és megkereszteltetett ugyanott, a pesti evangélikus egyházközség templomában, 1837. december 19-én.¹⁰⁸

Házasságot kötött — a dabasi református egyház matrikuláiban található bejegyzés szerint — a Pest vármegyei Alsó-Dabason (ma Pest megyei Dabas), 1857. augusztus 29-én a református vallású, 37 éves nemes Naményi Antal újfehértói közbirtokossal.¹⁰⁹ Majd tőle — a házassági anyakönyvben található megjegyzés rovat szerint — Pesten, 1869. február 4-én törvényesen elvált.¹¹⁰ Naményi Antal Pest vármegyei tisztviseelő — a budapesti Kálvin téri református egyház matrikuláiban található bejegyzés szerint — a Szabolcs vármegyei Újfehértón, 1818 körül látta meg a napvilágot és 68 éves korában, aggasztály következtében, Budapesten, a VII. kerületi Síp utca 5. szám alatt, 1886. szeptember 18-án hunyt el és másnap, 1886. szeptember 19-én temették el Budapesten.¹¹¹ Említésre méltó adat, hogy az anyakönyvi bejegyzésben az elhunyt, mint nőtlen családi állapotú férfi van feltüntetve. Naményi Antal azonban nem nőtlen, hanem a feleségétől törvényesen elvált személy volt.¹¹²

Haláláról sajnálatos módon nincsenek bővebb információink. Annyi bizonyos csupán, hogy 1916-ban még élt, mivel neve szerepel az ez évi budapesti cím- és lakcímjegyzékben. Ezen kiadvány szerint „gróf Beleznay Mária Alexandrina magánzónő” a III. kerületi Zápor utca 65. szám alatt lakott. A Budapest, III. kerületi állami anyakönyvekben azonban nincs bejegyezve a halálesete. Az továbbá nem lett bevezetve sem az óbudai evangélikus, sem pedig az óbudai református egyházközségek matrikuláiba se.

108 MOL X 2137. II. köt. Kereszteltek anyakönyve. 186. p.

109 MOL X 2432. II. köt. Kereszteltek és házasultak anyakönyve. Házasultak. 36. p.

110 MOL X 2432. II. köt. Kereszteltek és házasultak anyakönyve. Házasultak. 36. p.

111 BKTREI Meghaltak anyakönyve. VIII. köt. 64. p.

112 MOL X 2432. II. köt. Kereszteltek és házasultak anyakönyve. Házasultak. 36. p.

IV. GENERÁCIÓ

9/4/1. Gróf Beleznay Anna Mária Hermina Paulina

Gróf Beleznay Pál és Majthényi Hermina első gyermeke.

Született — az albertirsai római katolikus egyház matrikuláiban található bejegyzés szerint — a Pest vármegyei Pilisen, 1864. május 21-én és megkereszteltetett ugyanott, 1864. május 28-án.¹¹³

Meghalt — a haláleset-felvételi lapja szerint — 29 éves korában, Budapesten, a VII. kerületi Erzsébet szegényházban, 1894. szeptember 30-án, mint hajadon és szegényházi ápolat.¹¹⁴ A Budapest-erzsébetvárosi római katolikus plébánia matrikuláiból pedig még azt is megtudhatjuk, hogy az agylágyulás következtében elhunyt grófnőt Budapesten, 1894. október elején temették el.¹¹⁵

9/4/2. Gróf Beleznay (II.) István Pál

Gróf Beleznay Pál és Majthényi Hermina második gyermeke.

Született — a monori református egyház matrikuláiban található bejegyzés szerint — a Pest vármegyei Pilisen, az alsó kastélyban, 1865. augusztus 11-én és megkereszteltetett ugyanott, 1865. augusztus 22-én.¹¹⁶

Haláláról sajnálatos módon nincsenek bővebb információink. Annyi bizonyos csupán, hogy még gyermekkorában, valamikor 1878 előtt hunyt el, mivel a neve már nem szerepel édesanyja Budapesten, 1878. október 2-án kiadott gyászjelentésében.¹¹⁷ Halálesete nincs bejegyezve azonban sem a pilisi evangélikus, sem pedig a monori református, a pándi református, a pesti Kálvin téri református, az újpesti református és az óbudai református egyházközségek matrikulákba se.

113 MOL X 6557. VI. köt. Kereszteltek anyakönyve. 61. p.

114 BFL IV. 1411. b. 02793/1878.

115 MOL X 2005. XLI. köt. Meghaltak anyakönyve. 117. p.

116 MOL X 2329. III. köt. Kereszteltek anyakönyve. 228. p.

117 OSZK PéKt. Dr. Bohus Rezsőné gyászjelentése (Budapest, 1878. október 2.)

9/4/3. Gróf Beleznay Rudolf Károly

Gróf Beleznay Pál és Majthényi Hermina harmadik gyermeke.

Született — a monori református egyház matrikuláiban található bejegyzés szerint — a Pest vármegyei Pilisen, az alsó kastélyban, 1866. augusztus 5-én és megkereszteltetett ugyanott, 1866. augusztus 11-én.¹¹⁸

Meghalt — a monori református egyház matrikuláiban található bejegyzés szerint — öt éves korában, a pilisi kastélyban, 1871. június 15-én. Temetésének pontos dátumát a monori református egyház halotti anyakönyvének hiányos vezetése miatt nem tudjuk. Ott csupán annyi szerepel, hogy az aszkóiban elhunyt gyermeket Pilisen, a templom alatti kriptában, 1871 júniusában temették el.¹¹⁹

9/4/4. Gróf Beleznay Mária Hermina

Gróf Beleznay Pál és Majthényi Hermina negyedik gyermeke.

Született — az albertirsai római katolikus egyház matrikuláiban található bejegyzés szerint — a Pest vármegyei Pilisen, 1868. április 27-én és megkereszteltetett ugyanott, 1868. május 9-én.¹²⁰

Meghalt — az albertirsai római katolikus egyház matrikuláiban található bejegyzés szerint — nyolc éves korában, torokgyík következtében, Pilisen, 1872. augusztus 9-én és ugyanott, 1872. augusztus 10-én temették el.¹²¹

9/4/5. Gróf Beleznay [1877-től Bohus] Ilona Hermina

Dr. Bohus Rezső és Majthényi Hermina törvénytelen, majd 1877-ben törvényesített gyermeke, aki 1877-ig a gróf Beleznay vezetéknevet viselte.

Született — a pilisi evangélikus egyház matrikuláiban található bejegyzés szerint — a Pest vármegyei Pilisen, 1874. november 11-én és megkereszteltetett ugyanott, 1876. január 8-án [!].¹²² A vérszerinti édesapa, dr. Bohus Rezső polgári

118 MOL X 2329. III. köt. Kereszteltek anyakönyve. 241. p.

119 MOL X 2329. IX. köt. Meghaltak anyakönyve. 140. p.

120 MOL X 6557. VI. köt. Kereszteltek anyakönyve. 115. p.

121 MOL X 6557. XIV. köt. Meghaltak anyakönyve. 114. p.

122 MOL X 3447. VII. köt. Kereszteltek anyakönyve. 253. p.

iskolai igazgató, miután Budapesten, 1877. október 9-én feleségül vette a gróf Beleznay Páltól törvényesen elvált Majthényi Herminát, a nevére vette.¹²³ Bohus Ilona tehát nem volt a gróf Beleznay család sarja!

9/4/6. Gróf Beleznay [1877-től Bohus] Hermina Ilona

Dr. Bohus Rezső és Majthényi Hermina törvénytelen, majd 1877-ben törvényesített gyermeke, aki 1877-ig a gróf Beleznay vezetéknevet viselte.

Született — a pilisi evangélikus egyház matrikuláiban található bejegyzés szerint — a Pest vármegyei Pilisen, 1875. december 30-án és megkereszteltetett ugyanott, 1876. január 8-án.¹²⁴ A vérszerinti édesapa, dr. Bohus Rezső polgári iskolai igazgató, miután Budapesten, 1877. október 9-én feleségül vette a gróf Beleznay Páltól törvényesen elvált Majthényi Herminát, a nevére vette.¹²⁵ Bohus Hermina tehát nem volt a gróf Beleznay család sarja!

9/4/7. Berzsényi [1890-től gróf Beleznay, 1897-től Berzsényi] Ferenc

Berzsényi Szeréna és „talán” gróf Beleznay Pál törvénytelen gyermeke, akit az apa 1890-ben törvényesnek, majd 1897-ben ismét törvénytelennek nyilvánított.

Született — a Deák téri evangélikus egyház matrikuláiban található bejegyzés szerint — a Bács vármegyei, adai illetőségű, evangélikus vallású Berzsényi Szeréna törvénytelen fiaként, Budapesten, 1887. február 19-én és megkereszteltetett ugyanott, a Deák téri evangélikus egyházközség templomában, 1887. február 27-én.¹²⁶ Berzsényi Ferenc azonban — a keresztelési anyakönyvi bejegyzése megjegyzés rovata szerint — gróf Beleznay Pál és Berzsényi Szeréna 1890. szeptember 14-én történt házasságkötése után törvényes születésű és gróf Beleznay vezetéknevű személy lett.¹²⁷ Hét évvel később, 1897. augusztus 31-én viszont a kiskorú gróf Beleznay Ferencet — ugyancsak a keresztelési anyakönyvi be-

123 BFL IV. 1411. b. 02793/1878.

124 MOL X 3447. VII. köt. Kereszteltek anyakönyve. 253. p.

125 BFL IV. 1411. b. 02793/1878.

126 MOL X 2136. XVII. köt. Kereszteltek anyakönyve. 251. p.

127 MOL X 2136. XVII. köt. Kereszteltek anyakönyve. 251. p.

jegyzése megjegyzés rovata szerint — gróf Beleznay Pál kérésére a m. kir. Curia ismét törvénytelen származásának mondta ki és egyben kötelezte a Berzsényi vezetéknev használatára.¹²⁸ Amúgy gróf Beleznay Pál a törvénytelenítéssel kapcsolatos keresetét — melyben nem ismerte el fiának Ferencet — már három évvel korábban, 1894. október 23-án benyújtotta a budapesti kir. ítélőtáblának.¹²⁹ Berzsényi Ferenc tehát nem bizonyos, hogy a gróf Beleznay család vérszerinti sarja volt!

Berzsényi Ferencről annyit lehet még tudni, hogy 1909-ben kivándorolt az Amerikai Egyesült Államokba. Internetes forrásokból tudjuk, hogy — a m. kir. Curia ítélete ellenére — „Francis Beleznay” néven, 1909. augusztus 29-én érkezett meg németországi Hamburg-ból az Illinois állambeli Chicago-ba.¹³⁰ Tudjuk továbbá, hogy 1920-ban Wisconsin állambeli Millwaukee-ban, „Frank J. Beleznay” néven élt.¹³¹ Az 1930. évi országos összeírás szerint pedig „Frank Beleznay” továbbra is Millwaukee-ban lakott.¹³² Bizonyos továbbá, hogy a halála 1942 után következett be. Ezen időpontot onnan lehet kikövetkeztetni, hogy az 1942. évi világháborús regisztrációs lapja szerint a Magyarországon, Budapesten, 1887. február 19-én született „Frank Beleznay” még élő személy volt.¹³³ Végezetül szeretném még megemlíteni, hogy Berzsényi Ferencről fennmaradt egy fotó is, mely Milwaukee-ban készült és melyet „pilisi gróf Beleznay-Berzsényi Ferenc” néven írt alá.¹³⁴

10/1/1. Matsego [1862-től gróf Beleznay] Lujza

Macsegó (Matsego) János és Rácz Zsuzsanna gyermeke, akit 1862-ben gróf Beleznay Árpád örökbefogadott.

Született ismeretlen helyen és időpontban, valamikor 1850 előtt. Gróf Beleznay Árpád, miután Pesten, 1862. október 4-én¹³⁵ feleségül vette le Macsegó

128 MOL X 2136. XVII. köt. Kereszteltek anyakönyve. 251. p.

129 BFL VII. 2. c. I.0984/1894.

130 <https://familysearch.org/pal:/MM9.1.1/JX1N-62D>

131 <https://familysearch.org/pal:/MM9.1.1/MFVH-2ZT>

132 <https://familysearch.org/pal:/MM9.1.1/X99L-MKW>

133 <https://familysearch.org/pal:/MM9.1.1/X5SM-HZK>

134 http://axioart.com/index.php?op=live_item&id=345936

135 BKTREI Vegyes anyakönyvek. III. köt. Házasultak. 21. p.

Jánosné született Rác Zsuzsannát, örökbe fogadta és a nevére vette. És honnan tudjuk, hogy Rác Zsuzsanna lánya 1850 előtt született? Nos, gróf Beleznay Lujzának Pesten, 1864-ben, Éjvirágok címmel megjelent egy verses kötete¹³⁶ és azt nagy valószínűséggel nem írhatta 14 éves koránál fiatalabban.

Haláláról sajnálatos módon nincsenek bővebb információink. Annyi bizonyos csupán, hogy valamikor 1878 és 1891 között hunyt el. Neve — mint rákospalotai (ma Budapest, XV. kerületi) háztulajdonos — ugyanis még szerepel egy, ebben az évben kiállított közjegyzői okiratban,¹³⁷ de már nincs feltüntetve „nagyanyja”, gróf Beleznay Ferencné született Matkovich Apollónia Albertfalván, 1891. március 11-én kiadott gyászjelentésében.¹³⁸ A rákospalotai református egyház anyakönyvekben azonban nincs bejegyezve a halálesete. Az továbbá nem lett bevezetve sem a budapesti Kálvin téri, sem pedig az újpesti református egyházközségek matrikuláiba se.

FORRÁSOK

BFL = Budapest Főváros Levéltára

IV. 1411. b. = Budapest Székesfőváros Árvaszékének iratai. Általános iratok.

VII. 2. c. = Budapesti Királyi Törvényszék iratai. Polgári peres iratok.

VII. 152. = Zimányi Alajos közjegyző iratai.

VII. 184. = Weinmann Fülöp közjegyző iratai.

VII. 213. = Kiss Aladár közjegyző iratai.

VII. 216. = Jeszenszky István közjegyző iratai.

XXXIII. 1. a. = Állami anyakönyvek. Anyakönyvek másodpéldányai.

BKTREI = Budapest Kálvin Téri Református Egyházközség Irattára

136 *Szimyei*, 1891. 786. p.

137 BFL VII. 184. 1039/1878.

138 OSZK PéKt. Özv. gróf Beleznay Ferencné gyászjelentése (Albertfalva, 1891. március 11.)

MOL = Magyar Országos Levéltár

- A 57. = Magyar Kancelláriai Levéltár. Libri Regii.
X 2003. = A Budapest-belvárosi római katolikus egyház anyakönyveinek mikrofilmmásolatai.
X 2005. = A Budapest-erzsébetvárosi római katolikus egyház anyakönyveinek mikrofilmmásolatai.
X 2008. = A Budapest-józsefvárosi római katolikus egyház anyakönyveinek mikrofilmmásolatai.
X 2136. = A Budapest-Deák téri magyar evangélikus egyház anyakönyveinek mikrofilmmásolatai.
X 2137. = A Budapest-Deák téri német evangélikus egyház anyakönyveinek mikrofilmmásolatai.
X 2329. = A monori református egyház anyakönyveinek mikrofilmmásolatai.
X 2355. = A pándi református egyház anyakönyveinek mikrofilmmásolatai.
X 2415. = A Budapest-újpesti református egyház anyakönyveinek mikrofilmmásolatai.
X 2432. = A dabasi református egyház anyakönyveinek mikrofilmmásolatai.
X 2921. = A selyebi református egyház anyakönyveinek mikrofilmmásolatai.
X 3361. = Az alberti evangélikus egyház anyakönyveinek mikrofilmmásolatai.
X 3447. = A pilisi evangélikus egyház anyakönyveinek mikrofilmmásolatai.
X 6557. = Az albertirsai római katolikus egyház anyakönyveinek mikrofilmmásolatai.
X 6617. = A tápiószelei római katolikus egyház anyakönyveinek mikrofilmmásolatai.

*MRKPI = Monori Római Katolikus Plébánia Irattára**OSZK = Országos Széchényi Könyvtár**PéKt = Plakát- és Kisnyomtatványtár.**PML = Pest Megyei Levéltár*

- IV. 31. b. = Pest-Pilis-Solt Vármegye Törvényszékének iratai. Törvényszéki iratok.
IV. 31. e. = Pest-Pilis-Solt Vármegye Törvényszékének iratai. Bevégzett polgári perek.
IV. 482. = Pest-Pilis-Solt és Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegye felekezeti anyakönyvi másodpéldányainak levéltári gyűjteménye.

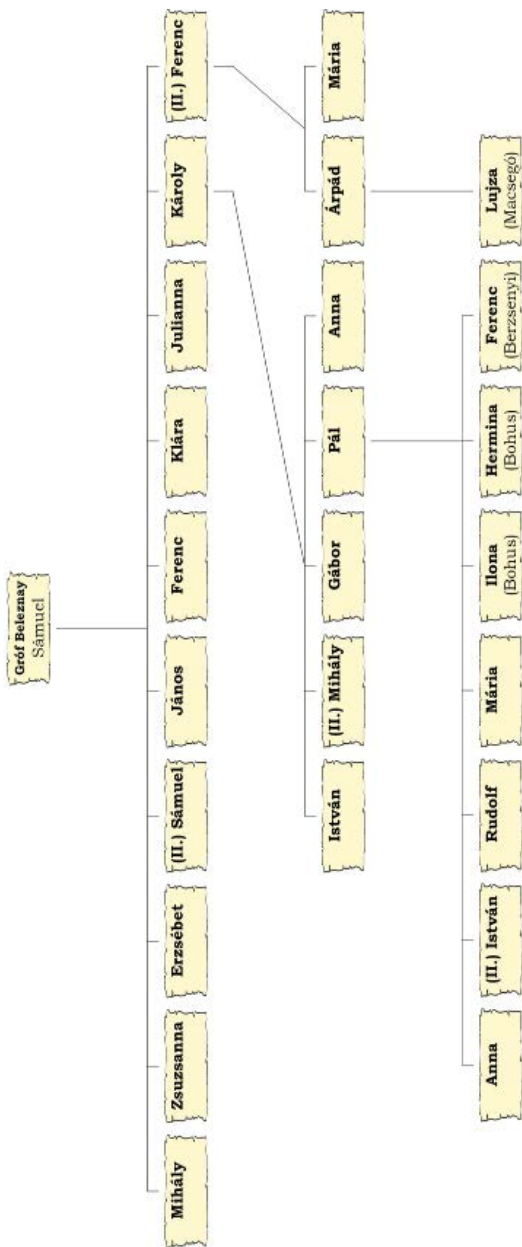
SAK = Štátny archív v Košiciach
ZCM = Zbierka cirkevných matrik.

IRODALOM

- Áldásy–Czobor*, 1940. *Áldásy Antal–Czobor Alfréd: A Magyar Nemzeti Múzeum könyvtárának címereslevelei. VI. köt. Bp., 1940.*
- Áldásy–Czobor*, 1941. *Áldásy Antal–Czobor Alfréd: A Magyar Nemzeti Múzeum könyvtárának címereslevelei. VII. köt. Bp., 1941.*
- Borovszky*, 1910. *Borovszky Samu szerk.: Magyarország vármegyéi és városai. Pest-Pilis-Solt-Kiskun Vármegye. I. köt. Bp., 1910.*
- Csilló*, 1994. *Csilló Mihály: Pilis története. Pilis, 1994.*
- Daróczy*, 1928. *Nemesi Évkönyv. 1927–1928. évf. Bp., 1928.*
- Dienes, é. sz. n.* *Dienes Dénes: Selyeb község, különös tekintettel a református egyházra. H. és é. sz. n.*
- HsKT, 1819. *Hazai 's Külföldi Tudósítások. 1819. évf.*
- Kempelen*, 1911–1932. *Kempelen Béla: Magyar nemes családok. I–XI. köt. Bp., 1911–1932.*
- Kőszeghi*, 1899. *Kőszeghi Sándor: Nemes családok Pestvármegyében. Bp., 1899.*
- Merényi-Metzger*, 1998. *Merényi-Metzger Gábor: A Beleznay család pilisi sírboltja és az ott eltemetettek anyakönyvi adatai. In: Turul, 1998. 1–2. sz. 10–17. p.*
- MNZs, 1888. *Magyar Nemzetségi Zsebkönyv. Főrangú családok. Bp., 1888.*

- MNZs, 1905. Magyar Nemzeti Zsebkönyv. Nemes családok. Bp., 1905.
- Nagy*, 1857–1868. *Nagy Iván*: Magyarország családai czímerekkel és nemzékrendi táblákkal. I–XII. és pótlék köt. Pest, 1857–1868.
- Nyáry*, 1937. *Nyáry Pál*: Familia comes Beleznay de Belezna et Pilis. In: Magyar Családtörténeti Szemle, 1937. 177–182. p.
- Ocztos*, 2000. *Ocztos István*: Pilis a kőkorszaktól a XX. század végéig. Pilis, 2000.
- Reis*, 2005. *Reis József*: Pilis város évszázadai. I. köt. Pilis, 2005.
- Szerencs*, 1900. *Szerencs János* szerk.: A Főrendiház évkönyve 1900. Bp., 1900.
- Szinnyei*, 1891–1914. *Szinnyei József*: Magyar írók élete és munkái. I–XIV. köt. Bp., 1891–1914.
- Szluha*, 1998. *Szluha Márton*: A Beleznayak ősei. In: Turul, 1998. 3–4. sz. 75–76. p.
- Szluha*, 2005. *Szluha Márton*: Nyitra vármegye nemes családjai. II. köt. Bp., 2005.

A gróf Belezny család „tagjainak” leszármazása

Tartalom

Közlemények

Perczel Olivér

Buffalo Bill Magyarországon 123

Dévényi Anna – Gözsy Zoltán

A történelemtankönyvek elemzése

Szemponatok a tankönyv, mint történeti forrás vizsgálatához 191

Forrásközlések

Csík Tamás

Thallóczy Lajos hangulatjelentés-tervezete gr. Hadik Jánosnak... 221

Genealógia

Merényi-Metzger Gábor

A gróf Belezny család tagjai 233

Szerzőink figyelmébe

1. A kéziratot számítógépen elkészítve, e-mailen keresztül kérjük benyújtani, külön is mellékelve a képeket (jpg) és az ábrákat (pl. xls.).
2. A lábjegyzetek folyamatosan számozva, a lap aljára legyenek tördelve.
3. A kéziratban az évszázadokat — idézetek, tanulmány- és könyvcímek stb. eredeti előfordulásának kivételével — római számmal tüntessék fel.
4. A forrásmegjelölésnél pontos levéltári, kéziratári és bibliográfiai adatokat kérünk (csak a szerző nevét kurziváljuk, az összeállítókat és a címet nem!).
5. Optimális terjedelműnek (jegyzetapparátussal együtt) az 1–2 íves kéziratokat tekintjük (1 ív = kb. 40 000 „n”).

Hivatkozások elkészítése a Fonsban megjelenő dolgozatokhoz

Részletesen: Fons, 2. (1995) 2. sz. 259–267. p.

1. Hivatkozás a kiadvány egészére

- a) *Szerző(-k)*: Cím. Kiad. száma. Köt. száma. Megjelenés helye, éve. (Sorozat címe, kötet száma)
- b) A háromnál több szerző által írt mű címe. Szerk.: Neve. Kiad. száma. Köt. száma. Megjelenés helye, éve. (Sorozat címe, kötet száma)

2. Hivatkozás a kiadvány egy részére

- a) *A tanulmány szerzője (szerzői)*: A tanulmány címe. In: A tanulmánykötet szerzője: A tanulmánykötet címe. Kiad. száma. Köt. száma. Megjelenés helye, éve. (Sorozat címe, kötet száma)
- b) *A tanulmány szerzője (szerzői)*: A tanulmány címe. In: A tanulmánykötet címe. Szerk.: Neve. Kiad. száma. Köt. száma. Megjelenés helye, éve. (Sorozat címe, kötet száma)
- c) A folyóiratcikk szerzője: A cikk címe. In: A folyóirat címe, Évfolyam arab számmal. (Év) sz.[= szám] Hivatkozott hely p. (vagy terjedelem -tól -ig p.)

A jegyzetekben alkalmazott rövidítések: Bp., köt., bőv., jav., átdolg., kiad., s. a. r., vö., uő., uo., i. m., l. vagy ld. [= lásd], jz. vagy jegyz.